

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

SZÁZNYOLCZVANHETEDIK KÖTET

(535., 536., 537. SZÁM)

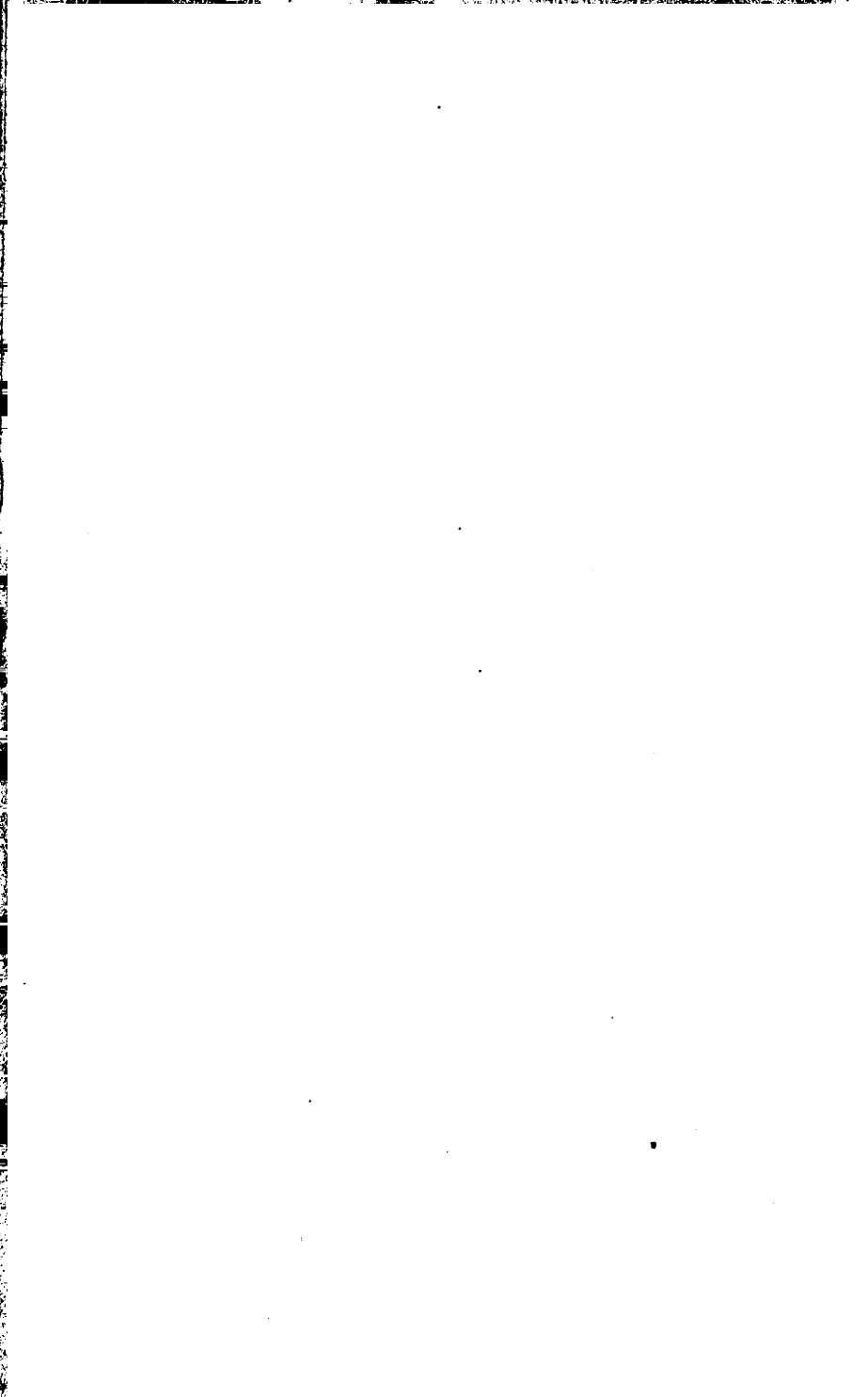

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1921

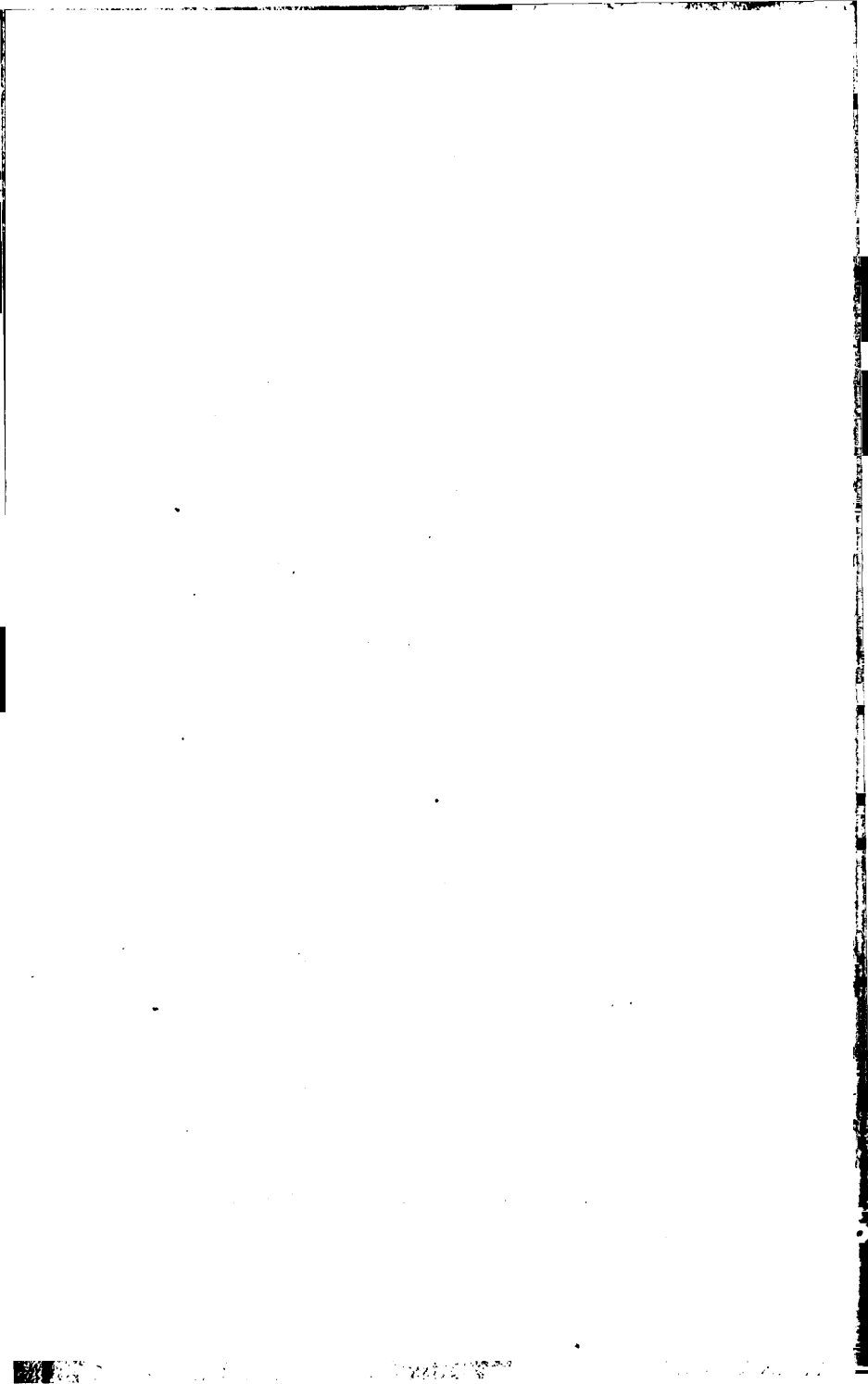
TARTALOM.

DXXXV — DXXXVI. SZÁM.

	Lap
ZRINYI JELSZAVA. — Ferenczi Zoltántól	1
MILTON ÉS A SAJTÓ SZABADSÁGA. — Bernát Istvántól	49
JOHN KEATS. — (Halálának századik évfordulójára.) Kőszegi Lászlótól	68
ÚJABB ÉSZT LYRIKUSOKBÓL. — 1. <i>Őszi eső.</i> — 2. <i>Játszol velem...</i> —	
3. <i>Őszi virág.</i> — 4. <i>A férfi.</i> — Bán Aladártól	75
SZEMLE: 1. <i>Jókai szobránál.</i> — Berzeviczy Alberttől.	
2. <i>Horvátország sorsa.</i> — Szücsi Józseftől	77
ÉRTESÍTŐ: 1. <i>Shakespeare és a renaissance.</i> — (Sebestyén Károly: <i>Shakespeare és az angol renaissance.</i> — h. g.-tól.	
2. <i>Sajó Sándor új kötete.</i> — (Sajó Sándor: <i>Tegnaptól holnapig.</i>) — Kéky Lajostól	91

DXXXVII. SZÁM.

DANTE. — Erődy Bélától	97
A FRANCZIA TÁRSADALOM TÖRTÉNETE A DIRECTORIUM	
ALATT. — y.-s.-tól	111
BAYER JÓZSEF. — Kádár Jolántól	124
KINEK DALOLTAM? — <i>Költemény,</i> — Vargha Gyulától	131
SZEMLE: 1. <i>A debreczeni magy. kir. gróf Tisza István tudományegyetem.</i> — Grósz Emiltől.	
2. <i>Ünnepi beszéd a Tisza István-egyetem fölvatásán.</i> — Barabási Kún Józseftől	133

ZRINYI JELSZAVA.

I.

Ismeretes, hogy Zrinyinek, a költőnek, két jelszava volt. Egyik : «Nemo me impune lacesset» s a másik, melyet ő maga alkotott magának és ezért ezt tekinthetjük az ő igazi jelszavának : «Sors bona nihil aliud». Első jelszavát olvashatjuk Zrinyinek pár ránc maradt arczképén a kép alatt¹ s bejegyezte könyvtára több könyvébe is, mint ez látható a *Bibliotheca Zrinyiana*-ban. E mellett, mondják, ez volt leveleire írva és ez volt beöntve vagy bevésve ágyúira is. Ezt ő maga így értelmezte magyarul : «Ne bántsd a magyart», melyet ő a törökre értett, mi utóbb a németre, illetve osztráakra. Ennek a jelszónak kimutattam eredetét *Zrinyi «Az török Afium ellen való orvosság» cz. művének forrásai* értekezésemben,² mely szerint ez volt a skót András-rendnek és ez volt Sforza Ferencznek (1401—1466), Miláno herczegének is jelszava. Midőn ő Milanót 1450-ben elfoglalta, symbolumul egy kutyát festetett e jelszóval : «Nemo me quietum impune lacesset». Zrinyi, mint ott említettem, ez utóbbiról ismerhette e jelszót Alciatus *Emblemata* (1621) cz. művéből (LIX. l.), mely megvolt könyvtárában. Erről művei más helyei is bizonyítják, hogy olvasta. Az is lehet azonban, hogy ez már elődeinek s így kivált a szigetvári hősnek jelszava volt és valóban láttunk is oly arczképet, melynek körirata ez a mondat volt, mint a hős jelszava. Erről ez elkalommal többet mondani szükségtelen.

II.

Bővebben kell szólnunk másik és a főbbik vagy még inkább, igazi jelszaváról, mert ez nagy és jelentékeny, sőt a

¹ E. Widemann rézm. Zrinyi-képe.

² *Egy. Phil. Közl.* XLI. 329. l.

legnagyobb helyet foglalja el prózai, sőt nagy költői művében is,¹ s mely így hangzik: «Sors bona nihil aliud», azaz: «Csak jó szerencse, semmi más». Ennek s általában Zrinyinek a szerencséről való felfogása lesz ez értekezés tárgya.

Itt mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy Zrinyi a szerencséről egy külön u. n. discursust írt e cím alatt: *Hogy egy hadviselő ember a jó szerencse nélkül semmi. És micsoda legyen a szerencse. Ez a Discursusok* cz. prózai művének II-ika. Ennek gondolatmenete a következő:

Emberi cselekvésünkben csak a szándék, a terv a miénk, a kivitel magasabb hatalomé, melyet az ember sorsnak vagy szerencsének nevez. De ez csak elménk alkotása, csak álm, csak bálványozás; bárha nem ok nélkül való, mert a valódi keresztyén hit szerint ez a felsőbb hatalom tetteink felett maga az Isten, ki megengedi ugyan, hogy világi dolgainkkal törődjünk, de' övé a vég: «Homo proponit, Deus disponit». Tehát kezdett dolgaink csak akkor sikerülnek, ha Isten megsegít. Ez a szerencse, a «Fortuna». «Boldog az, a ki kaphatja».

Isten azonban nem mindig segíti az igazságot és szent szándékot² s erre Zrinyi példákat hoz fel. Viszont gyakran segíti azokat, a kik csak az erőszakot tartották Istennek, mint Nagy Sándort, Julius Caesart, Attilát, Tamerlánt s a törököt. Isten t. i. nem mindig bontja fel a dolgok rendjét s megengedi a történetek logikai menetét, az erősebb, az okosabb győzelmét; mert különben maga volna felelős a jószándékú gyengék bolondságaiért és botlásaiért. Engedi tehát az emberi okosság, rend, bölcsesség győzelmét a jámborságon és ártatlanságon, hiszen amazok is Istentől valók. De azért a pogányság és istentelenség győzelmén nem kell megütközni. Minél rettenetesebb és nagyobb a pogányság hatalma, annál közelebb van romlásához; mert a kényelemszeretet s a nagyravágás, e két hatalmas «passio» megrontja. Ezek mutatják, hogy az ily hatalmas romlásukhoz közel állanak s ha akad ily esetben valaki, kinek bátorsága és tehetsége van, Isten bizonyára diadalra juttatja a nagyravágásban meghasonlottak és elpuhultak felett. Mert az Isten igazságának «örvénye

¹ Ezt Arany is kiemelte Zrinyiről.

² Biblia Préd. IX. 4.

az, hogy a jó cselekedetek, kiket ez világon tettek, meg legyenek fizetve ugyan ez világon, szintén miként viszont azoknak, a kik rosszul cselekszenek». De mikor Isten aztán kiválaszt valakit a világ vétkei megtorlására, ennek ő ad okot, alkalmat, bátorságot, nagy elmét, nagy lelket, erőt és töredelmességet a véghezvitelhez.¹ «Éz a szerencse és nem más», ekkép segíti a segítőt, «juvat juvantem».

Ezért mindenki ragadja meg a kellő alkalmat (occasio) és használja fel a maga javára. Az alkalmat az ember nem teremtheti, mint a hajós nem a szelet, hanem használnia kell, mikor jelentkezik. «Egy szóval quisque suæ fortunæ faber.»² Már t. i. a mennyiben a kellő alkalmat meg bírja ragadni vagy nem.

Ezt bővebben kívánja megmagyarázni, mert ez a legnehezebb kérdés, «a kin — mond — életennem folyásában törődtem (töprengtem) és mivelhogy ebből csináltam is symbolumot magamnak». Ebből alkotta t. i. fentebb említett jelszavát: «Sors bona, nihil aliud.»

Az előbbiekből következik ugyanis, hogy a külső körülmények a szerencséhez szükségesek, de ezek nem teszik magát a szerencsét, mert ez lelkünkben formáltatik, kovácsoltatik. A külső körülmény lényeges, mert hiszen «stultitia unius est felicitas alterius», «azaz némely ember bolondsága utat vet másnak a boldogságra»; de nem ez a szerencse lényege, mert ezt az ember jó cselekedetei okozzák, melyeket noha kevesen látnak, az ember valódi értékét teszik s olyanok ezek, mint a tejút csillagai, melyek külön nem láthatók, de együttes fényük annál feltünőbb. A szerencse tehát a sok-

¹ Ez a hely közvetve vagy közvetlenül a Bibliára utal. A 73-ik zoltár egészen arról a vigasról szól, hogy ne kételkedjünk Istenben a gonoszok szerencséje miatt. L. még a 37. zoltárt. Ugyancsak a Biblia több helye utal arra, hogy a szerencse Istentől jön. Mózes I. 39., 3. V. 30., 9. Préd. IX. 11. Kir. I. 28., 10. Esdr. VIII. 23. Tob. II. 12. Ecel. IX. 11. Dei est optatos dare exitus. Pál. Rom. IX. 16. Egyébként is a Biblia egész szelleméből foly, hogy minden Isten kezében van.

² Sallust de republ. I. 1., 2. «quod in carminibus Appius ait, fabrum esse suæ quemque fortunæ». Teuffel így reconstruálta: faber suæ fortunæ unusquisque est ipsius. Számtalanszor id. Latin közmondás.

féle jótettek és kiválóságok eredménye. Itt idézi Liviusnak Catoról való mondását, ki jó kovácsa volt a maga szerencsés-jének s kiről ezt mondja : «In illo viro tantum robor corporis et animi fuit, ut quocunque loco natus esset, fortunam sibi facturum videretur», s aztán így végzi : «erat illi ingenium versatile».¹ Tehát sokféle irányúnak kell lenni az elmének, «valamint sokféle csillagbul a tejesút az égen».

Két dolgot tanult ő. mond Zrinyi, a politikai írótól. Ezek egyike, hogy az okosak nem lehetnek nagyon szerencsések, másika az, hogy a kik hazájukat és urukat szeretik, szintén nem lehetnek a szerencse kedveltjei. Ő e nézeteket nem helyesli. Azt mondják a politikai írók, hogy az okosak mindent okkal akarnak tenni, ez pedig nem mindig lehet ; a hazájukat és urukat szeretőkről meg ezt : «Homo qui habet cogitationes extra se, non ambulat in via quæ est pro se», azaz «ki másokra gondol, nem az önmaga szerencsésjéhez vivő úton megy».

Ámde a szerencse nem lehet a bolondoké, hiszen ezek nem tudják a kellő alkalmat megragadni ² s jobb, ha valaki mint I. Ferencz franczia király, okosan téve veszt, mintha bolondsággal nyer ; mert legalább okát tetteinek adni s ez vigasza, bárha hadi dolgokban néha nem az okosság a fő, hanem a tett. De hát ahhoz is okosság kell, hogy megítéljük, minek kell okát keresnünk s minek nem. A bolond sohasem keresi, csak neki megy : «belé, Balázs, lovat ad az Isten». Az okos hadvezér ellenben tetteinek csak legkisebb részét bízza a szerencsére. «*Kilencz része bizonyos légyen az ő jelettes szándékának ; a tizediket, ha néha kockára kell is vetni. nincs mit tennünk*: nem vagyunk Isten, hogy az időnek, alkalmatosságnak parancsolhassunk ; szerencsételnünk (szerencsére kell bízunk) kell néha valamit, de keveset.» Ha a harcban mindent biztosra vehetnénk, ez volna a legjobb

¹ XXXIX. 40. c. Megjegyezzük, hogy az idézet, mint Zrinyinél gyakran, itt sem pontos.

² Biblia. Péld. III. 21. Jes. Sir. IV. 13—14. «Et qui illam (sapientiam) diligit, diligit vitam . . . Qui tenuerint illam, vitam hereditabunt : et quo introibit, benedicet Deus.» Sallust-nál is : «Fortuna meliores sequitur.»

pálya ; de éppen mert nem ily biztos, kíván nagy és forró lelket. (V. ö. *Biblia*. Péld. III. 21—24.)

A második tételt, hogy a hazájukat és urukat szeretők nem lehetnek nagyon szerencsések, a történelem hamisnak bizonyítja. Ugyanis a jó szerencsét jó hírnév és vagyon teszi. Már most a régi rómaiak, kik hazájokat szolgálták, jó hír nélkül éppen nem szükölködtek, hiszen nevöket, szobraikat, képeiket maig csodáljuk. De nem szükölködtek ezek vagyon nélkül sem s felhozza például Appius Claudius¹ és Biront, IV. Henrik francia király hadvezéréét. Igaz, hogy az irigység és félelem miatt ez nem mindig sorsa az uruk mellett küzdőknek s ezért ezek gyakran azt tették, hogy jeles dolgaikat a szerencsének tulajdonították, mint nem egyszer eleink is, hogy az irigységet elkerüljék.

Ezzel visszatér a szerencse magyarázatához. A szerencse azt kívánja, hogy ne vessük meg, mert különben bosszút áll. Ez úgy tetszik, mintha valami álom volna ; okát adni nem tudjuk, de van rá példa. Ugyanis Athenéi Timotheus megvetette a szerencsét s aztán ez többé nem segítette ; Riccius Josephus ezt mondja : «Non sola virtute et animo bella ad gloriam deducuntur et si fortuna absit, periisti.»² Ebből következik, hogy a hadvezér keveset bízson a szerencsére, de e kevéshez Fortuna segítsége annyira szükséges, mintha az egészét rábízta volna. Brutus okosabb volt, hada jobb volt, mint elleneié s mégis vesztett. Ekkor így kiáltott fel : «Te colui, virtus, ut rem, nomen inane es.» Ekkor látta be, hogy ész, vitézség semmi a szerencse nélkül. Discursusát így végzi : «Csak jó szerencsét adjon hát az Isten, semmi többet nem kell kívánnunk ; ebben értésünk, értelmünk, vitézségünk, hírnünk, nevünk ebben foglaltatik.»

Ebben van tehát Zrinyi jelszavának körülírása : «Csak jó szerencse kell, semmi más, de ez a szerencse Istentől jön s nem valami különálló más hatalom, mint a pogányok hitték.

¹ Appius Claudius Cæcus, Kr. e. 312-ben a Via Appia építtetője.

² Riccius Jos. Brixianus : *De bellis Germanicis libri X.* Venetiis. 1648.

III.

Zrinyi, a ki prózai munkáiban, valamint a *Zrinyiász*-ban is, gyakran ismétli ugyanazt a gondolatot más és más alakban, a szerencséről is sok más helyt elmélkedik. Nézzük meg ezeket rendre.

Az olvasónak hadtudományi munkáihoz írt előszavában azt mondja, hogy a rövid életet föl kell használni; de a halál sok derék kezdeményt meggátol. «Ihon tehát, a mely symbolum gyakorta az én szájamban forog: *Sors bona, nihil aliud*, itten is szükséges. De kicsoda adja ezt a szerencsét, egynehány helyen megmutatom; a Harmadik résznek utolsó aphorismusában is meglátod, hogy az Isten az, a ki a mi állapotunkat dirigálja, kit fel akar magasztalni, megáldja szerencsével, kit levetni, elvonja tőle a szerencsét, bár minden erővel igyekezzék azt megtartani és bár maga felől profiteálja ember azt, hogy quisque suæ fortunæ faber.¹ Ugyanitt azt mondja, hogy a mi szerencsénk leszállott, bűneink és tunyaságunk miatt Isten elvonta ezt mitőlünk; mert gyakran megvonja ezt a serénykedőktől is, ha gyűlöli őket, de nem adja meg kedves szolgáltnak sem, ha henyélnék.

A *Dedicatióban* azt mondja, hogy dicső elődeink tetteit olvasva, szerencsétlennek érzi magát s panaszkodhatnék a szerencsére, hogy az ő genium-ával, készségével és igyekezetével őt «ebben a magyar romlásának seculumjában helyeztette» s nem hazánk dicső korába. Érdekes, hogy ezt a gondolatot Petőfi is kifejezi *Mért nem születtem ezer év előtt cz.* költeményében.

A *Mátyás király életéről való elmélkedések*-ben is szól pár helyt a szerencséről, de csak mellékesen. Megemlítvén azt, hogy mindjárt uralkodása kezdetén Mátyásnak három hatalmas ellensége támadt, a német és török császár, meg Giskra, nem számítva egyéb nehézségeit és kezdetben való vereségeit, így folytatja: «Ezeket a confusiókat, a háborúságokat a Fatum mind Mátyás szerencséjére hozta és fundálta, ne impune laudibus et immortalitate coronetur.» Említi Mátyás szeren-

¹ I. az érték. 3. 1.

cséjét a törökkel szemben is. Szerinte Hali bég azt írta a török szultánnak, hogy «a magyar királynak csak esztendői ifjak, de vitézsége, de bölcsesége, de szerencsége érettek és vastagok». De hozzáteszi azt is, hogy midőn Mohamet Mátyás jövedele hírére Jajca alól elfutott, őt az Isten ijesztette el, ki Mátyás nevének ezt a «rettenetességet» engedte. Szerencséjét említi akkor is, midőn Szilágyi Mihály megszökése miatt nem került abba a helyzetbe, hogy jóltevője ellen kegyetlenül lépjen fel. «Neked, . . . király — mond — az Fatum nagy könnyebbséget szerzett és el akarta veled kerültetni az Attila gyalázatos vétkét, ki az öccsét Budát megölte» . . . Moldva pártütéséről pedig ezt írja, hogy «kevesebb oka a pártolásra (pártütésre), azért nagyobb ostora is; mert megzabállott a jó szerencsében, nem ülhet vesztég székében, azért mondják: Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Mikor ember felettébb nagygyá akarja csinálni állapotját, elvesztegeti. Impone felicitati tuæ frenos; ¹ azt mondja az okosság: nagy bölcsesség az, ki czélt tud tenni maga kivánságának.»

Vitéz János esztergomi érsek és társai pártütését említve, hozzáteszi, hogy «ők is a jó szerencsében és a király familiaritásában elbízták magokat». Az érseken beteljesedett, hogy: Fortuna quem nimium fovet, stultum facit.²

Említi továbbá Mátyás szerencséjét, midőn Ali bég a király házassága alkalmával támadt az országra s a király vezérei megverték, bárha alkalmas időt választott a támadásra. «De noha a királynak másuva fordult vala elméje, az ő szerencsége, ki holtig vele vala, most sem hagyá el . . .» Erdélyben sem volt ott, midőn Bátori és Kinizsi a kenyérmezei csatát vívták, de a királyt «az ő szerencsége ugyan el nem hagyá». Végül azt mondja róla: «Bízvást boldog életűnek mondhatjuk, kinek ennyi testi és lelki jókat és szerencsüket ad Isten . . .»; «szerencsége minden világi akkorbéli királyok-

¹ Curtius. VII. 8.

² E mondás Publilius Syrus-é. Zrinyi valamely anthológiából vette, hihetően Langius-éből (223 lev.). A fenti mondás ennek változata: «Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari».

nak szerencsáját meghaladá, élete sem hosszú, sem rövid». «Az ő szerencséje mindenütt nagy volt, mert a szorgalmatossága véghetetlen, mert fáradsága untalan, mert bátorsága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan. Nem csuda azért, a szerencse hogy pórázon járt, és azt cselekedte véle, az mit akart.

Nullum lumen abest, si sit prudentia, sed nos
Te facimus, Fortuna, Deam caeloque locamus.»¹

A *Discursusok* cz. prózai művének I-ső része *A vitézség circumstantiáról* szól. Ebben is gyakran említi a szerencsét. Azt mondja mindjárt az I. discursusban, hogy az emberi «mesterségek» közt «legtündöklőbb, becsületesebb a vitézség». «De nehéz ennek a mestersége, nehéz ennek a tudománya; kevés van e világon és inkább egy sincs, nem is volt, a ki annyit tudna, hogy többet nem tanulhatna benne; és ha valamely cselekedetünk az mi kedvünk szerint esik, inkább mondhatjuk szerencsének és történetnek (véletlennek), hogysen a mi elménkből szült igyekezetnek». Ugyanis a hadi tudomány bizonytalan, gyakran meg épen megzavarja a cselekvőt, mert nincs két eset teljesen egyenlő és nincs oly eset, melyben két ellenkező nézet meg ne állhatna, a szerencse pedig teljesen egyéni. Mégis csak a hadi mesterség tudása adhat felvilágosítást a szerencsétlenségben, csak ez adhat képességet a nagy kezdeményekre.

A II. discursusban a hadvezér legfőbb tulajdonainak mondja a «szorgalmasságot, fáradságot és vigyázást» «és ezek nélkül egy hadnagy lehetséges, hogy bölcs lehet, de szerencsés soha nem». «Ezekkel kényszerítették az szerencse, hogy ne fusson el előttünk.» Ebben, mint általában a hadi mesterségben, Julius Caesart állítja fel mintaképül, ki egyszersmind a nagy kockázatoktól sem rettent vissza, midőn a kényszerhelyzet vagy a kellő alkalom (occasio) megragadása úgy ki-

¹ Juvenalis Sat. X. 365—66. Zrinyi tévesen *lumen*-t ír *numen* helyett. Értelme így is van: «Nem hiányzik semmi dicsőség, ha ott a józan ész». Nullum numen abest. «Minden Isten segíti azt, ki okossággal cselekszik» stb. Más olvasás szerint így is: «Nullum numen habet... Fortuna.» «Semmi isteni erőd nincs... oh Szerencse» stb. Lehet a másolat hibája is.

vánta. Ilyenkor inkább akarta a maga személyét veszedelemre vetni, hogysen szerencsáját, az mely alkalmatosságból (az alkalom megragadásából) állott».

Ez az örökös szorgalomnak és vigyázásnak haszna, a ki ezekben meglankad, azt szerencséje is elhagyja. Így van az, hogy néha «aljas» (alsóbbrendű) embereknek szerencséje nagyra nő, de a fenti tulajdonok híján «mégfárad és megáll». E tulajdonokkal rendelkezett Skander bég, ki «a nagy szorgalmatossággal pórásra kötötte a szerencsét és a mennyire bátor szívének, annyira szorgalmatosságának köszönheti szerencsáját, hírét, nevét». Ilyen volt Hunyadi János is, ki Zrinyinek szintén kedvelt és csodált hőse. Ellenkezőleg tett a mi szerencsétlen II. Lajos királyunk, ki mindent Tomorira hagyott minden szorgalom és terv nélkül, a mi annyi volt, «csak mint a vak veréb, magát utolsó szerencséjére bízni».

A III-ik discursusban azt fejtegeti, hogy a harczászatnak nincsenek változhatatlan tanai. Itt rosszalja, hogy vannak vezérek, «a kik semmit az szerencséjére nem akarnak bízni». Ez ép oly hiba, mint «mindent szerencséjére vetni, mint a franczuz és török». Gyakran «a jó szerencse nem akad kezekben a félelem miatt». Itt minden a kellő alkalom, «szerencsés idő» megragadásán s az ahhoz alkalmazott eljáráson fordul meg, miben oly nagy volt Julius Caesar. A hadászat mestersége tehát azt mutatja, hogy néha a harcztól való tartózkodás jó, máskor meg a vezérnek a «szerencséjére kell bízni némely dolgokat».

A IV. discursusban azt fejtegeti, hogy a vezérben a tiszta elme és okos fej szükségesebb, mint «a kéz avagy vakmerőség». Az ilyen mindig a véget tekinti, de aztán serényen lát neki s ezzel biztosítja a szerencsét, mint Nagy Lajos királyunk is.

Az V. discursusban folytatja e fejtegetést. Okos fej nélkül maga a szerencse nem sokat ér. «Az szerencse megvetheti ugyan az ember előmenetelének ágyát csak maga is, de csak maga, más jószágos (okos) cselekedetek nélkül nem viheti véghez nevését (növést) és előmenetelét». Ismétli előbbi mondatát, hogy a hajó kormányosa nem parancsol a szélnek, de módjában van erejét felhasználni. Vannak, a kik első szeren-

eséjökben megállapodnak s többet semmit sem tesznek, mások, mint Hannibal, nem tudják kihasználni, már pedig «az occasio elrepül, a szerencse változik». Mások az emberek irigységétől való félelmökben «nem üzik a szerencsét» s megállanak az első siker után. Példákat hoz fel, hogy kik hibáztak abban, hogy nem mentek «a szerencsének végig kalauzságán», azaz nem fogadták el a szerencse vezetését s ebből azt következteti, hogy «az üdőt megválasztani talán az hadakozásnak legnagyobb titkaiból való dolog». Ebben is nagy volt Julius Caesar. II. Filep spanyol király azt szokta mondani : «Yo y el tiempo para dos otros¹, azaz : én es az üdő más kettőre». Ez kettőt jelenthet : vagy azt, hogy az ember segítsen magán a szerencsétlenségben «és tudjon ne tusakodni az ellenkező fatummal, hanem helt adni neki és mind ezek között is megmaradást találni», vagy azt, hogy a kellő alkalmat tudja megragadni, mert vannak «oly órák az üdőben, az melyek szerencsések némely dologra» s ha ezeket elszalasztjuk, soha vissza nem térnek. Ez az, a mit az olasz *conjonturá*-nak nevez : «conjunctio bonæ fortunæ vagy occasionis». Ilyen alkalmunk lett volna az elmúlt években a törökök megverésére ; de mi és a keresztyén fejedelmek elszalasztottuk. Ezt Zrinyi a vasvári békére érti s azt mondja, hogy ezt talán csak egy miniszter félelme okozta, ki azt mondta Leopoldnak, hogy békét kell kötni, a szövetségeseknek nem kell hinni, az esztendőök szűkök, az országok elszegényedtek s «a szerencse állhatatlan». ² Most már a jó alkalomnak vége.

Zrinyi hadtudományi munkái II. részének elseje *Aphorismák*-ból áll, melyeket Tacitus *Annales*-eire, *Historiá*-jára és *Agricolá*-jára írt. Ezekben szintén gyakran van szó a szerencséről. A gyorsaságról (celeritas) azt mondja (9-ik aphor.), hogy ennél talán semmi sem szükségesebb, mert ez adja az alkalom kellő időben való megragadását. «A szerencse — mond — oly állhatatlan, a világi dolog oly változó, hogy nem ígérhetünk magunknak sokáig való megmaradást egy állapotban. Diu delibera, cito fac!» ³ Újra Julius Caesarra hivatkozik.

¹ Zrinyinél hibásan : Yo y el tempo para dos ostros.

² E latin mondás fordítása : «fortuna volubilis».

³ Diu delibera. A mondás görög eredetű : Διῶν βουλεύει. Erasmusnál.

«Hamar cselekedjél hát, ha mire a szerencse ápolgat vagy vezet, mert vajki hamar elkedvetlenedik, ha meglátja, hogy nehezen huzatod magad utána, és nem repülhetsz az ő szárnyaival egyiránt.» Halljad ezt a verset :

Passibus ambiguis fortuna volubilis errat,
Et manet in nullo certa tenaxque loco.
Sed modo læta manet, vultus modo sumit acerbos,
Et tantum constans in levitate sua est.¹

A 14-ik aphorismában arról szól, hogy Cæcina 40 eszten-deig tanulta a hadi mesterséget ; ebből aztán oly bátorságot és gyakorlatot szerzett, «hogy akármely szerencse is véletlen nem találta». Az ilyen Zrinyi szerint az igazi vitéz. «Mert — mond — valami vagyon a szerencsében (végzetben) iszonyú, valami a halálban rettenetes» ; de az igazi vitéz sohasem hajlik meg egyik előtt sem. De ezt az állhatatosságot csak a hadi mesterség tudása adja meg s nem a tudatlan, balga vakmerőség ; csak amazt nem találja semmisen készületlenül. Ilyen volt nálunk Hunyadi János, kit sokszor meglepett «a véletlen szerencse» (veszedelem), de sohasem készületlenül és sohasem vesztette el a fejét.

A 16-ik aphorismában az álmról s ennek jósló erejéről szólva, bárha némely csodás jelenségeit elismeri, azt mondja, hogy ez is Istentől van. «Álom, esős idő, mind elmúlik ; az Istennél vagyon a jövő, őnála a szerencse és az ember szíve ; ő ad szerencsét, mikor akar, mikor tudja, hogy jobb ; légyen az ő neve dicséretes».

A 22-ik aphorismában újra rátér a szerencsére. Szerinte «a Fortunát helyesen mondták asszonynak, helyesen, hogy elől üstökös, hátul kopasz, hogy golyón áll, mely tova gurul. Ismétli Ovidius után : «Et tantum constans in levitate sua est».² Az igazi vitéz ragadja meg tehát a szerencsét s ha ez hátat mutat, ne ijedjen meg. Ez mutatja meg az ő valódi értékét s ebben mutassa meg, «hogy ő játszik a szerencsével, és nem az a vándorló asszony ő vele», és eszébe jutván ősei-nek érdeme, szánja ei magát a halálra is, mert «akkor az

¹ Ovidius *Trist. lib. V. 8.*, 15—18. sor.

² *Trist. lib. V. 8.*, 18.

Isten nyakon fogja a szerencsét, és oda küldi neki, akkor a Fortuna, úgy mint asszony, az embert megszánja s kivesszi a veszedelemből» . . . Fődolog tehát a kitartás, a csüggedetlenség. Ugyanezt mondja a 40-dikben is. «Ha a kapitánynak első szándékja semmiben mégyen is, ne hagyja abban, gondolja meg, hogy egy óra ilyen. másik amolyan, egyik szerencsétlen, a másik szerencsés.»¹

Látható, hogy Zrinyi a szerencsét néha egyértelműnek veszi az alkalom, az occasio kellő időben való megragadásával. Erről azonban máskor függetlenül is szól és pl. az 54-dik aphorismában azt mondja, hogy a bölcserint «omnia tempus habent»; tehát a bölcser vezérnek az időhöz, occasióhoz kell alkalmazkodnia s megfontolnia, mikor kell harezba bocsátkoznia vagy ezt kerülnie.² A 66-ikban visszatérve a szerencse által nyújtott alkalom kihasználására, azt mondja: «Nagy dolog az, hogy a jó szerencse is árt az embernek, az ki nem él vele bátran». Itt újra hivatkozik más példák mellett Hannibálra, ki a canuæi győzelmet nem bírta kiaknázni. Így Gustav Adolf sem volt elég gyors. Ha kellő gyorsasággal «követte volna a szerencsét», nem fáradott volna annyit s talán el sem esett volna: de addig késlekedett, «hogy addig a szerencse előtte elrepült». «Elrepül a szerencse, vitézek, — teszi hozzá — ha hamar nem követitek, és megunja azt, ki őtet megunja; hanem addig, míg lehet, kövessétek és serénykedjétek!»³

Az előbbi gondolatokat újra fölemlíti a 75-ik aphorismában. Ezt mondja: «Sem a meg nem érdemli az utolsó (legnagyobb) dicséretet, a ki mindenkör jó szerencsében forgott, sem az, a ki szerencsétlenségben: hanem a ki mind a kettőben», a ki nem bízza el magát a jó szerencsében s nem csügged el a rosszban. Az igazi vitéz kapitány symboluma legyen: «Fortunam prudenter habe», mert a balszerencse is hamar

¹ Biblia. Préd. VII. 15. «In die bona fruire bonis, et malam diem præcave: sicut enim hanc, sic et illam fecit Deus, ut non inveniat homo contra eum justas querimonias.»

² Vegetius. Lib. III. Occasio in prælio amplius solet juvare, quam virtus.

³ Tibull. I. 5., 7. Versatur celeri Fors levis orbe rotæ.

változhatik jóra. A 79-ikben azt mondja, hogy a jó kapitány a hadiszerencse megkísértése előtt minden más módot próbáljon meg az ellen legyőzésére, «mert a harcz nagy szerencsével (kockázattal) jár; a szerencse bizonytalan». Tehát a fegyver a végső próba legyen.

A 88-dik aphorismában meg azt a gondolatát ismétli, hogy mikor a vezér látni kezdi, hogy a szerencse neki hátat fordít, nehezen tarthatja fenn vitézei bátorságát: de nem szabad csüggednie, a mint nem csüggedett Hunyadi a várnai csata után.

A 92-dikben röviden azt mondja, hogy az ellenséget valami kisebb sikere után legjobb megtámadni, mert ekkor elbízza magát s a jó szerencse gondatlanná teszi az embert.

Ismétli a 95. és 96-ik aphorismában azt az elvét, hogy mivel a harczban mindent előre kiszámítani nem lehet, «tehát az szerencsére is kell valamit bízunk». Nem szabad mindent ráhagyni, hanem vállalkozása kilencz részét a vezér számítsa ki előre, elég tervének tizedik részét a szerencsére bíznia. «De hogy te — mondja Zrinyi — legnagyobb reménységedet a szerencsére vesd, és más jó okaid ne legyenek arra a cselekedetre, nem javallom, sőt kárhoztatom; nem minden ember világbíró Sándor, a kinek a szerencse bolond szándékait szerencsésé tette, és minden gondolatját véghez vitte.» Ugyanezt rövidebben ismétli a 114-ik aphorismában is. A 99-ikben azt mondja, hogy kis szerencsétlenségek a háborúban hasznosak, mert mértéktartásra, okosságra s az ellenség megbecsülésére tanítanak. Ismétli a 104-ikben előbbi elvét, hogy «a bátor szív a szerencsét meggyőzi s nem fél tőle». A 108-dikben ismétli azt az állítását, hogy a szerencsés alkalmat meg kell ragadni s ki nem bírja ezt felismerni és megtartani, megérdemli sorsát. «Serényen kell hozzányúlni a szerencséhez, és nyitott szemmel, mert elrepül, és szégyenli sokáig kínálni magát annak, a ki restelkedik utána.» Végül czélozva katonai hírnevére, mely a hanyagokra nézve nyomasztó volt, ezzel fejezi be aphorismáit. «Az minthogy az szerencse az én személyemen bizonyítja ezt a szót, úgy concludáltatja is velem; evvel azért kívánom az Istentől az jó szerencsét és semmi mást. Sors bona, nihil aliud».

A harmadik részben, a *Centuriák*-ban megint megismétli pár állítását. A 12-ikben a hadi állapot folytonos, óránként való változására figyelmeztet ; tehát a szerencsében nem kell elbizakodni s a szerencsétlenségben meglankadni ; az alkalmat föl kell használni, mert gyorsan változó és múló. A 14-ikben ismétli azt, hogy még a kik a szerencsére semmit sem adnak, azok is elismerik, hogy tehetségüknek megfelelő században születni «nagy szerencse», e nélkül sok vitéz ember ismeretlenül halt volna meg. A 15-ikben azt mondja, hogy a «váratlan szerencsétlenségek inkább ártanak», mint azok, melyekre számítunk. Nagyszívű az, kit amazok sem ingatnak meg. A 16-ikban ezt a mondást idézi : «Ducunt volentes fata, nolentes trahunt»,¹ azaz «az erős akarat irányítja a sorsot, a nem akarót vonszolja». A 21-ikben újra a kellő alkalom felhasználására int. A 30-ikban hozzáteszi, hogy ezt türelemmel és okossággal kell bevárni ; kényszeríteni nem lehet, «mert a szerencse egyáltalában senkitől függeni nem akar, és senkitől erőszakot nem szenved». De rajtunk áll, hogy a szerencse elfogadására előkészüljünk s ha jöttét felismerjük, nem szabad ingadozni vagy habozni. A 31-ikben azt az elvét ismétli, hogy a szerencsének nincs oly hatalma, hogy az észnek ne legyen hatása rá s gyarló szív az, mely teljesen rábizza magát. Voltak, kik szerencsájök tetőpontján sem bízták el magokat s a szerencsétlenségben is megőrizték lelkük nagyságát. Ezek tettek helyesen. «Azért noha a szerencse csinálhat belőlünk szegényeket és gazdagokat, urakat és polgárokat,² mindazonáltal bennünk áll minden üdőben, hogy mutathassuk az mi lelkünkéből származott jókat bővebben, hogysesem azokat a szerencse osztogatja». A 32-ikben ismétli, hogy a szerencsét nem kormányozhatjuk, de megjavíthatjuk és ha jön, észszel megkettőztethetjük. «Az szerencse szereti az mesterséget (tudást), és az mesterség szereti a szerencsét».³ A 33-ikban

¹ Seneca. Ep. 107. 11. helyesen így : «Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.»

² Nempe dat et quodcunque libet Fortuna rapitque. Irus et est subito qui modo Crœsus erat. Ovid. Trist. 3., 7.

³ Aristoteles mondása : *Ethic. ad. Nicomachum*. VI. 4. «Ars amat fortunam fortuna artem. Erasmus : *Adag. chiliades*.

ismétli, hogy úgy azok, kik magok eszében elbizakodva tagadják a szerencse befolyását, mint azok, kik mindent a szerencsétől várnak, egyaránt helytelenül cselekesznek; de mégis bölcsőbbek az elsők, mert azok legalább mindent elkövetnek a szerencsétlenség ellen s ha jön a szerencse, tudnak vele élni, emezek még ezt sem tudják. A 34-ikben azt mondja, hogy a jó szerencsét bajosabb felismerni, mint a rosszat, mert emez érezteti magát, amaz nem, sőt úgy tesz, hogy csak akkor ismerjük fel, mikor elrepült. «Boldog az, a ki megismeri, és van mind módja, s mind szíve, mind serénysége a megtartásában». A 35-ik szerint az ifjú hadnagyok, kik nem tapasztalták ki a szerencse ingadozását, merészebbek, az öregek tartózkodóbbak; ez a különbség egyébként az emberi természet különböző voltából is ered. Ezek ritkábban botlanak, amazok többször győznek, «mert az gyorsaság és merészség, úgy tetszik, egyeznek a szerencsével!» Ez körülírása az ismert mondásnak: «fortes fortuna juvat»¹ A 36-ikban újra, kivált a «nagy alkalmatosságok» felhasználására int. A 37-ikben ezt tovább fejti, s azt mondja, hogy nem szabad őket elmulasztani. Megtörténik az is, hogy kik a kellő pillanatot megragadták bátran és elszántan, «magok is elesudálkoztak jó szerencséjeken»; holott a kétkedők, félénkek még ily esetekben is szerencsétlenek. A 41-ikben ismétli, hogy a sok töprengés meggyöngíti a cselekvést s a ki csak biztosan akar menni, semmit vagy rosszul végez. Tízből hatot alapítsunk okokra, négyet bízunk a szerencsére. [T. i. Zrínyi félben maradt mondatát hihetőleg így kell kiegészíteni, noha föntebb az arányt máskép adja.] A 49-ikben, mikor melancholiás hangulatában olvassa a Prédikátor könyvét a Bibliában, elkeseredve idézi belőle: «Et vidi sub sole, nec velocium esse cursum, nec sapientium panem, nec fortium bellum, nec doctorum divitias, nec artificium gratiam; sed tempus casumque in omnibus; et sicut pisces capiuntur hamo, ut aves laqueo comprehenduntur: sic capiuntur homines in tempore malo,

¹ Terentius *Phorm.* 203. Audentes fortuna juvat. Vergilius *Aen.* X. 284., Cicero. 2. *Tusc.* 4. és több más helyt. (Langius. 224. lev.)

cum illis extemplo supervenerit».¹ «Ihon — kiált fel — az emberi bölcsesség, ihon az értelem, ihon mit kell magamnak vallanom, hogy ez az én összeszedett munkám nem egyéb, hanem bolondság. Adjunk regulákat a hadakozásnak, értsük a vitézséget, légyen olyan bátor szívünk, mint az oroszlánnak, de mindezekkel együtt megtébolít az Mindenható ; az az eszköz által, kit mi Szerencsének hívunk, megtébolít, a kit akar, minden okosságával és értelmével, esmét felvisz másokat, a kiknek nincs egyéb fejekben bolondságnál. Ez az ő megfoghatatlan providentiája, a kit Fatumnak mondanak emberek. Azért jó egyedül a vitéz és vitéz seregeknek Istene : ha ő nem fog haragudni mireánk, ad fejünknek értelmet, szívünknek bátorságot, és dolgaink folyásának szerencsét».² Az 52-ikben ismétli már többször kifejezett elvét, hogy nem mondhatjuk boldogtalannak azt az országot, mely soká virult s most hanyatlik, mert ez a világnak törvénye ; de boldogtalannak mondhatjuk azt az embert, ki nem hazájának virágkorában, hanem hanyatlása idején született. «Azért ehhez is szerencse kell», teszi hozzá, világosan a saját életére czélozva.

IV.

Költői szempontból gyakran foglalkozik a szerencsével az *Obsidio Szigetianá*-ban is, mely helyek szintén teljes figyelmünkre méltók. E helyek közül legismertebb a török apród éneke, melyet ez Mehmed és Szkender basáknak ad elő a III. énekben (32—39. versszak). Ebben az apród arról szól, hogy Mehmedhez a szerencse hű és állhatatos, bár a szerencse híre más. Tavasszal megadja neki a kikelet gyönyöreit, nem irigyli tőle kedvesét, sőt neveli óránként gyönyörét. Bőve n részelteti a nyár, ősz és tél javaiban, a császárnál és mindenki másnál nagy becsben áll, javai el nem fogyhatnak, «van jó

¹ Az idézetet összevonva I. Préd. IX. 11., 12. Az idézet pontatlansága azt mutatja, hogy aligha a Vulgata szövege állt előtte.

² L. erről a Bibliából föntebb id. helyeket és Jes. Sir. XI. 14. «Bona et mala, vita et mors, paupertas et honestas a Deo sunt». Példab. XVI. 30. «sortes mittuntur in sinum, sed a Domino temperantur». «Seregeknek Istene» szokott elnevezés a Bibliában.

lova, éles szablyája, szép szerelme». A szerencse bizony az ő lábához van kötve.

Költőileg e hely értékét különösen emeli az, hogy épen akkor éneklí az apród, mikor nemsokára elbizottsága s könnyenvevése miatt Mehmed sergét Zrinyi tönkre teszi s őt magát Zrinyi vágja le a csatában.

Rá a IV-ik éneket (1—11. versszak) a szerencséről való elmélkedéssel kezdi. Az ember — mond a költő — fárad e világon a holdogságért s nem hiszi, hogy a szerencse oly gyorsan változzék már kis adományok után is. A folyton szerencsében élőt is eléri balsorsa, sőt mentől szerencsésebb vulaki, annál biztosabb sorsának fordulata ; mert a szerencse örül az ember bukásán s csak azért emeli fel, hogy annál magasabbról dobja le.¹ Számptalan példát adhatna erre, de utal csak a Mehmed példájára. Az a boldog, ki nem bízza el magát s erős a szerencse változásaival szemben, mely jón és rosszan egyaránt gyakorolja hatalmát.² Ilyen a szigeti hős is, mert most e csatán megsegítette a szerencse, holnap már karóra tűzik fejét s épen ez a győzelem lett romlásának oka, mert Szulejmán e miatt fordult Sziget ellen. Ámde Zrinyi előre tudta, hogy Szigetnél elvész ; nem is bírta el magát s a szerencse ez adományát csak annyiba vette, mint egy piros almát, melyet visszaadhat s ha nem, úgy is tudja, hogy megrothad. Értzi a költő, hogy e kitéréssel eltér tárgyától, de könnyebbség neki, ha szólhat a szerencse forgandóságáról, melyben neki annyi a része :

Szerencse énvelem is gyakorta mulat,
Mind édeset, keserűt egyaránt mutat.
Mulasson bár velem! annyit nem tréfálhat,
Hogy jól ne ismerjem állhatatlan voltát.

A IX. ének elején (7—9. versszak) elmondja a költő, hogy Deli Vid állandóan kéri Zrinyit, hogy bocsássa ki a várból párviadalra Demírhám ellen. Zrinyi erre a szerencse forgandóságára és az emberi eszélyre czélozva így felel :

¹ «Excelsis multo facilius casus nocet». Publ. Syrus.

² Seneca : «Quoque fortuna altius evexit humanas opes, hoc se magis suppressere felicem decet, variosque casus tremere».

A ki a szerencsét meg nem zabolázza,
 Hanem mindent elereszt éles szájára,
 Végtére is veszélyre aztat ragadja.

Még mindeddig szerencse mivelünk tartott,
 Isten kegyelméből győzedelmet adott :
 De mivel forgandó, ha kezd adni hátot,
 Egyszersmind ránk borít veszélyt s ártó habot.

Hiszen, teszi hozzá, ő is csak azért nem tör ki egyelőre a törökre, mert azt akarja, hogy az előbb bízza el magát.

A X-ik ének elején (1—6. versszak) újra kitér a szerencsére s ezzel vezeti be a szigetick sorsának rosszra fordulását. Vándorló és kegyetlen a szerencse, arcza változó, néha víg, néha háborús. Változásban áll gyönyöre, éjjel-nappal más és más s állandó csak az állhatatlanságban.¹ Ezt kivált a háborúban látjuk. Eddig Szigetnek kedvezett, természete ellen sokáig állandó maradt ; de most eltépte pórázát, mely Szigethez kötötte s haragjában csak annál több bajt, veszélyt zúdított rája. Kivált a bátor szívűekkel szokta játékát űzni ; de a bátor nem enged neki, mint a jó kormányos a habokkal, úgy tusakodik vele. A kis szívűek ellankadnak a balszerencsében ; de az olyanok, mint a szigeti hős, csak annál hátrabbak a balszerencse csapásai közt.

A XII-ik énekben (48—49. versszak) azt mondja, hogy a tudatlan elme nem bírja látni a jövőt ; ha bírná látni, sok mindent nem tenne s Delimán Kumillát elkerülte volna. Miben szerencsésjüket keresték, az lett romlásuk, mert a párkák fonalát nem láthatták.

A XIV-ik ének elején (1—3. versszak) megint említi a szerencsét. A szigeti hős sarkcsillagát hozza fel, a ki bizton megy e csillag felé, mert delejtűje a hűség és vitézség. Ime ő, a költő is, szerencsésen jött által ezen a tengeren, mert e nagy mű megírása olyan volt, mint egy tengeren hajózás ; biztatja öcsését, Pétert, hogy ne féljen az irigységtől s magasztalja Wesselényi Ferenczet, Batthyányit s a hozzájuk hasonlókat, kiknek vezére a virtus.

Ezek a főbb helyek, de rövidebben nagyon sokszor említi a szerencsét s a fatumot, melyeket itt is körülbelül egy-

¹ Ovid. Trist. lib. V. 8. 18. sor fordítása : Et constans tantum in sua levitate est.

nek vesz. Ezekben többnyire ismétli más alakban a már többször elmondottakat. Alekto furia Szelim képében azt mondja Szulejmánnak, hogy hagyja a kazulok elleni harczát s menjen a magyarok ellen, mert a törökök fatuma nem engedi meg nekik rajtuk a győzelmet (I. 39. verssz.) s hogy «a vitéz embernek kell valamit engedni a szerencsének», vagyis valamit a szerencsére is bízni, mint ezt prózai műveiben többször állítja. (I. 43. verssz.) A II. énekben (48—49. versszak) Szulejmán nagyságát azzal rajzolja, mit prózai műveiben s a *Zrinyiász*-ban is többször mond, hogy «szerencse ő vele nem játszott, mint mással»; ha csapással s más kárvallással ijesztette, helyt állott «okosságával»; erős maradt mint a kőszikla s «ha szerencse neki valami jót adott, nem bírta el magát, fel nem fuvalkodott». Azt mondatja továbbá Zrinyivel, hogy vitéz emberre legnagyobb szerencse csatában veszni el s nem ágyban halni meg. (IV. 33. verssz.) Ugyanezt mondatja Farkasich Péterrel, hogy kegyetlen az ő «fatuma», attól rettegett mindig, hogy ágyban kell meghalnia és hogy erre tartotta őt meg a «szerencse». Zrinyi pedig felkiált Farkasich holtteste mellett: «Oh forgó szerencse, átkozott, kegyetlen! miért ragadád el e vitézt hirtelen?» Aztán az ember kora elmulásáról elmélkedik s azzal végzi, hogy csak a jó cselekedet örökéletű. (VIII. 30., 38., 46. verssz.) A szerencse forgandóságát említi Kumilla is s általában sok helyt fordul elő. Innen a szerencse kedvezését két helyt is a költő «kis szerencse-szellő»-nek nevezi. Ugyancsak Zrinyi azt mondja vitézeinek, hogy a szerencse nem véletlenül, váratlanul hozza a törököt Szigetre, mert mint hősök, ők magok izgatták fel haragját; de Isten hatalmasabb, mint az ellenség rettentő serege. (V. 5. verssz.) A királynak ugyanazt írja, mit a szerencséről állandóan yalolt, hogy «vége szerencsének vagyon istennél». (V. 71. verssz.) Ugyanezt mondja fiának is, hogy járjon Krisztus urunk útján, mert «ez ad jó szerencsét ezen a világon», mire fia is, ugyanabban az Isten rendelte szerencsében akar részesedni, melyben apját részesítette. (V. 82., 88. verssz.)¹ A török követ,

¹ A Hajnal is ezt kéri, látva a török táborát: «Ne adj, ne adj szerencsét, Isten, ezeknek!» (VIII. 9. vsz.) Radivoj is így: «Ád Isten szerencsét, a ki mindent adhat». (IX. 31. vsz.)

Khalil is, arra hivatkozik Zrinyi előtt, hogy az ő fatumja. az az Istennek elszánt akaratja az, hogy Sziget a töröké legyen s bölcseknek tartja a luzitánokat, kik a fatum ellen nem harcolnak, tegyen így Zrinyi is. Egyszersmind figyelmezteti, hogy a szerencse, mely eddig pártolta, őt most cserben fogja hagyni. (VI. 16., 19., 34. verssz.) «Így hozta a fatum», mondja Kumilla is. (XII. 29. verssz.) Nem a szerencsétől, hanem Istentől jön az, hogy a kit meg akar tartani, «száz-ezer között is meg fog az maradni». (VII. 63. verssz.) Delimán ugyanezt mondja, hogy szerencsénk homlokunkra van írva, halálát senki el nem kerülheti, de a szerencse ezer közt is megtartja, ha «Isten másra választotta» az embert. (XII. 93. verssz.) A költő ugyane gondolatot ismétli Zrinyiről és Deli Vidről is a XIII. ének elején (1—5. verssz.), mely szerint az ember addig él, míg Isten előre eirendelte s addig minden veszély között is biztosságban élhet.

A többi helyeket, melyek csak mind ugyanezeket ismétlik, bátran mellőzhetjük. Itt még csak egy olasz közmondásra írt pár sorát idézzük, melyet a *Rivoluzioni di Catalogna* ez. mű belső címlapjára írt.¹ «Assai ben balla a chi la fortuna suona. Java szerencsének musical az kinek, igen könnyen tánczolhat. De kit sandalul néz, bár ű legyen vitéz, igen könnyen megronthat. Készt, båtort, okossat szerencse apolgat, ilyet soha nem ronthat».

Látható ezekből, hogy Zrinyi mekkora fontosságot tulajdonított a szerencsének. Nincs semmi, miről műveiben oly gyakran szólna. Fontosabb van, de ily sokszor fejtegetett tárgy nincs. Ezekben természetesen nagyon sok az ismétlés, mint általában Zrinyi összes elvei jóformán többször fordulnak elő műveiben s prózai műveinek elvei ismétlődnek a *Zrinyiász*-ban is. A szerencséről szóló nagyszámú helyek mellett is elveinek száma mégis aránylag kevésre vihető vissza. Ezek a következők : A szerencse nem más, mint Isten ajándéka, melylyel dolgainkban megsegít vagy nem, mint tetszése

¹ Assarino L. *Le rivoluzioni di Catalogna*. 1648. E Balassa-strófa a jeligének körülírása egy ismert olasz közmondásra : «Assai ben balla a chi fortuna o ventura, suona.» *Vocabolario degli accademici della Crusca*, «ballare» szónál.

akarja. Ezért ha bölcsesége jónak látja, a szerencsét osztja oly formában is és olyanoknak, kik emberi felfogás szerint nem érdemlik meg. Tehát «mind jóért, gonoszért és balszerencséért az Istent kell áldani». (*Elégia fia halálára.*) Mindenesetre segíti a szerencse által az okosokat, előrelátókat, a mindent ez irányban elkövetőket. A szerencsére vannak Istennek kiválasztott rendkívüli emberei, kiknek ő adja a nagy lelket nagy tettek véghezvitelére; de a szerencse tetőpontján elbizottakat és ez által elvakultakat megbünteti. A szerencsére legfőbb módunk a kellő alkalom felismerése és megragadása, mit elsősorban a gyorsasággal érünk el. Az alkalom tehát nem maga a szerencse, mert a szerencse a lélekben van s alaplényege a léleknagyságból eredő jó és okos tettek sorozata, melyeket a lélek sokirányú működése idéz elő. Minthogy azonban Isten elhatározásait nem ismerjük, elszánásunk egy-egy részét, egy tizedét, vagy mint máshelyt mondja, négy tizedét, egyszóval kisebb részét, a szerencsére kell bízunk. A szerencsét nem szabad megvetni, mert bosszút áll és szerencse nélkül legjobb számításainkban is csalódunk. Tehát nem áll az a tétel, hogy «*quisque suæ fortunæ faber*», mert ez Istentől van s ezért mindig egyesekhez van kapcsolva.¹ A szerencsét legjobban szorgalommal, okossággal, vigyázással tarthatjuk meg; ezekben való lankadás a szerencsét elűzi. Természetesen többször kiemeli a szerencse állhatatlanságát, ingatagságát, hűtlenségét és kegyetlenségét. Ilyenkor a szerencsét egészen azon a módon jellemzi, mint a classikus költők és írók s mintegy külön hatalomnak vagy inkább asszonynak nézi, ki örül az ember bukásán s magasra csak azért emeli, hogy annál magasabbról dobja le. A szerencse változásaiban szilárdaknak és előrelátóknak kell lennünk, a balszerencséének nem szabad engednünk s akkor megfordíthatjuk, azaz Isten a szerencsét megint pártunkra vonja vagy nekünk adja; de valamint a szerencséében egyáltalán nem bízni helytelen, még helytelenebb mindent rábízni. A nagy lélekkel szemben a szerencse jóformán tehetetlen s Plutarchos szerint mondja, hogy a lélek nagysága a lélek

¹ NB. Zrinyi ezt egy helyt állítja, más helyt tagadja. Felfogásából ez az állítás foly s nem az első.

saját javaiban áll, melyekre a szerencsének nincs befolyása.

E helyekből kitűnik az, hogy Zrinyi nem következetes a szerencse jellemzésében és fogalma magyarázatában. Először is a szerencsét hol Isten akaratának, hol valami külön is működő végzetes hatalomnak tartja, hol végre költőileg megszemélyesíti s e helyeken a classikus költők befolyása alatt áll. Másodszor a szerencsét egynek veszi a sorssal, holott a sors a latinoknál egészben egy jelenésű volt a fatummal. Innen van, hogy Zrinyi némely helyeiből arra lehet következtetni, hogy a fatum és szerencse közt sem tesz világos különbséget s néha a fatumot és szerencsét egynek veszi.¹ Holott a görög és római felfogás szerint a különbség áthidalhatatlan. A fatum (görögül *μοῖρα* vagy *αἴσα*) t. i. sohasem isteni vagy általában megszemélyesített lény, hanem az egyszer meghatározott s többé meg nem változtatható világrend vagy valamely istennek s kivált Zeüsznak az az akarata, mely szerint valakinek sorsát elrendelte, még pedig oly kikerülhetetlenül, melyen többé ő sem változtathat. Mint Cicero mondja: *Quid enim aliud est fatum, quam quod de unoquoque nostrum Deo fatus est? (Cat. III. 4.)* Vagy ugyancsak szerinte: «*ordo seriesque causarum, cum causa causæ nexa rem ex se gignit, Græce εἰμαρμένη: ea est ex omni æternitate fluens veritas sempiterna.*» (I. *De divin.* 55.)

Ezzel szemben a fortuna (görög: *τύχη*) kezdetben istennő volt s utóbb is többnyire megszemélyesítve emlegették mint a jó és rossz sors intézőjét, ki alkalmilag a földiek tetteibe, történeteibe elegyedik s ezeket ismeretlen módon intézi, a mi tehát váratlan, nem remélt, előre meg nem határozható. Éppen ezért látjuk változékonynak, hűtlennek, forgandónak, kegyetlennek. Mint istennőnek, voltak szobrai, templomai. Rendesen hatalmas, szép nőnek ábrázolták, többnyire állva, mert folyton menőben van, olykor ülve is, mert állhatatlan, egyik kárján a bőség szarujával, másik kezével kormányra támaszkodva, mint a ki intézi a világi dolgokat. Néha mellette egy hajóorr is látható, mert kivált a hajósok vannak alávetve a szerencsének. Olykor forgandósága jelzésére a kor-

¹ Így *Elegia*-jában is fia halálára: «Fatum irigy én nekem» és alább «irigy... szerencse.»

mányrúd alá gömböt, vagy lábaihoz kereket (szerencse ke-reke) helyeztek s gyors elillanását sarkain szárnyakkal jelez-ték. Ezt a világos megkülönböztetést Zrinyi nem teszi meg.

Még jellemzőbb, hogy egyik aphorismájában azt mondja, hogy a Fortunát helyesen mondták asszonymnak, meg hogy elől üstökös, hátul kopasz, hogy golyón áll, mely állandóan tovagurul. Ebből világos, hogy a szerencsét összezavarta az «occasio»-val, melyet újra máshelyt a szerencse által nyújtott eszköznek mond. Ugyanis az «occasio» volt az, melyet mint a cselekvésre alkalmas időt,¹ a régiek rendszeren meztelen férfi² vagy nő alakjában ábrázoltak (görög : Καρπός, latin : occasio dea) kereken vagy gömbön állva, elől nagy fürtökkel, melyek elfedték arcát, hogy senki se ismerhesse föl s hátul kopa-szon, hogy a ki előlről nem bírta megfogni, hátulról hiába kapjon utána, kezében pedig az éles megfigyelés jelzésére borotvát adtak. Így láthatta ezt Zrinyi pl. az általa olvasott Alciatusban (*Emblemata*. 1621.) is és így rajzolja Ausonius is a XII. (XXXII.) epigrammjában, melyet Pheidias szobrára írt (*In simulacrum occasionis et poenitentiae*) s így mondja Cato is híres distichonjában :

Rem, tibi quam scieris aptam, dimittere noli,
Fronte capillata, post est Occasio calva.³

Hogyha elédbé kerül, a szerencsét futni ne engedd :
Homloka dúsfürtű, hátul kopasz. *Alkalom* isten.

V.

Most a kérdés az, hogy Zrinyinek a szerencséről való nézetei főképen mely forrásokból valók. Itt mindenekelőtt megállapítható, hogy ő úgy a római, mint a keresztyén fel-fogást vallja s mint sokan előtte, akkép ő is ingadozik. A la-tin classikus írók és költők közt egy sincs, ki ne írt volna a szerencséről s körülbelül ne ugyanazokat mondta volna el, mert a római gondolkozásban ez nagy helyet foglal el s

¹ «Occasio est pars temporis habens in se alicuius rei idoneam faciendi opportunitatem.» Cicero. I. Invent. 27.

² Phædrus szerint is férfi. Lib. V. fab. 9.

³ Lib. II. 26. Némethy Géza fordítása.

ugyanazt mondhatni a görög vagy még inkább minden nép gondolkozásáról, a nélkül, hogy valaha valaki a szerencse lényegét meg bírta volna fejteni vagy philosophiailag meg bírta volna magyarázni. Innen az ingadozás azon két felfogás közt, hogy van-e szerencse külön, mint önálló hatalom vagy nincs s ekkor nem más, mint az istenségnek előlünk elrejtett akarata. Az bizonyos, hogy a szerencse alatt azon körülmények összegét értjük, melyek bizonyos szándékunk sikerét előmozdítják s balszerencsének azok összegét, melyek megátolják. Itt ebben az értelemben lehet róla szó. Mint ilyen tehát különbözik akár a sorstól (sors), akár a végzettől (factum) s legrokonabb a «véletlen» (casus) fogalmával, melylyel gyakran egy értelemben használják s így a franczia «hasard» szó is mindkettőt jelenti. A szerencse ekképen oly esemény vagy események sorozata, mely vagy melyek sem a dolgok természetében nem rejlenek, sem az ész által alkotott tervből nem folynak s benne előre nem láthatók. Mint ilyen, természetesen ellenkezik úgy az istenben vetett hittel, mint az okok és következmény tanával, az értelemmel s a szabadakaráttal. Természetesen következik ebből, hogy a philosophia tagadja min da szerencse, mind a véletlen létezését s ezek nem egyebek, mint kifejezései annak, hogy az okok és okozatok viszonyát nem ismerjük igen sok esetben, de a tudomány és haladás állandóan kisebb térre fogja szorítani ezek szerepét.

Ennyit kívánunk most erről röviden megjegyezni, melylyel szemben áll azonban a szerencséről és véletlenről való általános hit, gyakran megszemélyesítve, minek mythologiai eredete kétségtelen és egyetemes emberi jelenség. E mythologiai eredethez a görögöknél és rómaiaknál nem fér kétség.

Természetesen a görög philosophusok foglalkoztak a szerencse és véletlen kérdésének megfejtésével is. Plutarchos azt mondja, hogy Plato szerint a szerencse egy esetleges ok. egy előre nem látott okozat, mely a szabadakarathból folyó cselekményeknél közbelép; Aristoteles szerint szintén esetleges ok azokban a dolgokban, melyeket valamely célra szabad elhatározással teszünk, mint ilyen, rejtett és állhatatlan. Megkülönbözteti a szerencsét a véletlentől; mert amaz csakis az emberi cselekvésben lép fel s helyt adhat a véletlennek is, a

véletlen ellenben kizárja a szerencsét, mert csak az emberi cselekvésen kívül álló dolgokban szerepel. A véletlen tehát mindkét esetben szerepelhet, szerepelhet továbbá állatoknál s élettelen tárgyaknál is, a szerencse csak az ész által tervelt cselekvésekben. Epikur állhatatlan és változó oknak nevezte személyek, idők és szokásokra nézve. A stoikusok azt mondják róla, hogy az értelem előtt ismeretlen ok ; ugyanis némely ok a szükségszerűségtől, más a fatumtól, más az akarattól, más a szerencsétől, más a véletlentől függ.¹

A rómaiak kezdetben a szerencsét istennőnek tekintették s mint ilyennek, számos templomot emeltek. Később a görög philosophia e tanait átvették kivált Cicero, Seneca és mások, átvették a költők és történetírók szintén s hol a philosophiai, hol a naiv néphitnek adtak kifejezést, melyekre itt kitérni nem akarunk. Nagyon megnövelné ez értekezés keretét. Annyi bizonyos, hogy mindkét álláspont egymás mellett megmaradt. Ezekre nézve könnyű volna az idézetek százait állítani össze s még más több százat lehetne összeszedni a népek ismert közmondásaiból, melyeknek azonban itt még kevésbbé volna helye. Weinrich pl. csupán mint a szerencse latin jelzőit, száznál többet sorol fel s pár száz latin kifejezést szedett össze, melyekkel jellemezték a latin írók és költők, melyek mind a néphit és közfelfogás kifejezői.² Más hasonló gyűjtemények, mint Langiusé, Eboensis Andreasé, különböző Florilegiumok nagy bőséggel állították össze a classikus és középkori írók véleményét róla, a sorsról, fatumról, casusról, occasioról, felicitasról stb., melyeket gyakran nem különböztettek meg s így természetes, hogy Zrinyi is összeeszeréli őket. Ezek közül célunkhoz képest egyről-másról lesz a lapokon szó s most még csak azt jegyezzük meg, hogy a szerencseről legtöbbit a római s későbbi, az ő nyomokon dolgozó történetírók szóltak, mert a hadi szerencse volt náluk a legfőbb. Mint J. Cæsar mondja s Zrinyi is vallotta : «Multum tum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest.» (*De b. Gall.* VI.)

Visszatérve Zrinyire, mint latin idézetei mutatják, ő a

¹ Plutarchos : *Moralia. De natura fati* és *De fortuna.* (De placitis philosophorum libri V. Lib. I. 28—29.)

² Weinrich Melchior : *Aerarium poeticum.* 1652.

szerencséről való felfogását több helyről s így nem egy részében a Bibliából is vette, mégis tana főképen Plutarchoshoz vezet, kinek művei több kiadásban voltak meg könyvtárában.¹ Plutarchos művei szószerint rakva vannak a szerencsének az emberi és nemzeti életre való befolyásával s a *Moralia*-kban ennek bölcséleti elméletét is többször és bőven kifejti. Közülök a *De fortuna* cz. discursusa Euripides e mondásából indul ki : «Vitam regit fortuna, non sapientia, dixit quidam : res humanas non consilii dexteritate, sed fortuito dispensare sentiens». Azt akarja megmutatni, hogy ez a mondás nem igaz ; mert az ember legfőbb tulajdonsága a «prudentia» és a «consilii dexteritas», azaz az okosság és bölcsesség s ha mindent a szerencsének tulajdonítunk, le kell mondanunk az észről s csak a szerencsére bízunk magunkat. De éppen az ellenkező az igaz. A természet nagyon sok állatot jobban ellátott, mint az embert, de az embernek megadta azokat a képességeket, melyekkel őket szolgálatára szorítja, t. i. az ész használatát, a szorgalmat és előrelátást s végül különösen azzal bizonyítja, hogy az emberben az ész a fő s nem a szerencse, mert hiszen a művészetek és mesterségek mind az ész s nem a szerencse művei. Még jobban kiviláglik itt Plutarchos véleménye a τέχνη, illetve ars szóról, ha megvizsgáljuk, hogy ez alatt a lélek által kifejített tulajdonokat is érti s így Demetrius életrajza elején azt mondja, hogy az «összes művészetek (τέχναι) közt a legtökéletesebbek a méréséklet, igazságosság és okosság». Oly értelemben veendő itt tehát e szó Aristotelesnél is, ki ezt mondja : «A szerencse kedves a művészetnek s a művészet is a szerencsének»² és Alciatus e mondásában is : «Adversus vim fortunæ est ars facta».³

A második discursus czíme : *De fortuna Romanorum commentariolus*. Itt kezdetben arról szól, hogy a *Virtus* és *Fortuna* állandóan vetélkednek azon, vajjon a nemzetek és emberek

¹ *Vitarum parallelarum liber*, interprete G. Nylander. (1606) s két más kettő. (Bibl. Zr. 167. sz. és 52. l. 48. 300. sz.) Zr. latin fordítást használt s mi is ezt idézzük.

² Arist. *Ethica Nicomachea*. VI. 4. Τέχνη τύχην ἑστεργει καὶ τύχη τέχνην. Ars amat fortunam. fortuna artem. Erasmus *Adag.*

³ Alciatus : *Emblemata* 1621. 476. l.

életére melyikök befolyása nagyobb. Az erénynek, mond Plutarchos, azt vetik szemére, hogy szép ugyan, de haszonnélküli, a szerencsének, hogy jó, de állhatatlan. Ámde Róma nagyszerű sorsában mindkettő kezét fogott, mert az erény kitünő férfiakat szült, a szerencse pedig állandó maradt hozzá s így jött létre a római birodalomban az emberiség legdicsebb műve. Tehát e műben nemcsak azoknak a férfiaknak mindennemű erénye működött közre, kik létrehozták, hanem a szerencse is, mely őket támogatta. Ezért úgy látszik, mond, hogy Róma felett a Virtus és Fortuna együtt vitáznak, hogy melyikök érdeme nagyobb. A Virtus fölmutatja a nagy embereket, a Fortuna pedig ez egyszer nem lebeg tova könnyű szárnyain, nem áll lábujjhegyen tovaguruló gömbjén; hanem a Palatinushoz közelgve letette szárnyait, szárnyas saruit leoldotta, állhatatlan és folyton guruló gömbjéről leszállva, úgy vonult be Rómába, mintha állandóan ott akarna maradni s számos nagy rómaiakat mutathat, kiket az ő pártfogása tett nagyokká. Sőt magokat a rómaiakat lehet itt idézni, kik többet tulajdonítottak Fortunának, mint a Virtusnak s ezért Fortunának különböző név alatt több templomot emeltek, mint bármely más istenségnek vagy erénynek. Így az elsőt már Romulus emelte, ki úgy látszik, a vitézséget a szerencsével azonosította, mert a győzelem leginkább a szerencsén fordul meg. Több kiváló római magát egyenesen a szerencse kegyeltjének mondta, így Sella, Julius Cæsar és Augustus is. Az egész discursus ennél fogva a rómaiak szerencséjének felsorolása főbb vonásokban a királyokon s azután a köztársaság idején menve át, különösen kiemelve azt, hogy a gallok támadása alatt megmentette Rómát, a mi a szerencse közbelépte nélkül nem történhetett volna s a szerencse e működésének tulajdonítja magának N. Sándornak halálát is, kit csak ez gátolt meg egy tervezett itáliai hadjáratban. Eddig Plutarchos, ki tehát e discursusban látszólag ellenkezőt mond azzal, a mit föntebbi discursusában állított; de ez csak látszólagos, mert egy második discursusa is volt, melyben még a szerencse további működését s aztán a Virtus szerepét és a Fortunával való vitáját mutatta be. Ez nem maradt ránk, de e discursus tervéből következtethető, hogy ezt is megírta.

De Alexandri Magni sive fortuna, sive virtute, oratio prior cz. discursusa, a mint ránk maradt, azzal kezdődik, hogy «íme, ez hát Fortuna beszéde, melyben Sándort egészen magának követeli». Ez a bevezető beszéd hiányzik vagy úgy lehet, hogy még egy discursus előzte meg, mely egészen elvesztett. A discursus, mely magának N. Sándornak ezáfolatával kezdődik, annak bizonyítása, hogy tetteiben az okosság, türelem, vitézség s mértékletesség erényei segítették inkább, mint a szerencse. Bizonyítja továbbá, hogy N. Sándor a maga nagy vállalatára jól fel volt készülve s tettei nagyobbak, mint a philosophusoké voltak; sőt a mit pár philosophus csak álmodott, ő megvalósította. Hadjáratait mint philosophus vezette és philosophus volt nyilatkozataiban is. Tetteit nem szerencse, hadi és nyers erő intézte, hanem inkább hősiesség és igazságszeretet, mérséklet és szelidség vagy inkább mindez erények összesen, a mi szintén azt jelenti, hogy mindenben igazi philosophus volt.

De Fortuna, vel virtute Alexandri, oratio posterior discursusában a következő elveket fejtegeti: Azt mondják, hogy N. Sándor szerencsés volt abban, hogy korában virágoztak a művészetek s ezekben méltó dicsőítőkre talált. Ámde éppen fordítva áll a dolog; mert az ő nagysága volt oka a művészetek e virágzásának pártolásával, méltánylásával és azzal, hogy ő maga sohasem kelt semmi irányban versenyre a művészekkel, noha tehetne volna. Ezekből is azt következteti, hogy ekkora embert, ki talán legnagyobb volt a valaha éltek közt, csupán a szerencse, megfelelő erények nélkül épúgy nem alkothatott volna, mint a művészi alkotás nem lehet csak a véletlen műve. Hiszen a természet, valamint a szerencse ad némelyeknek hatalmat vagy erős fegyvert, de mit ér, ha nem bírják használni. Ahhoz ész és erény kell s ugyanígy a hatalom birtokában egyik ember nagy lesz, másik nevetséges, amazt az ész és erény vezeti, emez a szerencse méltatlan fia. Sőt inkább azt lehetne mondani, hogy a szerencse az embereket kicsinyekké teszi inkább, ha nem volna ebben némi túlzás; de az bizonyos, hogy N. Sándor uralkodása nagygyá tette magát a szerencsét is. Bizonyítja ezt az is, hogy halála után birodalma szétbomlott s vele a szerencse nagysága is

semmivé lett. Ha a szerencséstől elveszszük az erényt, az mindenben kicsiny lesz. A nagyság nem a javak birtokában, hanem használni tudásában áll, erény, bátorság és ész által, melyekkel ő soha vissza nem élt és soha nem lett a dicsőségtől mámoros, mint a szerencse sok felfuvalkodottja. Mindenesetre lehet mondani azt, hogy Sándort sok csatában a szerencse segítette, de tiszta, önmegtartóztató, a vágyaktól és kéjelgéstől ment nem a szerencse miatt volt, s győztessé erénye, nagylelkűsége, bátorsága s igazságszeretete tették. Így, ha megengedjük is, hogy nagygyá a szerencse tette, csak annál nagyobb ő, hogy oly jól tudta felhasználni s mentől inkább kiemeli valaki szerencsését, annál jobban magasztalja erényét, mely őt ily szerencsére méltóvá tette.

Ezután Nagy Sándor életrajza vázlatával bizonyítja, hogy őt nem a szerencse tette a világ urává, mint annyi mást, kik közül többet felsorol. Ellenkezőleg, ő mindent nagy küzdelmek és veszedelmek árán ért el, úgy hogy a szerencse inkább állandó ellensége volt, éppen mint Heraklesnek s így inkább az igaz, hogy a szerencse ellenére lett nagygyá. Sőt a szerencse majdnem megfosztotta attól, hogy Jupiter Ammon fiának nevezzék, mert nagy terve útjába, hogy az egész földet egy államba egyesítse, mindenféle gátakat rakott; pedig e nagy czélt már gyermekkorában kitűzte maga elé. Végre legyőzte az akadályokat s útra kelt egyetlen kincscsel, a reménnyel; egyéb tulajdonait önmagában bírta, melyek alapultak a hiten, hűségen, mérsékleten, tapasztalaton, nyíltszívűségen, halálmegvetésen, nagylelkűségen, emberiessegen, nyájasságon, állhatatosságon, gyorsaságon, dicsvágyon, lelke jóra irányításában. Ha őt valamelyik isten fiának nézzük, akkor neki ez az isten megadta az összes nagy emberek erényeit. Ha meg fölteszszük, hogy a nagy lelki tulajdonok csak a szerencse adományai, akkor az erény csak üres szó. A szerencse tehát ugyan valakit széppé, erőssé, hosszúéletűvé; de csak az erény és ész teheti nagygyá és N. Sándort az összes nagyokkal párhuzamba lehet együttvéve állítani. De sőt midőn az oxydrákok ellen küzdve a falról az ellenség tömegébe ugrott egymaga, azt mondják, hogy a szerencse segítette meg, hogy meg nem ölték; de éppen ellenkezőleg, a szerencse ellene

volt itt is, mert ki volt téve annak, hogy dicstelen ellenség között lelje végét s nem valamely nagyszerű csatában. Azonban itt megmentette őt önfeláldozó katonái bátorsága, mihez a szerencsének semmi köze nem volt; ellenkezőleg, a szerencse a barbárok s az erény állt a Sándor oldalán és végül még maga biztatta a győzelem után az övéit, hogy a melléből ki nem húzható nyilat fűrészeljék le, minthogy kihúzni nem tudták.

Eddig terjed Plutarchos e discursusa, melynek vége, mint látható, szintén hiányzik.

Végül szól még a szerencséről a *De fato libellus* cz. discursusában. Szerinte a fatumot kétfélekép lehet nézni, mint energiát (hatást) s mint substantiát (lényezet). Amazt Plato *Phaidros*ában úgy határozza meg, mint az isten szavát, mely át nem hágható s mely semmi akadálnak alá nem vetett októl függ. Ugyanő *Timaios*ban az egyetemes természethez adott törvénynek nevezi, mely szerint történik minden, a mi lesz. Ha pedig mint lényezet nézzük, akkor úgy tetszik, hogy az egész világ lelke mintegy három részre van osztva, t. i. egy szilárd részre, egy körülbolygónak gondolt részre s egyre, mely az ég alatt a föld körül van. Ha már a fatumot mint energiát, azaz hatást nézzük, ez nem örökkévaló, mert semmi sem az, mert a dolgok körforgása miatt maga a fatum, mint hatás szintén körszerű s visszatér kiindulásához, tehát változó. Ezután a polgári törvényvel vetve össze, azt mondja, hogy a fatum nem az egyes esetekre, hanem az általánosra vonatkozik a polgári törvény módja szerint, mivel megszabja azt, mi a tetteknek szükségszerű következménye.

Ezután a fatum viszonyát vizsgálja az előrelátáshoz, szerencséhez, a szabad akarathoz, a véletlenhez s arra az eredményre jut, hogy a fatumban minden bennfoglaltatik, de nem minden történik a fatum szerint, valamint nem minden történik a polgári törvények szerint, mi bennük foglaltatik. Így tehát a törvények szerinti cselekedet az, a mit a törvények egyenesen rendelnek s így a fatum szerint is csak az történik, mi az isteni elrendelésben előre megszabott okok szerint történik. Ekkép a szabadakarat, szerencse, véletlen s egyébek megállhatnak a fatum mellett is és saját természetöket köve-

tik. A szabadakarat rendelkezik a lehetőségek, a véletlenek felett s ebben közbeléphet a szerencse, mert a véletlen két-felé hajló, eshetik így is, úgy is, akaratunk ellenére.

A szerencse szerinte az okok egyike. Az ok lehet önmagában véve ok s lehet azzá a körülmények által. Az előbbi állandó, az utóbbi sokféle és határozatlan. «Ha most egy esetleges ok nemcsak oly dolgoknál, melyek bizonyos vég-czélra szolgálnak, hanem olyanoknál is föllép, melyek meg-gondolásunk vagy választásunk tárgyai, akkor ezt szerencsének nevezzük».¹ Ilyen pl. az, ha valaki faültetés végett ás és aranyat lel. Ezért többen a régi bölcsek a szerencsét oly ok-nak mondták, melyet emberi észszel előre megjósolni nem lehet. A platonikusak pontosabban azt mondják, hogy a szerencse véletlen ok, mely számítás nélkül föllép tervszerű működéseinkben és hozzáteszik, hogy ez megfoghatatlan s az emberi ész előtt ismeretlen. Ebből kiviláglik, mond Plutar-chos, hogy ily véletlenek csak ritkán és váratlanul történhet-nek. «Ennyi legyen elég a szerencséről.»

A «véletlen» nagyobb terjedelmű, mint a szerencse, mert magában foglalja ezt is és sok mást, melyek természetük sze-rint így és úgy is történhetnek. A szerencse tehát a véletlen-nek egy része ; de a véletlen szerepelhet élettelen dolgokban is, ellenben a szerencse csak az ember dolgaiban, ki szaba-don bírja elhatározni magát. A végzet pedig mindezeket ma-gában foglalja ugyan ; de semmi ezekből nem történik a vég-zet szerint. A végzet maga nem más, mint a legfőbb isteni előrelátás, melynek jótékony akaratától függnék az összes jól és szépen elrendezett isteni dolgok. Itt Plutarchos háromféle isteni előrelátást különböztet meg, de ezek kifejtését mellöz-hetjük ; mert szerinte csak ez az itt említett nevezhető így-zában isteni előrelátásnak s már most szerinte a végzet ettől a legfőbb isteni előrelátástól függ, de megfordítva nem. E sze-rint ez az isteni előrelátás a dolgoknál s így a végzetnél is előbbi s ennek tulajdonosa, a mindenség atyja, minden dol-gok végoka.

¹ Ugyanezt mondja *De audiendis poetis* discursusában : «scirent illi vim eius quæ nullo ordine nullisque finibus contenta vagatur causæ validam esse, humanoque consilio evitare non posse».

Körülbelül ez az, a mit, mint főlényeg, ki lehet venni ennek a csonkán és sok helyt romlott szövegben ránk maradt discursusnak latin fordításából.

E helyeken kívül is, melyek a legfőbbek, úgy a *Moraliá*-ban, mint a *Párhuzamos életrajzok*-ban nagyon sokszor foglalkozik még a szerencsével. Minde helyeket részletesen tárgyalni itt lehetetlen s ezért még csak egy párt említünk meg. A szerencse teszi főtárgyát a *De tranquillitate animi* discursusának is, melyet Paccius barátjához intézett. Ennek lényege az, hogy esziünket gyakoroljuk a lélek nem eszes, hanem a szenvedélyeknek alávetett részén való uralkodásra is. Így kell tennünk lelki nyugalmunk megőrzése végett a szerencsével is s az akaratunk ellen történt dolgokból is hasznot merítnünk, mint ezt a nagy emberek példája mutatja, továbbá a szerencsétlenségek közepett azokra a dolgokra gondolnunk, mik számunkra mint szépek és jók megmaradtak s mások szerencsétjét nem irigyelve, azokra a javakra tekintenünk, melyek a mieink. Minden ellenkező eljárás mintegy hálátlanság a szerencse ellen, mert mindent senki sem mondhat sajátjának. Ekkép lelki nyugalmunk feltétele bennünk van s az ész mondja nyugodtan a szerencsének: «Adományaidat örömmel vettem; de ha visszaveszed, nem zúgolódom.» A szerencsének csak lényünk gyarlóbb részén lehet hatalmá; jobbik részén magunk feltétlenül uralkodunk, melyet a szerencse el nem vehet, minők a tudás s az erény. A kormányos nem uralkodhatik a szelek felett, de hajóját azokhoz alkalmazva vezetheti; a bölcs azonban lelke nyugalmát a szerencse minden változásai közt megőrizheti, ha máskép nem, a halálba menekülés által. Egyebekben pedig a szerencse minden változásai közt legfőbb lelki nyugalmat ad a tiszta, mocsoktalan lélek.

Egy másik *An vitiositas ad infelicitatem sufficiat* című, csonkán ránk maradt discursusában azt bizonyítja, hogy a szerencse nem lehet az emberi nyomorúság forrása a bűn segítségével nélkül. Szól továbbá a fatumról és szerencséről a *De placitis philosophorum, hoc est, brevis recensiois sententiarum de rebus naturalibus libri V. cz.* dolgozatában, melyről föntebb megemlékeztünk. Mindezekben mindenütt Plato és Aristoteles tanaiból indul ki s alapnézete ugyanaz.

Természetesen a *Vitae parallelae*-ban is nagyon sok helyt fordul elő a szerencséről elszórva ugyanaz, miket a *Moralia*-ból idéztünk. Így pl. *Timoleon*-ban több helyt bizonyítja azt a nagy befolyást, melyet a szerencse az ember tetteire gyakorol. Maga Timoleon összes győzelmeit a szerencsének tulajdonította, melynek önmagát eszközéül vallotta. Házában egy szentélyt építtetett Automatia néven a szerencsének s házát neki szentelte. Ugyanott mondja Timoleonnak egyik győzelméről, hogy vitatni lehet, vajjon az előrelátásnak és vitéségnek vagy a szerencsének volt-e benne nagyobb része ; de következő győzelmeiben csakugyan a szerencsée volt a fő rész. Ugyanitt Dionysius sorsában részletesen szól a szerencse állhatatlanságáról és csodás mesterkedéseiről, melyekkel a dolgokat összekuszálja és mindent, mi egymástól távol áll, összehoz meg egybezar oly dolgokkal, melyek a legkülönbözőbbeknek látszanak és semmi közösségök nincs, s őket úgy használja fel, hogy egyiknek vége a másiknak kölesönösen kezdete lesz.

Éppen ily nagy, sőt még nagyobb erőt tulajdonít a szerencsének L. Aemilius Paulus életrajzában, kit Timoleonnal párhuzamba állít. Tetteiről ugyanazt állítja, hogy nehéz meghatározni, vajjon a szerencsének vagy okosságnak volt-e bennek nagyobb része. Perseus és a macedonok elleni egész hadjárata tanúskodik rendkívüli szerencséjéről s még az is, hogy a pydnei csata után négy nappal már elterjedt győzelmének híre Rómában, mielőtt e hír valóságban oda megérkezhetett volna, a mint máskor is megesett ily hírek elterjedése megmagyarázhatatlan okokból. Magát Aemiliust is ismételve beszélteti a szerencséről. Első alkalommal akkor, midőn Perseus meghódolt neki s ő sátrába gyűjtve gyermekeit, vejeit s az ifjabb hadvezetőket, hosszasabb hallgatás után így elmélkedett : «Illik-e ember létedre újjonganod és büszkélkedned, ha a szerencse következtében egy nemzetet, vagy várost vagy országot legyőztél? nem kell-e inkább fontolóra venni a sors e fordulatát, mely a hadvezér előtt a közgyarlóság e példáját bemutatván, azt tanítja, hogy semmi sincs, mi ne volna változandó és állhatatlan? Mert miben bízhatnék a halandó, ha a midőn másokat legyőztél, akkor vagy kénytelen legin-

kább félni a szerencsétől és az örvendezőnek oly nagy keserűséget okoz a változó és ingadozó végzet szemlélete? Vagy talán, midőn annak a Sándornak örökét, ki a legnagyobb hatalomra jutott s a legnagyobb birodalmat hódította meg, egy óra alatt elbukni látjátok és midőn látjátok a királyokat, kiket még csak az imént a gyalogosok annyi légiója s a lovasok ezrei vettek körül, mindennapi kenyerüket és italukat az ellenség kezéből kapni, hiszitek-e, hogy a semmi állandósággal nem biztató emberi dolgok jövőre állandó szerencsével biztatnak? Nem hagyjátok-e abba ti ifjak a győzelem miatt ezt a hiú gőgöt és elbizottságot, nem tartóztatjátok-e vissza megalázkodva magatokat a következő eseményekre gondolva, melyekben a sors mindnyájatokra a mostani sikeren való irigység miatt végveszélyt hoz?»

Rövidebben is még csattanósabban idézi Aemilius e szavait Livius is (45., 8.), hol Zrinyi ezt kétségtelenül szintén ismerte, a következőképpen: «Az emberi dolgok változásának rendkívüli példáját látjátok itt. Kivált nektek szól ez, ifjak. Ugyanis a szerencsében semmit sem kell valakire nézve gőgösen és erőszakosan tenni, sem nem bizni a jelen szerencsében, midőn bizonytalan, mit hoz az este. Az végre az igazi férfi, kinek lelkét sem a kedvező dolgok felfuvalkodottá nem teszik, sem a rosszak le nem sujtják.»

Elbeszéli aztán Plutarchos, hogy Aemilius Paulus miként triumphált Rómában s hogy miként halt meg legnagyobb szerencséje közepett két legkisebb, egy 14 és egy 12 éves fia, amaz öt nappal a triumphus előtt, emez három nappal utána s hogy miként borzadtak el a rómaiak a szerencse ily kegyetlenségén. Aemilius azonban helyesen azt fontolván meg, hogy az emberi bátorságnak és lelki erőnek nemcsak fegyverek és dárdák, hanem a szerencse minden változásai közt helyt kell állani, tehát a rosszat a jó s háza szerencsétlenségét a közszerencse által fedezve, nyugodt maradt s második fia elvesztése után beszédet tartott a néphez oly szellemben, mintha nem ő, hanem a római nép szorulna vigaszra. Ennek pár helye így szól: «Mivel az emberektől sohasem féltém, az isteni dolgok közül a leghűtlenebb és legállhatatlanabb szerencsétől félni soha sem szüntém meg, főleg mert ebben a

háborúban ez úgy segített ügyeimben, mint egy kedvező szellő, készen álltam, várva valamely változásra és viharra.» Elmondja röviden szerencsés utazását a tengeren, megérkezését Delphibe, áldozását, a táborba érkezését és 15 nap alatt befejezett győzelmes hadjáratát. E nagy szerencséje miatt nem remélt a szerencsétől semmi jót s gondolta, hogy visszatértében éri valami csapás. Midőn ekkor is baj nélkül tért haza s itthon csak örömet talált, akkor még bizalmatlanabb lett, mert tudta, hogy a szerencse nagy dolgokban semmit sem ad őszintén és csonkítatlan. Tehát attól félt, hogy Rómát éri valami baj s e félelmétől csak a családi csapások szabadították meg. Most már a legnagyobb veszélytől mentve, hiszi, hogy a haza szerencséje állandó marad. A szerencsének a kedvező adományok miatti irigysége most már ki van elégítve, mert íme, a legyőzött Perseus gyermekei élnek, ellenben az őt legyőző Aemiliusé halottak.

Sok más helyet is lehetne még Plutarchos párhuzamos életrajzaiból a szerencséről idézni, de legyen elég még csak Sulla életrajzára hivatkozni, ki magát nemcsak a szerencse gyermekének nevezte, hanem azt szokta mondani, hogy a legjobban megfontolt tettei balul s a hirtelen elhatározottak szerencsésen ütöttek ki és sikereit Fortuna istenasszonynak szokta tulajdonítani, magát pedig «felix»-nek hívatta.

Mindezekből bőven kiviláglik Plutarchos fölfogása a szerencséről s ennek az emberi életben való szerepéről. Oly gyakori elmékedésének fő oka az, hogy a rómaiak különösen hittek a Fortuna Dea-ban. Ezért is tette, hogy a szerencse különös kegyeltjeit párhuzamba állította, mint Timoleont és Aemilius Paulust, Nagy Sándort és Julius Cæsart, vagy olyanokat, kik a szerencse különös változásait éltek meg, mint Pyrrhost és Mariust, Alkibiadest és Coriolant, Demetriust és Antoniust, vagy a kik minden lelki nagyságuk mellett tragikus sorsot értek, mint Eumenest és Sertoriust. Aztán párhuzamba állítja azokat, kik lelki nagyságukkal a szerencse minden változásából győzelmesen kerültek ki, mint Epameinondas és Scipio, Pericles és Fabius Cunctator. Kedvelt tárgya továbbá az erényt (virtus) s a szerencsét szembeállítani, mely küzdelemben az erény a nagyobb. Láttuk, hogy ezt teszi,

midőn arról szól, hogy mi volt nagyobb a rómaiakban vagy N. Sándorban, a szerencse vagy az erény adománya és hatása s a mérleget az erény javára dönti el és ha a küzdelemben az erény gyakran elbukhatik is, ez a bukás tiszteletreméltó és fölemelő, mint ezt lelkesen mutatja ki Agis és Kleomenes, meg a két Gracchus életrajza végén. Az erénynek ez a küzdelme a szerencsével vagy mint később mondták, a sorssal, a mint ez az egyén életében tükröződik, tehát Plutarchos alapelvei közül a legfőbbek egyike, úgy az életrajzok drámai küzdelmeiben, mint a *Moraliák* philosophiai és *rhetorikai* fejtegetéseiben.¹

VI.

Plato, de kivált Aristoteles felfogása a fatumról és szerencséről előbb Cicero s a latin történelemírók, utóbb Plutarchos latin fordításai révén lettek ismertek a középkorban a keresztyén bölcseledő egyházi atyáknál. Utóbb természetesen Plutarchos lett a fő forrás, mint a legbövebb és ismertes a rendkívüli hatás, melyet kortársaira s az utókorra gyakorolt. Legyen elég itt Hirzel művére utalni.² Láttuk, hogy a bölcseledőknél s így Plutarchosnál is, a szerencse már nem istennő, tehát nem személy vagy külön hatalom, hanem az istenség akaratától függő okok egyike. Tehát a kérdés belevág úgy a keresztyénség tanaiba, mint a szabadakaratról s az emberi észről szóló tanba. Ez volt oka, hogy a keresztyén bölcseledők is annyit foglalkoztak vele. Most, célunkhoz képest, legyen elég itt csak párra, mint leglényegesebbre rámutatnunk. Köztök Lactantius, mint első a sorban, *Divinarum institutionum libri VII.* cz. művében (lib. III. cap. 28—29) bőven foglalkozik a szerencsével. A 28-ik fejezet címe: *Az igaz vallásról s a természetről; vajjon istennő-e a szerencse; a bölcseletről.* Ebben a biblián alapuló keresztyénség szerint azt fejtegeti, hogy semmi sincs istenen kívül. «A természet, ha mellőzzük az isteni előrelátást és hatalmat, teljesen semmi.» A ter-

¹ L. még Phokion elejét s Brutus halálát. Amott Sophoklest czáfolja, itt meg Br. azért lesz öngyilkos, hogy ne győzzön a szerencse az erény fölött.

² *Plutarch.* 1912.

mészet nem maga az isten,¹ hanem isten műve. Hasonló azoknak tévedése, kik a szerencsét az emberi dolgokban szereplő istennőnek tartják s mindenbe, így az erényről való vitáikba is beleelegyítik. Sőt Cicero is, ki mindig ellenállt a szerencse hatalmas elismerésének, midőn leányát elvesztette, megvallja, hogy a szerencse legyőzte. Ez hibás felfogás. A 29-ik fejezetben ezt tovább fejti *Ismét a szerencséről s az erényről* ez. a. Szerinte «a szerencse önmagában semmi, nem is szabad úgy venni, mintha bármily értelemben volna». Éppen úgy tévednek azok, kik a szerencsét nem nő-, hanem férfi-istennek vagy éppen az istennek mondják; mert a szerencse önmagában semmi, minthogy minden, a mi van, istentől van s helyesen mondja Juvenalis:

Nullum numen abest, si sit prudentia: sed nos
Te facimus, Fortuna, deam, cœloque locamus.²

Utána Szent Ágoston felfogása a legfontosabb. Ő nagyszámú műveiben szintén sokszor és sokhelyt foglalkozik a szerencsével. Így nála is egyik főkérdés, istennő-e a siker vagy boldog állapot és a szerencse? (felicitas és fortuna) Tanát itt röviden a következőkben adjuk. Ő először is megkülönbözteti, hogy a kettő nem lehet egy, mert a felicitas csak jó lehet, a fortuna jó is, rossz is, tehát a fortuna nem lehet istennő, mert Plato szerint ez csak jó lehet. A szerencse tehát nem istennő, sőt külön «szerencse» nincs is. Ha meg a pogányok azt mondják, hogy a szerencsét Jupiter adja, akkor nem kell a szerencsét, csak Jupitert tisztelni. Az igazi és helyes tan csak egy és ez az, hogy az Isten előrelátása a szerencsét és véletlent feleslegessé teszi; ezek nincsenek, csak isteni előrelátás van s Isten az egyetlen menedék. Bárha egyetlen vallás sem tiltja e szók használatát: forte, forsan, forsitan, fortasse, fortuito, ámde ezek mind, valamint a fortuna, az Isten előrelátására vonatkoztatandók s így a lehető legtévesebb ezt mondani: ezt a szerencse akarta. Ebből következik, hogy bármi történik velünk, annak így s nem másképp kellett tör-

¹ Seneca szerint.

² Juvenalis. *Sat.* IX. 365—66. sor. Láttuk, hogy Zr. is idézi e sorokat.

ténnie. Hasonlóképen tagadja a fatum létezését ; mert ha a szerencse és fatum létezők az isteni előrelátáson kívül, akkor nincs erkölcsi beszámítás és szabadakarat. Szerinte tehát nincs semmi Isten nélkül s így a szerencse nem más, mint rejtett ok, melyet ő Istennek vagy valamely lélek akaratának tulajdonít.¹ E nézetekből természetesen következik, hogy ő is tagadja, mint Plutarchos, hogy a római birodalom nagysága a szerencsének volna tulajdonítható, mert «prorsus divina providentia regna constituuntur humana». Továbbá nem a szerencse uralkodik mindenben, mint Sallustius állítja. Ő is szembeállítja a szerencsét az erénnyel s szól arról, hogy a régiek miért nevezték vaknak, mert hiszen vakon megy ide vagy oda, de a bölcsnek nincs rá szüksége.²

Ezek rövidre fogva Augustinus nézetei. Még csupán a Boëtius nézetét említjük meg röviden, ki azt mondja, hogy minden okozatnak valami oka van s a véletlenség valami külső ok, mint Aristoteles tanítja, melyhez Cícero hozzáteszi. hogy rejtett külső ok. Ilyen ismeretlen, rejtett ok a szerencse is. Mivel pedig minden ok részint ismeretlen, részint akarat szerinti, a szerencsében rejlő okok részben akarat szerinti, részint ismeretlenek.³ Ugyanő a *De Consolatione philosophiae* műve számos helyén említi a szerencsét ; szerinte ez az értelemnek alávetett ok s mindenek felett az Isten uralkodik. A bölcslet pedig abban áll, hogy az ész és a gondolkodás annyira hatalmunkban van, hogy ezekre nézve az állhatatlan szerencse tehetetlen. S ha azt látjuk, hogy gyakran a jókra rosszak s a gonoszokra jók jutnak e világon, nem szabad Isten ellen zúgolodni, mert a legfőbb okokat nem ismerjük, de hogy ezek helyesek, kételkednünk nem szabad ; mert a tudatlanság nem ad jogot a kételyre. Így föltéve az isteni előrelátást, a véletlen s a szerencse meg nem állhat, mert minden okot az Isten bölcsessége előre lát és elrendez. Igazi boldogság tehát az, kinek elméje oly állandó, hogy mindent

¹ *De civitate dei*. IV. 11., 18—19. V. 1., 9. VII. 3. *In librum Psalmorum enarratio XXI. Retractationum lib.* I. 1. *Contra academicos lib.* I. 1. *Quaestionum super Genesim lib.* I. 91. *Vigintiunius sententiarum liber.* 3. *De continentia*.

² *De civ. Dei*. V. 1. II. 19. VII. 3. ³ *De libero arbitrio*. III. 2.

egyenlő léleknyugalommal hordoz. Ugyancsak a fatum nem más, mint az Isten akarata által a múló dolgokban beművelő, velük együtt létező tulajdon, mely által az isteni előrelátás ezeket saját feladatuknak megfelelően megköti.¹

Ennyit kívántunk erről írni.² A többi egyházi író melőzhető, mert ők, mint a keresztyénség hadtudományi és történetírói, a mennyiben a szerencsét bölcselmileg magyarázzák s nem közértelemben veszik, részint megnevezve, részint nem, lényegében ezeket a nézeteket ismétlik, a mint-hogy e három nagy egyházi író felfogásában sincs eltérés. Természetesen e nézeteket vallják azok az írók is, mert Zrinyi ezeket eredetiben nem ismerte, kiknek műveit Zrinyi könyvtárában megtaláljuk. Belőlök számos példát hozhatnánk fel, melyek lapokat töltenének be. E fejtegetések részint Plutarchosból, részint más classikus írók, mint Livius, Tacitus, egyegy, a szerencséről szóló helyéből indulnak ki, azonban az idézett egyházi írók nézetét vallják az Isten előrelátásáról és mindenhatóságáról, a mint másként nem is lehet. Vegyünk közülök csak egyet. Bernegger Mathias *Ex. C. Cornelii Taciti Germania et Agricola quaestiones miscellaneae* (1640) cz. művében a 151-ik Quæstio-ban «*An bello sit aliquot fortunæ momentum?*» cz. a. elmélkedik e kérdéstről Tacitus e helyéhez: «*Fortunam inter dubia virtutem inter certa numerare*». (Historia. Cap. 30., 3.) Itt Onosander nyomán ugyanazt mondja, mint Plutarchos, hogy t. i. a háborúban a fortuna olyan, mint a segédsapatok s nem a vezér és nagyon tévednek, kik az ember dolgait mind a szerencsének, mintegy istennőnek róják fel, mint az ethnikusok. «*De mi keresztyének, az igazság fénye szerint, az örök előrelátásnak és az Isten akaratának tulajdonítjuk igen helyesen úgy szerencsés, mint szerencsétlen dolgainkat.*» Mint Camerarius mondja: «*tantum est rector in orbe Deus.*» Ezzel megegyezik Plato tana, mely sze-

¹ Sok helyen, kivált 288., 312—316., 294., 123., 37. Itt egészen azt fejezi ki, mit Horatius *Carm.* III. ódájában. «*Justum et tenacem*» etc.

² Mellőzzük itt Henric. Septimellensis *Elegia de diversitate fortunæ et philosophiæ consolatione* (I—III. lib.) költői művét is. (Patr. Latina. CCIV. 843. s. köv. 1.)

³ *In topica Ciceronis commentario.* Lib. V.

rint «Deus omnia, et secundum Deum fortuna et occasio humana gubernat omnia». Ezt a tant, mely tehát a szerencsét, a keresztyénség tanaival egyedül megegyeztethető módon, mint Istennek az emberi dolgokba való befolyását és a dolgok intézésének eszközét vagy módját mutatja be, főképp szent Ágoston állapította meg végérvényesen s utána mindenki ugyanezt ismételte egy vagy más alakban; azonban e tan mellett a görög és latin írók tanai is megmaradtak s az összeegyeztetés nem mindig sikerült.

Meg kell jegyeznünk, hogy Machiavelli, ki összes politikai tanait, mint minden életrajzírója elismeri, latin írókból s kivált Liviusból, Vegetiusból s Plutarchos némely műveinek latin fordításából merítette, mert köztudomás szerint görögül ő sem tudott, mely tanokat aztán saját nézetei szerint átalakított és magyarázott, egyenesen Plutarchosra hivatkozva műveiben több helyt foglalkozik a szerencsével is. Itt különösen a *Discorsi sopra . . . Tito Livio* II. k. első discursusa éppen arról szól, kivált Liviusra és Plutarchosra hivatkozva, hogy a rómaiak nagyságában az erénynek vagy a szerencsének volt-e nagyobb szerepe? Szerinte Livius és Plutarchos a szerencse befolyását tartották nagyobbnak. Azonban ez a nézet tarthatatlan és a rómaiak nagyságát hadseregöknek, okosságuknak s egész berendezésöknek tulajdonítja. Felhossa kivált, hogy a rómaiakat a szerencse abban pártolta, hogy sohasem kellett egyidőben két ellenséggel hadakozniok. Ez igaz ugyan, de ha oly módon harczol bárki, mint a rómaiak, minden más nemzet vagy fejedelem is győzött volna. Ugyanezt a kérdést tovább fejtegeti a II. fejezetben, melyet itt mellőzhetünk. A XXIX. fejezetben Liviusnak azt a tételét fejtegeti, hogy a szerencse elhomályosítja az ember lelkét, midőn nem akarja, hogy terveinek ellentálljanak. Itt azt bizonyítja, hogy az Isten némely dolgokat élrejt az emberi előrelátás elől, mint ezt kivált a rómaiaknak a gallok elleni küzdelme bizonyítja s ez mutatja az Isten mindenhatóságát az emberi dolgokon. Ezt a tételt ő helyesli s itt a szerencse vagy más szóval az isteni végzés egy nevezetes tanítást akart adni a római népnek. Ebből következik, mint megdönthetetlen igazság, az, «hogy az emberek segíthetnek a szerencsének, de nem állhat-

nak ellene, szóhetik szövetét, de meg nem semmisíthetik». Ezért nem szabad lemondani, hanem tenni kell, mert a jobbrafordulás reménye megmarad a szerencse bármely fordulatában. Ezt is tovább fejti a XXX. fejezetben. Végre az *Il principe* XXV. fejezetében azt tárgyalja, hogy mit tehet a szerencse az emberi dolgokban s mi módon lehet neki ellenállani? Ezt a részt előbb írta, mint a föntebbieket. Ebben elismeri, hogy van szerencse, melyet némelyek szerint az Isten vagy a véletlen vezet; de szabadakaratumknál fogva nem hiszi, hogy a véletlen úgy kormányozza a világot, hogy az emberi okosságnak ne legyen a történt dolgokban része. A szerencse csak akkor tehet velünk akarata szerint, ha nem védekezünk s a ki mindent a szerencsére épít, annak el kell vesznie, ha a szerencse tőle elpártol s azzal végzi, hogy mert a szerencse asszony, tehát a merészeket jobban szereti s ezért inkább barátja az ifjaknak.

E helyeket, melyek, mint látjuk, nem éppen mindenben egyeztethetők össze, de a fő dologban mégis ugyanazt mondják, azért kellett figyelembe vennünk, mert elterjedt nézet, hogy Zrinyi összes bölcséleti, politikai és hadászati tanainak forrása első sorban Machiavelli. Az itt elmondottak meggyőzhetnek bárkit, hogy a szerencséről való összes elmélkedéseiben Zrinyi semmit nem vett egyenesen Machiavelliből. Mert bár a fő dologban, az egyetemes keresztyén felfogás szempontjából, lényegesen nem tér is el, mert nem is térhet, a részletekben philologiailag nézve nincs semmi egyező. Gondolatmenete és példái egyaránt teljesen mások, olyak t. i., melyek Plutarchosnál s más korabeli írónál mind s az övéivel egyezőbb alakban megjelölhetők. Másfelől világos az is, hogy Machiavelli Plutarchosnak csak a rómaiak szerencséséről való csonka discursusát ismerte. Ezért teljesen tévesen magyarázza Plutarchosnak a szerencséről való egész felfogását; mert látjuk, hogy ő éppen ellenkezőleg, az erény felsőségét vitatja a szerencse fölött. De viszont tőle vette át azt, hogy az erényt a szerencsével küzdve állítja szembe s ezt vette alapul Castuccio életrajzában. Továbbá, noha egész röviden, ismétli ezt a *Di fortuna* cz., Dante-féle terzinákban írt hosszú költeménye 5-ik terzinájában a szerencséről: «Természeti hatalma

mindent legyőz s uralma mindig erőszakos, ha csak rendkívüli erény nem mérsékli.» E költeményében egyébként a szerencsét mint istennőt személyesíti meg s körülbelül mindazt elmondja hatalmáról, mi csak elmondható és mit előtte a classikusok elmondtak. Ezek a következők : A szerencse a legerősebbek ellen tör, de hadd olvassa a Szerencse, mit ő róla ír, mert ő meri ezt. Sokan mindenhatónak mondják, gyakran a jókat elnyomja, a gonoszokat felemeli, ígéretét nem tartja meg, birodalmakat leront, az igazak javait gonoszoknak adja, trónra ülteti a méltatlant, hová a méltó sohasem jut el, az idő felett korlátlanul uralkodik részvét, törvény, ok nélkül, nincs halandó állandó kegyében s nem mindig üldözi, ki kerekei alá kerül. Ki volt anyja, nem tudni, de Zeus maga is fél hatalmától. Lakása egy minden oldalról nyitott palota, hová kiki beléphet, de kijöhetése bizonytalan. Az egész világ köréje gyülekszik, ő a tetőn ül, kiki láthatja, de gyorsan elfordul s megváltoztatja arcát. Arcza kettős, egyik vad, másik szelid s míg fordul, vagy nem néz rád vagy fenyeget vagy mosolyog. Ki hozzá be akar jutni, útja szabad, de a ki ki akar jutni, azzal érezteti haragját s elzárja a kijáratot előtte. Palotájában annyi a kerék, mennyi az emberi dolgok útja. Ezután a körülte gyülekezők tülekedését rajzolja. Legfőbb helyen állanak körülte az ifjak s a merészség. A sohasem pihenő kerekek közt űzi tréfáját a kedvező alkalom. A bemenet kapuján szem és fül nélkül ül a sors és a véletlen. E palotában önti ki Fortuna a maga kedvezéseit és dühét. A legjobb sorsot az nyeri meg itt, ki a szerencse akaratára szerinti kereket választja ; de még ez sem bizhatik benne állandóan, mert a kerék futását megváltoztatja s így folyton kereket kellene változtatnia, a mit tudni senkinek nem adatott s így szeszélyeihez kell alkalmazkodni. Birodalmában szemlélhető képekben látható a történelem s kivált a győzelmek, melyekkel leginkább dicsekszik. Itt felsorolja Machiavelli hogy miként adta át a világ uralmát egyik néptől a másiknak ; folyton változtatta a világ képét s még legkedveltebbjeit, Nagy Sándort és Cæsart is végül megbuktatta. Úgy tesz, mint a sas a teknősbékával, kedvelteit magasra emeli, hogy annál magasabbról dobja le. Végig szerencsések csak azok

voltak, kik meghaltak, mielőtt kerekök visszafordult volna, vagy ha nem, a mélybe dobta őket.

Ebben sincs, mit Zrinyi átvett volna, pedig milyen jó alkalma lett volna rá!

De leginkább eldönti ezt az, hogy a mint említettük, Zrinyi a szerencsét pár helyt egynek veszi az occasióval. Már pedig Machiavelli ezt nemesak nem teszi, hanem egy külön költeményt írt *Capitolo dell' occasione* cz. a. az «alkalom»-ról, melynek tartalma teljesen azonos Ausonius 12-ik epigrammájával s abból is van merítve. Ebben az alkalomról ugyanazokat mondja el (kereken áll, szárnyas sarui vannak, elől arca s keble hajjal van fedve, hátul kopasz s vele a bánat megy stb.), miket Ausonius; de Zrinyi ezt az epigrammát éppoly kevésbé ismerte, mint Machiavelli e költeményét. Zrinyi forrásai tehát itt is mások voltak, vagyis főképen Plutarchos s néhány oly újabb, korabeli író, kinek művei könyvtárában megvoltak.

VII.

Azt, hogy Zrinyi Plutarchosnak a szerencséről való nézeteit közelebbről ismerte, igen könnyű bebizonyítani. Ezt nemesak az mutatja, hogy általában kedvvel olvasta Plutarchos műveit, kivált a *Párhuzamos életrajzokat*, hanem az, hogy prózai művei szószerint telve vannak oly vonatkozásokkal és példákkal, melyeket egyenesen Plutarchos latin fordításából vett. Erről más alkalommal még írni szándékozunk, most csak a felvett tárgy körében kívánunk maradni. Könyvtárában a *Vitarum parallelarum seu comparatarum, interprete G. Xylander tom. I—III. cz.* (Francof. 1606.) kiadás volt meg, a *Moraliaiak* kiadásának sem az ő, sem a Zrinyi Ádám könyvjegyzékében nincs példánya említve; de ez még nem döntő arra, hogy nem olvasta, mert hiszen sem Busbequius, sem Torquato Tasso nincs említve a könyvjegyzékben s a könyvek közt sincs, már pedig ki kételkedhetnék rajta, hogy mindkettő szószerint kézikönyve volt. De hát mi sem csak oly könyveket használunk, melyek birtokunkban vannak, viszont sok könyvünk elveszhet időnk folytán. Mindenesetre

a két körülmény egyike áll Zrinyiról is e művek használatára nézve.

Mert íme említettük, hogy Plutarchos a *De tranquillitate animi* cz. discursusában beszél arról, hogy a hajó kormányosának nincs módja a szelet és hullámokat lecsendesíteni; de ha reményét el nem veszti, minden módot megpróbálhat ellenük s a vitorlákat bevonja.¹ Zrinyi ugyanezt a képet használja a *Szerencséről* szóló discursusában. «Szükséges, hogy mikor valami alkalmatosságot az ember lát, nyúljon hozzá, szükséges, hogy minden állapotokat, történeteket az maga dolgához s javához mesterkedjék szabni. Mert valamint nem áll a hajós ember hatalmában a szükséges szeleket előállítani és hozni, hanem azokkal, a kik magoktól jönnek, mesterséggel élni: úgy kell a hadvezérnek az esélyeket felhasználni.» A kép némileg változtatva van, de lényegében ugyanaz. Ez pedig a *Moraliakban* van, bár nincs kizárva, hogy valahol az életrajzokban is előfordul, mert Plutarchos is nem egyszer ismétli magát.

Természetesen sokkal szembeötlőbb az életrajzok ismerete. A többek közt elmondja Plutarchos Sulláról, hogy ellenségei őt a legszerencsésebb (fortunatissimus) hadvezérnek mondták. De ő nem haragudott érte, mint Konon fia, Timotheus, kinek győzelmeit ellenei a szerencsének rován fel, azt hitte, hogy ez becsületébe vág s midőn egy hadjáratából megtért, azt mondta: «Ti athenéiek, ebben nincs a szerencsének része.» Ez azt okozta, hogy a féltékeny szerencse elfordult tőle s nemcsak nem nyert több győzelmet, hanem kudarczai miatt száműzetésbe kellett mennie. Zrinyi ugyanezt mondja discursusában. «Az szerencse ugyan kívánja azt, hogy az ember néki tulajdonítsa jó állapotját és szerencsés történetét, és a ki néki nem tulajdonítja, megháborozik vele. Hiszem, csuda szó az, hiszem, álmhoz hasonló, s mégis példája legyen, kinek okát adni nem tudjuk. Athenasbéli Timotheus, mikor számlálta a maga respublicája előtt harczeit, győze-

¹ V. ö. Horatius. II. 10. «Sapienter idem contrahes vento nimium secundo turgida vela.»

delmeit, kiket nyert az ellenség ellen, gyakorta beszéd közben azt mondja vala : nec in hoc fortuna partem habuit, hanem csak mindeneket maga bölcsességének és okosságának tulajdonított. Soha azután semminemű hadakozásában szerencséje nem vala. Ihon, ha a szerencse megharagszik, mit teszen ; ihon az, ki a maga okosságának sokat tulajdonít, elvész». ¹

Láttuk továbbá, hogy Zrinyi a szerencséről szóló discursusában idézi a halálra készülő Brutus e mondását a philippii csata idejéből : «Te colui virtus, nomen inane es.» Ez a hely szintén Plutarchosból való. Brutus életrajzában csak azt említi, hogy Volumnius szerint ezt mondta görögül : «Ne hujus mali te fallat autor, Jupiter.» Oh Jupiter, e gonoszság szerzője ne maradjon rejtve előtted. ² Mondott Brutus még egyebet is, de ezt elfeledte. Plutarchos e másik két sort főlemlíti a *Moralia*-kban *De superstitione* értekezése elején :

‘Ὁ κληῖμον ἀρετῆ, λόγος ἄρ’ ἦθ.’ ἐγὼ δὲ σε
‘Ὡς ἔργον ἤσκειον.

Itt Plutarchos nem mondja meg, hogy e helyet Brutus idézte, de megmondja Xylander az 1606-iki jegyzetes kiadás latin fordításban. E hely ezt jelenti : «Oh szerencsétlen erény, tehát csak szó voltál ; én téged mint valóságot tiszteltelek». Xylander latin fordítása így szól : «O misera virtus, verba tu cum sis, ego, tanquam rei navavi operam tibi». Ennek első feléből van alkotva a fenti mondás. Alciatus így fordítja : «O misera virtus, ergo nomen inane eras.» Ez ugyanaz, mint Zrinyi idézete. A második verssor második részét Plutarchos elhagyja. ³ Meglehet egyébiránt, hogy e helyet talán Zrinyi

¹ Tinotheus e mondását s következményeit mások is említik. L. Richter Gregor *Editio nova Axiomatum oeconomicorum*. 1618. 460 l., melyet Zrinyi szintén használt.

² Euripides *Medea* 332. sor.

³ ὁ δ’ ἄρ’ ἔδοῦλεως τυχῆ = de te a szerencse rabszolgája vagy. Julius Florus *Epitome*. II. 18. így : «en quanto efficacior est fortuna, quam virtus! et quam verum est, quod moriens Brutus afflavit : non in re, sed in verbo tantum esse virtutem. Teljesen adja e helyet Dio Cassius, XLVII. 49. s tőle ment át a későbbi írókhoz Plutarchoson kívül. Horatiusnál is : «virtutem verba putas, et lucum ligna? Epist. lib. I., VI. 32. — aut virtus nomen inane est, aut decus.» VII. 41.

nem egyenesen Plutarchosból, hanem valamelyik feldolgozójától vette, mert több más általa ismert műben is meglegelhető és így kivált Alciatus *Emblemata* című művében, hol Minos magyarázataiban bőven van róla szó (1621-iki kiad. 512—15. l.), hol a szerencsét az erénnyel szembe állítva fejtegeti.

Ezek a legszembeötlőbb helyek ; azonban más egyéb is, a mit Zrinyi a szerencséről mond, feltalálható Plutarchosban. Így Zrinyi elismeri szintén, hogy a szerencse leginkább segíti a vitézséget a győzelemre. Ez a hely ugyanaz, mit Plutarchos mond a *Rómaiak szerencséről* discursusában. Mondja azt is, hogy a szerencse a maga kedvenceit csak azért emeli minél magasabbra, hogy annál fentebbről dobja le. Ugyanezt Plutarchos is mondja a *Sándor szerencséről* szóló második oratóiójában. Ezek ugyan mind olyanok, melyek sokszor fordulnak elő classikus és későbbi latin költők műveiben, valamint oly politikai íróknál, kiket Zrinyi olvasott, de ezek rendesen hivatkoznak Plutarchosra is. Azt, a mit továbbá Zrinyi a szerencsében való elbizakodás és vakmerőség káros voltáról mond, mondja Plutarchos Romulus életrajzában ; a szerencse állhatatlanságáról való tételt megtalálta sok helyt, de megtalálta Demetrius életrajzában is. Szintén Plutarchosra vall, a mint a szerencse ábrázolását rajzolja, miben, mint láttuk, némi zavar van s az occasio-val felcseréli.

Mindezt Zrinyi összeveti s összeegyezteti a Bibliá-nak s a keresztyén egyházi atyáknak azzal a tanával, hogy a szerencse nem létezik, nincs egyéb, mint az Isten és a szerencse az ő rejtett szándéka, előrelátása, melynek titkos okait mi nem ismerjük s ezért burkolt és titokteljes az, a mit a szerencse alatt értünk.¹ Ezekhez járul több oly latin mondás idézete, melyek részben classikus írókból valók, részben középkori latin közmondások. Amazok eredetét kimutattuk. Ezek az idézetek bizonyára nagyrészt másodkézből kerültek Zrinyi műveibe s részben innen vagy a másolók hibájából ered pontatlanságuk. A szerencséről való felfogásában mindenesetre van ingadozás, sőt nem egy ellentmondás is. Ez azonban

¹ Deus (utriusque) fortunæ moderator. Ez a rövid és általános elv.

folylt egyfelől Zrinyi kétségeiből, saját magán tett élettapasztalataiból is, de megvan ez kivált a történetíróknál, kiket Zrinyi leginkább szeretett olvasni s így megvan Plutarchosnál is. T. i. ezek, mint láttuk, hol elfogadták a philosophusok álláspontját, hol a népies vagy közfelfogás hatása alatt álltak. A szerencsét hol rejtett oknak, hol az emberi dolgokba beleyülő külön erőnek, hatalomnak vagy valamely felsőbb és rejtelmes numen-nek tekintették. Ez az ingadozás megvan a későbbi s Zrinyivel közel egykorú történetíróknál is. Ha pl. Riccius *De rebus Germanicis* művéből összeállítnók a szerencséről különböző helyen mondottakat, épúgy megtalálók a római történetírók nézeteit a szerencséről, mint a bibliai és későbbi egyházi álláspontot. Már pedig Ricciust is nagyon olvasta Zrinyi s így akár belőle is idézhetnénk oly mondásokat a szerencséről, melyeket Zrinyiben is megtalálunk.

Ilyen felfogás és olvasmányok alapján alkotta Zrinyi a maga jelszavát: «Sors bona, nihil aliud.» Ebben a mondásban *sors* egyjelentésű a *fortuna*-val, Zrinyi t. i. úgy tekinti. Valóságban a classikus latinságban a «sors» nagyon sok jelentésű, de ebben a viszonylatban közelebb áll jelentése a «*fatum*»-hoz vagy végzethez. Ámde Zrinyi oly értelemben vette, mint a hogy a magyar latinságban találta, a honnan ez a szó átment a magyar nyelvbe is és éppúgy jelenti a végzetet, mint a szerencsét.¹ A középkori latin írók is használják felváltva. A classikus latinságban is találni ily helyet, mint Tibullusé: «*Versatur celeri sors levis orbe rota*», a ki itt éppen oly képet ad róla, mint a szerencse ábrázolásairól. Jelzői is részben ugyanazok, mint a melyeket a szerencsének tulajdonítanak: *secunda*, *benigna*, *bona*,² *æqualis*, *magnifica*, *informis* (Tacitus), *incerta*, *dubia* stb. Innen vette Zrinyi a «sors bona» fogalmát a «*fortuna bona*» értelmében. Azonban magát az egész kifejezést sehol nem találtuk ebben az alakban. Ez így tehát

¹ De hogy itt is volt különbség, mutatja ily kifejezés: «mykeént a sors és szerencze hozandja». (*Magy. Nyelvt. Szót.* III. 1596. has.)

² «*Fortuna bona*» a leggyakorabbi jelző. (Ἀγαθὴ τύχη.)

az ő alkotásának tartható. Némileg kétségessé teszi az, hogy «sors bona, nil aliud» egy pentameter-sor teljes második fele, azonban Zrínyi nem gondolt rá, mert sehol sem használja a «nil» alakot a «nihil» helyett, bármilyen természetesnek látszik is.¹

FERENCZI ZOLTÁN.

¹ Ezt az értekezést 1918 jun. 3-án mutattam be az akadémiában, de csak röviden. Erre hivatkozva írta dr. Heller Bernát *Zrínyi és Kohelet* cikkét (*Múlt és Jövő* 1918. 380—82. l.), melyben Zrínyi felfogását a szerencséről főképp *A prédikátor könyvé*-ből származtatja. Mindenesetre, mint az idézet is a préd.-ból mutatja, Zrínyi ezt használta s élete vége felé keserű lemondással gondolt a «vanitas vanitatum»-ra, de csak ebből a forrásból nem lehet a szerencséről szóló számos helyét megmagyarázni. A Biblia hatását nemcsak elismerem, sőt magam is kimutatom, de a forrás még sok más, még pedig kivált történeti és politikai író, latin költő stb. Ezeket több oldalról bemutatni volt ez értekezés célja. Megjegyezzük, hogy a Vulgatában a «fortuna» szó nem fordul elő, a német és magyar fordításban sokszor, a «sors» pedig gyakran, de kivétel nélkül «sorsvetés», «sorshúzás» értelmében van használva.

MILTON ÉS A SAJTÓ SZABADSÁGA.

A forradalom évének, 1918-nak nyarán, mikor már tele voltunk gonosz sejtelmekkel és sötét lehetőségek boríták a horizontot, a mikor azonban a sajtó szabadsága, a háború által követelt megszorításokat leszámítva, még virágzásban volt, Bajmóczon, Hollós Mátyás hírneves hársfájának gondolatokat keltő árnyékában volt még időm és nyugalmam a sajtó szabadságának nagy problémájáról elmélkedni és összevetni az *Elveszett Paradicsom* szerzőjének, a sajtószabadság első igazi és meglehetősen elfeledett harcosának reményeit azokkal az eredményekkel, a melyek azóta megérték s a melyek létrehozásában ily módon Miltonnak is része volt.

Azóta két, eseményekben sajnosan gazdag évet szenvedtünk át és átléptünk a harmadikba is. A probléma, mely azon kérdés körül csoportosul, mily szerepe lesz vagy lehet a sajtó szabadságának a magyar jövő megalapozása és kiépítése körül, súlyban és jelentőségben csak emelkedett. Ezen felül új oldalról és alakban is jelentkezik. A megoldáshoz hozzájárulni nehéz, de dicsőséges vállalkozás. A sikerhez közelebb jutunk, ha ahhoz a forráshoz vándorlunk vissza, honnan e szabadság fakad. A munka, úgy érzem, nem volt eredmény nélkül, sőt a fáradozást nem remélt eredmény jutalmazta. Az angol-szász nép lelkéből nem legkisebb' fiának révén oly világosság árad reánk, mely irányt mutat kétségeink, tépelődéseink útvesztőjében. Tisztán és határozottan állítja elénk a szabadság föltételeit, a biztosítékokat, a melyeket megszerelve, meg leszünk óva a jogi korlátok nélkül hagyott egyéni érvényesülés pusztító botlásaitól, bűnös kezek munkájának mérges gyümölcseitől.

A költő Miltont ismerjük, de kevesen tudják róla, hogy

mint politikai író is nagy szerepet játszott és befolyást gyakorolt nemzete sorsára. Ha valóban súlyt helyezünk az egyéniség szabad fejlődésére, mi alapja a politikai szabadságnak, ezt a mulasztást pótolni kell. Hiszen Milton politikai íratait, mint egyik életírója mondja, egy megváltó és jellemző vonás köti össze, a szabadság érdekében született mindenikük. Védik a vallásos szabadságot a hierarchia, a polgárét a király, a sajtóét a kormány, a lelkiismeretét a túlzó presbyteriánok, a családét a beavatkozó egyházi joggal szemben. Mindenikre reá illik a mottó :

*a szabadság mindenek előtt.*¹

Van még egy más ok is, a miért időszerűnek, sőt kötelességnek tartottam, hogy Miltonnal, mint a sajtószabadságnak szinte legelső számottevő védőjével és harcosával foglalkozzam.

A forradalom által éltetett régi Magyarországnak utolsó alkotása a sajtójog terén az 1914. évi XIV. t.-cz., biztosítani akarja egyrészt a sajtó igazi szabadságát, másrészt korlátokat emel a visszaélések elé. A törvényjavaslat tárgyalásainál sok figyelemre méltó felszólalás hangzott el, melyeket méltányolni érdemes már csak azért is, mert a sajtó korlátozását szenvedni nem akaró napilapok ezt megtenni, érthető okból, elmulasztották. Mintha nem is vették volna észre, hogy ez eljárás, az ellenük irányuló érvek elhallgatása, vád lehet velük szemben, bizonyíték azok kezében, a kik szerint a sajtó igazságszeretete csütörtököt mond, mihelyt érdekeinek védelméről van szó. Nem hajlandó tért engedni oly kivánságoknak, melyek az *audiatur et altera pars* általános érvényét hangoztatják. Ellene szegülve az igazság és közérdek érvényesülésének, megszűnik megbízható támasz lenni és elveszti a jogot a feltétlen bizalomra. E mellett reá kell mutatnom arra, hogy a sok tekintetben értékes tárgyalás nem érinté a kérdés gyökerét és nem helyezett elég súlyt arra, mit Milton nyomán nekem is a leglényegesebbnek kell tartanom. Ez tudomásom szerint nem történt meg azóta sem.

¹ Pattison: *Milton*. London Mc Millan & Co. 1890.

Egy, a mult évben megjelent és sok tekintetben figyelemre méltó tanulmány már igen közel jár e gondolathoz, a nélkül, hogy kellően kifejezésre juttatná.¹

Balogh Jenő sajtótörvényének érdeméből mit sem akarok levonni, sőt kiemelem, hogy az 1914. évi XIX. t.-cz. biztosítja a sajtó szabadságát, de korlátozni igyeckszik a vele elkövethető visszaéléseket. Indokolása kiemeli a sajtó munkájának nagy értékét az új gondolatok terjesztése, meggyökereztetése szempontjából s azt az egyetemes fejlődés alapfeltételeként tiszteli. Az előadó utal rá, hogy a sajtószabadságnak új ellenségei támadtak a capitalismusban, mely hatalmába ejtette a sajtót. Ezzel szemben is kell biztosítani a szabadságot az új törvény által, felszabadítva a sajtó munkásait a rájuk rakott nyűgöktől. A felszólalók elismerik, hogy nemcsak a mindenkori változó kormánynyal, hanem a hatalmát a közérdek rovására is gyarapító nagy hatalom, a capitalismus, vagyis inkább a megszilárdulásra törekvő plutocrátiával szemben is védeni kell a sajtó szabadságát. Lehetetlenné tenni azt, hogy az írott betű és nyomtatás ereje a közérdekével ellentétben használtassék ki.

Ezekhez a szaporodó veszedelmekhez azóta is újak járultak. Nemcsak a kormány, nemcsak a felhalmozott tőkék, hanem a szervezett munkásság részéről is oly veszedelmek zúdultak a sajtószabadságra, a melyekről nemcsak Kossuthnak és társainak, hanem a közelmultban még magunknak sem volt, de nem is igen lehetett fogalnunk.

Ezek a körülmények indokolják a munkát, melyre vállalkozom. Nemcsak Milton nézeteit akarom ugyanis ismertetni, hanem kiterjeszkedem arra is, mennyire mások azok a viszonyok, melyek közt mi élünk, mint voltak azok, a melyek a XVII. századot jellemzik. Feladatunk ma nagyobb körütekintést igényel, mint Milton korában, a mikor csak a kormánynyal és az egyházzal, tehát nyílt színen, ismert fegyverekkel harezoló ellenségekkel kellett szembeszállani. Ellenben ma a titkos eszközök és kerülő utak játszá a főszerepet.

¹ Zsilinszky Endre: *Nemzeti újjászületés és a sajtó*. 1920. A Táltos kiadása.

A sajtó hatalma megizmosodott. Emel vagy buktat, szinte ellentmondás és az érdekeltek meghallgatása nélkül. Állásfoglalása vagyonokat teremt vagy pusztít el. Megmérgezheti nem csak a nagy városok levegőjét, hanem képes belévínni a pusztulás csiráit a legelrejtettebb kunyhók- és családokba is. A félrevezetett tömegekkel kockára teheti a nemzet jövőjét.

Szomorú tapasztalataink után, azt hiszem, nem szükséges bővebben reámutatnom arra, hogy nincs sürgősebb feladatunk, mint annak megállapítása, micsoda erő az, melyet ezélünk szolgálatába állítva, meg leszünk óva attól, hogy a sajtónak visszaállítandó szabadsága ne legyen forrása a romlás és pusztulásnak, s legszentebb nemzeti értékeink ellen irányuló forradalmaknak. Bizonyos, hogy nemcsak a kormánynyal szemben kell védeni a sajtó szabadságát, hanem a mai gazdasági rendből fakadó új veszedelmek ellen is. Megadva a sajtó munkásainál a meggyőződés nyilvánításának szabadságát, gondoskodnunk kell arról, hogy a meggyőződés azon az alapon nyugodjék, a melyen állva követelt Milton közel háromszáz év előtt szabadságot a nyomtatott gondolatoknak. Azok, kik ez alapot nem fogadják el, kizárják magukat abból az örökségből, melyet Milton és társai felhalmoztak és nem tarthatnak igényt arra, hogy a sajtó szabadságának részesei és élvezői lehessenek.

A nagy költőnek a sajtó szabadsága érdekében írt műve, *Areopagitika*,¹ rövid irodalmi dolgozat, egy az angol parlamenthez intézett beszéd formájában, melyben a szerző az engedelemhez nem kötött nyomtatásért száll sikra. A cím Isokrates *Δόγος Ἀρεοπαγιτικός*-ától van vévé, melyben Isokrates Athénben a boulét akarja reábirni, hogy az akkori demokratikus kormány formáit változtassa meg. Milton lelke telve volt hellen idealokkal és műveltséggel s a mint maga mondja olaszföldi útjában, a mikor az üldözött s az üldözés súlya alatt megtört Galileot is meglátogató, szándéka volt átkelni Athenbe. De midőn erre készült, vette a hírt hazája állapotá-

¹ Teljes czíme: *Areopagitica — for the Liberty of unlicensed Printing*, melynek az 1894. évi Oxfordban kiadott szövegét használtam Hales jegyzeteivel.

ról, forradalmi mozgalmairól s hazatért, mert azt találta, hogy nemtelen volna külföldön utazgatni akkor, a midőn polgártársai otthonn szabadságukért harcolnak. A cím nem alkalmas arra, hogy a tömegre hasson, de a tárgyalás módja sem. Milton tudatában volt annak, hogy kevesen fogják megérteni és nem sokan méltányolni. De az utóbbiak közt sorsdöntő egyének is voltak. Milton a maga korában persze csak könyvekről szól, de ezekről lángoló lelkesüléssel. Szerinte az értékes könyv nem holt valami, hanem az élet ereje buzog benne, mely épp úgy hat, mint a lélek, melynek származása legtisztább leszűrődése az élő tudásnak, annak az értelemnek, a mely ápolta s alkotá őt. A könyvek hasonlatosak a mesebeli sárkány fogaihoz. Elszórva fegyverzett vitézekként támadhatnak fel. Aztán következik a sokszor idézett részlet: ki embert öl, Isten képmását, a gondolkodó teremtetést pusztítja el, de az, ki egy jó könyvet semmisít meg, magát az értelmet öli el. A jó könyv szive vére a szerzőnek, melyet balzsamoz, félretesz, hogy éljen tovább, tovább. Az igazság elnyomása így egész nemzetekre hat ki. Nagyon vigyázzunk tehát, mert a könyvekben az igazságnak isteni lehelletét nyomjuk el. A halhatatlanságot magát és nem a mulandó életet végezzük ki.

- Már Athenben súlyt helyeztek az irott szó szabadságára, mert csak a rágalmozó és Istent tagadó iratokat tilalmazták. Az újszövetség egyenesen reá utal arra, hogy mindent megpróbáljunk és a jót tartsuk meg. Ez lehetetlen, ha az ellenkező véleményeket elnyomjuk. Az élet mezején a jó és rossz annyira együtt nő fel, a jó tudománya annyira össze van fonódva a rosszával, hogy csak nehezen, kutatás, elmélkedés útján, az egymással ellenkező érvek mérlegelése után választhatók szét. Keresztyének akarunk lenni, de igazi keresztyén csak az, a ki észreveszi a bűnt minden csábításával, a kinél tehát megvan az elbukás lehetősége, de ellentáll s mindig csak a jobbat, az igazat választja. Nem ártatlanul jövünk a világra, inkább tisztátalanok gyanánt. Az érvek tusája révén emelkedhetünk nemesebb régiókba. Az erény megkívánja a bűn ismeretét. A tévedés az igazsághoz vezethet. Az igazság és értelem nem oly árú, melyet monopolizálni és grammon-

ként kiosztani lehet. Az okos aranyat választhat ki mindenből; a bolond a legjobb könyvvel kezében is bolond marad. Az írás az igazságot csergedező patakhhoz hasonlítja. Ennek habjai szükség, hogy folyton folyjanak, különben iszapos posvány lesz belőlük, melyet az egyformaság és hagyomány nyugöz le. A censura nagyobb kár az angol nemzetre, mintha minden kikötőjét elzárnák, mert akkor csak az árúk behozatala válnék lehetetlenné, így azonban az igazságé. A hol erős a tudásra vágyás, sok lesz az alkalom a vitára. Lesz sok írás és sokféle vélemény, mert a vélemény a jó embernél csak fejlődő tudás, de egy kevés nagylelkű ildomosság és elnézés mások iránt az eltérő véleményeket az Igazságért való testvéri törekvéssé egyesítheti. E nemes törekvések ezernyi jelét szemlélve nemzeténél, így kiált föl Milton teli lelkesedéssel:

«Úgy látszik nekem, nagy és hatalmas nemzet ébred ez és rázza szét nem törhető lánczait, hasonlatosan egy erős, álmából ébredő férfiúhoz, új világra gyujtva nem káprázó szemeit a déli nap teljes fényében, edzve és erősítve sokáig nem használt látását magának az égi világosságnak forrásánál. Körötte a csoportokba verődő félénk madarak zajonganak, keveredve azokkal, melyek a félhomályt szeretik, csodálva őt, mire törekszik s irigy fecsegésükkel a szétforgácsolás és szétszakadások korát jósolgatják.» E bizó fellángolás és nemzete nagy jövőjébe vetett hitének kifolyásaként kéri a parlamentet, adja meg a tudásnak a beszédet és a lelkiismeret szerint való érvelésnek szabadságát, mely értékesebb minden más szabadságnál. Semmikép sem félti az igazságot a hamissal való harcában. Győzni fog az, hisz az igazság. Mindenható után a legerősebb.

A Milton által felállított ideál tehát a keresztyéni léleknek a szabadság révén való érvényesülése. De meg akarja vonni a szabadságot attól, mi határozottan a hit és jó erkölcsök ellen irányul. A türelemről *On Toleration* írt s 1689-ben a censura megszünte előtt öt évvel megjelent híres levelében ugyane nézetet vallja Locke is, kifejtvén, hogy olyanokat, kik Istentagadók, megtűrni nem lehet, mert Isten fogalmának kiküszöbölése aláassa az adott szó és az eskü szentségét s ezekkel a társadalom alapjait.

Milton épp úgy, mint Deák Ferencz, az igazság érvényesülését várja és kívánja a sajtónak biztosított szabadság révén. Mielőtt azonban e tekintetben megtennők észrevételeinket, vessünk egy rövid pillantást a sajtószabadságért vívott immár közel 300 éves küzdelem eredményeire s azután mondjuk ki véleményünket.

Milton műve 1644-ben jelent meg, de a sajtó szabadsága csak 1694-ben vált valóra. A vezető politikusok sokáig nem voltak hajlandók Milton tanácsát megfogadni. Anglia akkori helyzetéből ezt megfejteni nem is nehéz. Ki merne például manálunk a korlátlan sajtószabadságért lándzsát törni? Zivataros időkben, a mikor a romboló tanításoknak ideig, óráig való uralma is végzetes lehet a nemzetre nézve, a mikor azok a tényezők, a melyek mellett a szabadság érzékeny kárt nem okoz, nem fejthetik ki erejüket, a korlátolás ki nem kerülhető, sőt éppen annak követelménye, mivel nyugodtabb időkben a sajtó szabadságát védjük: a közérdeké.

A sajtó szabadságát viharok idején szükséges megnyírni, korlátolni, sőt mondjuk ki a keserű szót, el is nyomni. Megérthető tehát, ha Milton szavának csak elkésve, évtizedek múlva támadt visszhangja s a censurát csak 1694-ben törölték el.

Hosszú száz évre, a régi rend meglazulására, a lelkek készülő megújulására volt szükség, hogy Milton ideáljai átlépjenek azon a calaisi esatornán, melyért nemrég annyi vér folyt és megkezdjék hódító útjukat először Franciaországban. Ez akkor történt, a mikor Junius levelei révén az angolok előtt truismussá emelkedett az, hogy a sajtónak szabadsága minden polgári, politikai és vallási szabadság palladiuma és ily ügyekben csakis a közvélemény által irányított esküdtszéknek lehet itélni, melyben a nemzeti lelkiismeret szólal meg. A francia encyclopædisták már hivatkozhattak arra, hogy e tanítások nem a bomlásnak tényezői, hanem Anglia megerősítéséhez vezettek. Arra nézve, vajjon a hatás ugyanaz lesz-e máshol is, nem állottak tapasztalatok rendelkezésre, feltételezték, hogy igen. Tény, hogy a gondolatok szabad nyilvánulásáról szóló tanok elterjedése és meggyökerezése nélkül a Voltaire és társai által indított mozgalom lehetetlen

lett volna. Ha azonban Quinet elmondhatta, hogy a francia forradalom azért nem sikerült, mert túl ment a megengedhető körön, ugyanezt állíthatjuk a sajtó szabadsága tekintetében is. Holbach, Diderot és a többiek, a kik egyrészt a hadiszállításokból szereztek pénzt, másrészt jóbarátságban voltak Katalin császárnővel, Lengyelország feldarabolójával s férjének gyilkosával, semmiképen nem voltak hajlandók tiszteletreméltóknak vagy jogosultaknak tartani azokat a korlátokat, melyeket Milton állított. Maguk tagadván a keresztyénséget, vallást és Istent is, e jogot másoknak biztosítani nem vonakodhattak. De a korlátok nélküli szabadság lelkiismeretlenek kezében elfajul és kárt okoz. Így fejlik ki azután az a kevéssé épületes visszaélés, melyet a nagy forradalom hirlapírói a legszentebb emberi jogokkal üznek. A féktelen sajtószabadságnak nagy része volt a forradalom előkészítése, majd elmérgesítésében. Az erkölcsi és társadalmi nullák által szerkesztett lapoknál azonban rendesen hiányzik az, a mi Milont vezette, nem az igazság, nem a közjó, hanem a haszon, a hírnév, a jogosulatlan ambíció a szerkesztők és kiadók vezető elve. Eldurvul a hang, büntettekre serkent az erő, mi a nyomtatott betűben rejlik, mihamar vér, halál és becstelenség tapad az újonnan szerzett sajtószabadsághoz. A kiábrándulás hamar bekövetkezik. Az ancien regime soha nem üldözte oly kegyetlenül az írókat, mint utóbb a forradalom emberei. A tömeg összetöri a gépeket és felakasztja azt az író, ki neki nem tetszik. A conventben azt követelik, hogy a gyűlés tartsa ki azokat, kik ujságot írnak. Mily erős a visszahatás, azt leginkább mutatja Balogh Jenő igazságügy-ministernek 1913. évi november 15-én elmondott beszédében felhozott tény, a mely szerint az 1792. évi márczius 25-én kelt decretum alapján húsz journalistát és ötven más író, végeztek ki, mert izgatott és büntetettre hívott fel. De nem mellőzhető annak felemlítése sem, hogy nálunk 1848-ban Szemere belügyminister kénytelen volt a sajtó szabadságát már július 28-án fel függeszteni. Ne feledjük azt sem, hogy ma is a legszigorúbb censura nyomja a sajtót.

A szabadság nem mindig orvosolja automaticæ azokat a sebeket, melyeket üt, mert nem áll őrt az önző féktelenség

fölött a tiszta és becsületes, az igazra és jóra való törekvés. Azért, mert valaki tollat vesz kezébe, nem szünik meg az lenni, a mi volt. Nagy nemzeti érdekek, hadi titkoknak hivatlanokra bizása, a mint azt saját kárunkra megtanulhattuk, politikai bűn. Rendkívüli idők kivételes intézkedéseket követelnek meg.

Visszatérve a forradalomhoz, Mirabeau, ki annyit harcolt a sajtószabadságért, ijedten veszi észre a fejlődés veszedelemait: a hirlapírók megvesztegethetők. A civillistából két milliót fordítanak szónokok és hirlapírók megvásárlására. A censura megszűnése után Franciaország a féktelenek gyilkos fegyverei közé kerül. Mallet du Pan szerint a sajtószabadsághoz szükséges volna a vélemények szabadságának elismerése; — ettől ugyan messze vagyunk, teszi elkéseredetten hozzá. A francia forradalom napi sajtója erkölcsileg mihamar tönkre jut. Nagy a föllélegzés, mikor Napoleon egy tollvonással eltörli szabadságát.

Később azonban mégis életre kél, mert a politikának és gazdasági életnek szüksége van reá. A teljes szabadságot azonban nem akarják neki biztosítani. A restauratio után több-kevesebb szerencsével kísérelték meg korlátozását. Szigorú törvényt készülnek ellene hozni. Az alsóház a javaslatot el is fogadja, de a felsőkamarában elbukik. A censura azonban megvan. A függetlenebb lapokat, ha megvenni nem tudják, erősen üldözik.¹ Egészen azonban a napilapokat nem lehet kiirtani. Eszközök ezek a hatalom megszerzésére vagy megtartására. Szükségesek üzleti érdekből a kereskedők és nagyiparosoknál. Ezért izmosulnak meg először Angliában, de ott is szenny ragad reájuk.

1848 előtt Franciaországban már megvolt a szervezett és jól fizetett félhivatalos sajtó s a tisztán látók már utaltak arra, hogy a kereskedelmi elvek folytán a sajtóban is a szabad verseny érvényesül. Ez azt jelenti, hogy az ország lelkiismeretének vezetése az üzleti hatalmak kezébe kerül, olyanokéba, a kik spekulánsok és járatosak a börze játékaiban. Keserűen

¹ A francia sajtó változatos történetére nézve Barbier *Code Expliqué de la Presse*. Paris, 1887. Jó forrásmű.

jegyzi meg, hogy ez nem haladás és utalnak arra, hogy az 1789-ben felszabadított francia nép csak urat cserélt s a régi nemesek helyébe a pénz urai léptek. A királyi hatalom az egyetlen, mely még képes ellensúlyozni azt a támadást, mit a pánczélkasszák a nép szabadsága ellen szerveztek. Az úgynevezett demokratikus áramlat csak ezek terveit segíti elő, a mikor a mult ellen fordult és lassanként eljátszotta a forradalom vérrel szerzett eredményeit.¹ Ha Kossuth és társai ezekről tudnak, bizonyára nem lelkesülnek oly korlát nélkül a sajtószabadságért, főleg mikor a francia nép Toussenel aggodalmára azzal felelt, hogy megbuktatta a királyságot, az egyetlen erőt, mely a visszafejlődésnek útját állhatta volna. Nemcsak Franciaországban érezhető a pénz hatalma a sajtóval szemben, India meghódítójának, Warren Hastingsnak pörében, kinek nevéhez annyi szenny, kezéhez annyi vér tapad, mint Macaulay említi, a rabolt pénzekből sok ezer fontot költöttek a sajtó jóakarátának biztosítására. A kormányokkal szemben kivívott és biztosított szabadság így az arany lánczára kerül. Iunius figyelmezteti nemzetét, hogy durva és elkorcsosult jellemeket nem riaszt el a nemzet jogainak elárulásától az a tudat, hogy ezzel a magukét is el fogják játszani. Az angol napisajtó mai helyzetéről szomorú képet festenek olyan egyének, kiknek illetékessége nem vonható kétségbe. R. Donald, a *Daily Chronicle* szerkesztője, a Hirlapírók Intézetének elnöke, kijelenti, hogy mióta a napisajtó nagy mértékben commercializálódott, azaz átment részvényes társaságok kezébe, a hatalom, mely a közvéleményt irányítja, kevesek kezében pontosul össze. Ezt a hatalmat ugyanazok az erők irányítják, melyek a pénzcserélés és kereskedelemnek más mezőin is irányt szabnak. A főcél az osztalék, melynek akkor is meg kell lennie, ha az elv szenved kárt. Egy másik hirlapíró, Chesterton szerint, ma a napi sajtó munkája az igazság ellen irányul s napról-napra egy egész népet sötétségbe borít. Soha ennél metszőbb vádat civilisatiónk ellen nem emeltek, teszi hozzá szerzőnk. Folytonos harc, szakadatlan, lelkiismer-

¹ A. Toussenel: *Historie de la féodalité financière*. Paris. I. 225. 258 passim.

retlen, az igazságot kiírtó háború folyik így nemzeti és politikai, társadalmi és gazdasági intézményeink kebelében, s ami a legszomorúbb, nemhogy fellázadna ellene, de a közvélemény mindezt figyelemre sem méltatja.¹ Reánk legérdekesebb, mert leginkább hatott a francia napisajtó eme belső története. Érdekes főleg azért, mert a 48-as átalakulás egyenesen francia befolyásnak köszönhető s a napisajtóról közkézen forgó nézetek is onnan eredtek. Az a szerep is, mit e téren Kossuth az ő *Törvényhatósági Tulóstitásaival* játszott, erősen hasonlít Mirabeauéhoz. A francia ideal lebegett előttük, a mikor a sajtószabadságért lándzsát törtek. Történt pedig ez akkor, a midőn a francia napisajtó már körülbelül odasülyedt, a hol a forradalom előtt nálunk állott. A sajtószabadság protagonistái szerint a szabadság, azaz a vélemények nyilvánítása a haladás feltétele, mert nélküle elválnók a fejlődés gyökerét, hisz minden, ami hős és nemes, egyesektől származik, és pedig eleinte rendesen egytől. Ezért kell követelni a szabadságot.

De e szabadság, mely a lélek mélyén fakadó nézetek és törekvések nyilvánításában áll, veszedelembé jut, ha csakis politikailag a kormánynyal szemben biztosítjuk és nem gondolunk azzal, hogy az új zsarnokok veszedelmesebbek lehetnek a régiéknél. Pedig lehetnek. A mint érintettük az 1914. XIV. t.-cz. tárgyalásánál egyes bátor és érdemes férfiak reámutattak erre és nem volt, ki kétségbe vonja, hogy ha azt, az erőt, mit a nyomtatott betű főleg naiv és bírálni nem képes egyénekre gyakorol, egy kimondottan nemesebb tartalom nélkül való irány keríti kezébe, ez nemzeti veszedelmmé fejlődhetik és sokkal károsabb, mint a régi megkötés volt. Itt ugyanis olyan censura érvényesül, mely jóformán töröl minden nemesebb fellendülést. Olyan, a minőről nem álmodott Milton, de tán Mirabeau sem. Kossuth és Petőfi biztosan nem. A sajtónak munkásai csak úgy követelhetik maguk részére a sajtó szabadságát, ha azon az alapon állanak, mire Milton utalt, Mirabeau, Kossuth és társaik állottak. Különben a plutokratia censurája mellett a sajtó a szabad, becsületes és önzetlen törekvések ostora és elpusztítója lesz.

¹ B. Kidd. *The Science of Power*. 173—178. 1.

Itt tehát új feladatok előtt állunk. A törvény védi a magánbecsületet, a közintézményeket a sajtó alap nélkül való támadásaival szemben, de a nemzeti érdekek védelmére ez nem elég. Biztosítani kell a sajtó munkásainak szabadságát a lap tulajdonosával szemben, miként tehetjük ezt? Mint érhetjük azt el, hogy a toll emberei az egész igazságot kimondják és ne hallgassanak el semmit, ha annak kimondását a köz érdeke követeli? A sajtó munkásai is csak emberek és kevés akad köztük, a ki saját veszedelmét számba nem véve, megírja az igazságot mindig és minden körülmény között. A materialis élet erői lenyüggözik a gondolatok szabad röptét. A vállalkozókat a pénz szerelme hajtja és ez sokszor mit jelent?

Godwin *Unforeseen Tendencies of Democracy* című művében¹ vázolja azt a gyászos szerepet, melyet a napilapok az Egyesült Államok véleményének formálásánál játszanak. Egy készülő háború reájuk mindig vonzó, mert emeli érdekességüket, tehát az előfizetéseket. A sajtó vezeti a közvéleményt, a lapokat pedig a plutocraták tartják kézben és irányítják érdekeik szerint. Uralmuk gyászosabb, mint a legrosszabb zsarnokoké, mert nem felelnek senkinek, saját lelkiismeretükön kívül. Az pedig az auri sacra fames uralja. Mit várhatunk tőle, ha tudjuk, hogy a cubai háborúba két oly lap vitte bele az Egyesült Államokat, melyek közül egyiknek tulajdonosa egy kiérdemült bérkocsis, a másik pedig egy gazdag, de fiatal, szertelenségre hajló milliomos volt. Az is jellemző, hogy Bécsnek egyik sokáig nagy tekintélyű lapját oly egyén alapította, a ki az írás, sőt olvasás tekintetében is a legalantasabb színvonalon mozgott. A lapok azonban nemcsak a háborúk kitérésénél játszhatnak döntő szerepet, hanem az orgyilkosok felbujtói is lehetnek. Az a porosz bíró, a ki constatálta, hogy egy bűneset szerzője egy megnevezett ujság volt, melytől a gyilkos irányítást nyert, fején találta a szegyet, midőn azt is felelősségre akarta vonni. Ha a lapok részvény-társaságok kezébe kerülnek, kire hárul az erkölcsi felelősség, hisz a részvényesek folyton változnak? Aztán a concentratio, a tőkének

¹ Id. Le Bon : Psychologie du Socialisme cz. m. 90. l.

annyira dicsért felhalmozása kevés kézben. Mennyire növeli ez a régi vállalatok hatalmát, mily nehézé teszi az egyesek vagy kis csoportok harezát, a megalapozott vállalatokkal szemben. A közönség felbuzdulása, erkölcsi felháborodása segíthetne, de ki és mi tudja ezt földézni, mikor a sajtó épen az ellenkező irányban dolgozik és elfojtja a csirákat is? Vele szemben a kormányok is gyöngék és nem merik a társadalom alapjait sem védeni.

Az *audiatur et altera pars* elve is semmivé lesz. A legtöbb olvasó csak egyik oldaláról látja a kérdéseket megvilágítva s ez a megvilágítás hányszor sugárzik a nemzeti érdekből? Mióta a tollforgatás nem egy mélyen érzett lelki szükség kielégítése, hanem a kenyérkeresésnek, hatalomnak eszköze és a gazdagulás forrása lett, oly elemek tolnak oda, melyeknél hiányoznak az erkölcsi biztosítékok arra nézve, hogy e hatalmat az igazság és közjó érdekében fogják gyakorolni. Sőt biztos ennek ellenkezője, mert főleg a napilapok nagy tőkét igénylő vállalatok lettek.¹ Ezeket a nagy tőkéket nem adják ingyen s azok első sorban a capitalismus törvénye szerint önmagukat akarják sokszorosítani minden áron, tehát a közérdek rovására is. Az angol és amerikai ujságok nagy elterjedéséről, hatalmáról és fürgeségéről eléggé kitanítanak bennünket helybeli collegáink. Arról azonban kevesebb szó esik, hogy maguknak az angol lapoknak erkölcsi súlya és tekintélye mennyire leszállott, mióta egyes, nem is kifogástalan tőkésék vagy részvényes társaságok kezébe kerültek s a nyereség lévén vezető csillaguk, hizelegnek a léha, sőt hitvány szenvedelmeknek. A vezércikk nem lehel be az olvasóba azt a hitet, mint valaha s azok száma, kik nem is olvassák — miután a következtetést már úgy is tudják — rohamosan nő.² A lapokat az Unióban is főleg a napi hírekért kedvelik,

¹ Böven foglalkozik ezzel, valamint a sajtó modern fejlődésével Szabó Lászlónak nagyon figyelemre méltó műve: *A modern ujságírás*. Budapest. Ellenben teljesen néma e tekintetben Ferenczy József: *A magyar hírlapírodalom története 1780—1867-ig* című munkájában. 1887. Budapest.

² Ostrogorski. *La Démocratie et les Partis politiques*. Paris. 1912. 189. l.

a szellemi vezetés átmege a szemlék, a heti és havi folyóiratokra. Tehát épp az ellenkezője történik annak, mit nálunk látunk. A közönség Amerikában kezd mit sem adni a lapoknak még kiszinezett támadásaira sem. Ezek a fegyverek épp a sűrű használat folytán eltompultak.¹ A hirdetések hajhászása szembeötlő s a lapok komolyságát külsőleg is tönkreteszi. Ebben a tekintetben London rosszabbul áll mint Budapest. A *Neue Freie Presse* urának, Benedictnek, az Urak Házába történt kinevezése alkalmával a reactió peerek egy csoportja, élükön Auersperg herczeggel, tiltakozott az ellen, hogy egy sorba üljön ez emberrel, ki a mennyasszonyi fátyoltól le a koporsóig mindent megsarczolt.

Az előtt, ki ismeri a lapkiadás és szerkesztés mai belső technikáját, nem kétes, hogy e kijelentés az utolsó betűig igaz is volt. De mindez nem gátolta meg azt, hogy a nevezett lap évtizedeken át iránytadó szerepet ne játsszék a monarchia politikai és gazdasági életében. Nem egy magyar államférfiúnak is legfőbb vágya volt, hogy a *Presse* közölje egy-egy cikkét vagy dicsérően emlékezzék meg róla!

A hirlapoknak a mai gazdasági ételle való összefonódása új veszedelmeket jelent a sajtószabadságra. A plutocratia nyomában pedig már jelentkezik egy másik, a szakszervezeti hatalom mint e szabadságnak ellensége. Ott, hol megvan a szilárd erkölcsi alap, a sajtó szabadsága nagy erő az emelkedés és haladás szolgálatában. Ha azonban hivatlan kezekbe kerül, nagy veszedelem és a romlás eszköze. Szivtelen elnyomója a lelkiismereti szabadságnak is. Ez annál nagyobb baj, mert lapot mindenki olvas, így a sajtó mindenhová behatol, tehát képes megmérgezni, elfojtani minden nemesebb csirát és szervezést. A centralisatio korát éljük. A régi megyei, városi és helyi hatáskörök megszünése folytán az egyének és helyi szervezetek elvesztették a régi szabadságot, melylyel valaha ügyeiket intézték. Ezek helyébe a mindenható állam került. Ezzel a fejlődéssel parallel egy másik érvényesül napról-napra emelkedő erővel. A vélemények formálásának, a gondolatok értékelésének concentrálása néhány nem is füg-

¹ Ostrogorski. 456., 515. l.

getlen, tehát végső elemzésben a kiadóhivatal által irányított, sokszor ismeretlen egyén kezébe. Ez a helyzet tele van gyász-szos lehetőségekkel, melyeknek száma naponta nő. Úgy érzem, kötelességem ezekre a veszedelmekre itt, e helyen reámutatni.

Akadémiánk, mely a tudomány fejlesztése, a nemzeti érdekek fellendítése végett jött létre, első sorban hivatott a szellemi szabadság érdekein örködni. Illik tehát, hogy innen hangozzék el a figyelmeztetés, hogy a sajtó szabadsága el sem képzelhető a sajtó munkásainak szabadsága nélkül. E szabadságnak teljesnek, becsületes meggyőződésen alapulónak kell lenni. Ha e meggyőződés nem támaszkodhatik kifogástalan lelkiismeretre, elhullanak azok az érvek, melyekkel valaha a keresztyén világ legjobbjai a sajtószabadságért szent tüzzel és lelkesedéssel szállottak síkra. A sajtó szabadságát meg kell védeni nemcsak a változó kormányok, hanem az állandóan éber plutocrátiával szemben is. Az íróknak oly szervezete, mely nemcsak az anyagiakra gondol, hanem megóvjá a lelkiismeret szabadságát is a kiadókkal szemben, vezetne célhoz. Lehetséges-e ez, nem tudom. De biztos vagyok benne, hogy ha ide eljutni nem bírunk, ha a sajtó szabadsága csak annyiban fog állani, hogy az véleményét a kormánynyal szemben kimondhatja ugyan, de ez a vélemény nem fogja a nemzet érdekét előre vinni, sőt rejtett hatalmak szolgálatában áll, akkor az ilyen sajtószabadság nem hasznót, nem emelkedést jelent, hanem a bukást és szolgaságot készíti elő. Még egy fontos és nem méltányolt jelenségre kell reámutatnom. A francia forradalom radicalismusára, mely az ipar munkásainak szövetkezését halállal büntette, a XX-ik század gazdasági fejlődése érdekes választ ad. A gazdasági élet rendjének legifjabb hajtása, a szakszervezetek, kiütik annak kezéből a kenyeret, ki velük nem cimborál s a szakszervezettel a nyomdatulajdonosok szövetsége némi harcok után egyetértésre jut. A megállapodás szerint a nyomdászati termékek árát automatikusan a megrendelő beleszólása nélkül emelik. Azaz a kisebbség úrrá lesz a többség fölött. A szabad verseny így letörik, a gondolatok közlésének lehetősége a szakszervezektől függ. A testi munka úr lesz a szellemen. Ezt a hatal-

mat, melyet nem régen szerveztek, már ma sem szeliden kezelik s mit hoz majd a jövő? tettem föl a kérdést már a forradalom előtt. A császárok és királyok hatalma letűnt, de ezek helyett új, a modern fejlődés méhéből fakadó erők támadnak a szabadság ellen. Különböző célzattal, de azonos eredménnyel. A plutocratia nem enged olyat, mi hatalma ellen támad, a szakszervezetek ideálja az ár megállapítása, melyet az igazságok közléseért fizetni kell.

Amaz a pénz, emez a physikai munka fölényét mondja ki azzal a közérdekkel szemben, mit a becsületes gondolatok közlésének lehetősége jelent.

E lehetőség mind szűkebb térre szorul és nem nehéz felfedni a rothadást, mit ez erők uralma a sajtó belső világában teremt és táplál. Azok a csatornák, melyeken át az egyéni gondolat a közönség elé kerülve közkinésévé válhatik, a közérdekét kevésre becsülő kezekbe jutnak. A helyett, hogy közelednénk hozzá, mind távolabb esünk attól az ideáltól, mely szerint az igazság csak úgy ismerhető föl teljesen, ha minden része, ha minden vélemény, mely az igazságnak valamely töredékét tartalmazza, védőre talál. Mert e védőnek olyannak kell lenni, a ki magának meghallgatást is tud biztosítani.¹ A modern fejlődés épp ez utóbbi követelményt teszi nehezzé, legtöbb esetben lehetetlenné. A napisajtó a népszerűséget keresve szükségkép a középszerűség és megszokott apostola, e mellett azonban azon az úton van, hogy senkinek sem felelős oligarchia szolgálatában e hatalom kiterjesztésének eszköze legyen. Munkásai elvesztvén szabadságukat, tehetségüket mások szabadságának szétporlasztására használják föl. Ha igaz az, hogy szabadság nélkül a szellemi élet fejlődése szükségkép megakad, akkor nem lehet kétes, hogy oly értékek védelméről van szó, melyek a legnagyobbak minden idők és korok értékei között. Ha ez a tény sem birna munkára sarkalni bennünket, akkor igazán megértünk az elsüllyedésre. Én magam keserű kényszerűségből vagyok köteles utalni arra, hogy épp a sokat dicsért modern fejlődés által teremtett és táplált

¹ Stuart Mill a *Szabadságról*. 86. l.

veszedelmek között mily sürgősen szükséges a megváltás és a szabadság templomának újból való felépítése.

Idáig jutva, térjünk Miltonhoz vissza és keressük, mit látott ő a maga korában kivezető utnak. Az *Elveszett Paradicsom* szerzője a Christian Libertyről, arról a szabadságról beszél, mely mellett a jónak, igaznak, nemesnek védője, a kegyelmet osztó, tiszta keresztyén lelkiismeret áll őrt. Ennek részére követeli a szabadságot.¹ Ebből kizárja a lelkek egységének megbontóit, a gonoszakat, az igaznak és vallásnak ellenségeit. A sajtó szabadsága emezeknél nem vezethet jóra és a mint ezt a francia forradalom, a materialisált modern társadalmak és saját legfrissebb emlékeink is mutatják, a romlás forrása lesz. Hozhatunk törvényt, de a keresztyén lelkiismeret nélkül azok hatása elmarad. A sajtó csak akkor lehet az emelkedés eszköze, ha munkásai szomjuhózzák az igazságot és fölfelé tekintenek. Ezek kezében ne féltsetek az igazságot, mert győzni fog. De e győzelemnek megvannak föltételei. Ott, hol ezek fogyatékosak vagy hiányoznak, hol a keresztyén lelkiismeret megszűnt eleven erő lenni, az ellenkező áll be. Az a mondás, mely szerint az igazság mindenkor diadalmaskodik, egyike azoknak a valótlanságoknak, melyeket egyik ember a másik után ismételt, míg végül közhelyekké váltak. De a tapasztalás ezt éppen nem igazolja, mert az emberek rendesen nem tanúsítanak több buzgalmat az igazság, mint a tévedés iránt, mondja már Stuart Mill.

A keresztyén lelkiismeret révén megvalósulni törekvő idealismust lehet leszólni. Meg is teszük. Hátra lehet szorítani. Megtörténik ez is. De nem lehet semmivé tenni azt az igazságot, hogy mégis ez az élet sava. Nélküle az emberi élet trespedő mocsár s ha az anyagiakat elébe teszszük a lényegesekben is a fennköltebb törekvéseknek, bevágjuk a haladásnak és emelkedésnek útját. De ez csak a meghalni készülő nemzetek ideálja lehet. A törvény nem éri el a baj gyökerét, ha az a lélek mélyén székel. A szabadság, az egyén érvényesülése, jóra csak akkor vezet, ha forrása tiszta és fennkölt czélok

¹ Areopagitika. 50. l.

ural. Ha a lelkiismeret parancsára igazán nemes munkára vagyunk készen. Keresztyén társadalmak alapja csakis az a keresztyén lelkiismeret lehet, mely utálja a bünt és szomju-hozza a tisztát és nemest, mely az önfeláldozást tekinti a legfőbb erénynek s így a köz érdekét fölé emeli az önzés parancsának, a lelki épséget az anyagi haszonnak.

A sajtó csak ott lehet szabad és e szabadság jóra csak ott vezethet, hol munkásaiban megvannak az erkölcsi biztosítékok arra, hogy ezt rosszra fölhasználni nem fogják. Különben a külső korlátokon, törvényes akadályokon át fog törni a mindent megmérgező törekvés. A szabadság Kant szerint az érzéki és érzékfeletti világot kapcsolja össze. De megszűnik szabadság lenni, ha alacsony érdekek szolgájává aljasul.

Deák szerint csak az igazságot szabad megírni, de ez nem elég. Ki kényszeríti az írókat arra, hogy az egész igazságot írja meg? Pedig e nélkül az igazság koczkára van téve. Azaz a lelkiismeret szava dönt, melynek kifogástalan erkölcsi alapokon kell nyugodni. Ha e szempontból vizsgáljuk a sajtó munkásainak belső világát, biztató lesz-e az eredmény? Pedig minden attól függ, vajjon ezt a szigorú felfogást sikerül-e uralkodóvá tenni társadalmunkban? E nélkül a sajtót nem fogjuk az igazság templomává avatni. A szabadság ára az örökös örködés. Örködés a sajtó munkásai között egymással szemben, örködés a társadalom részéről oly fokig, hogy az képes és hajlandó legyen az üldözött sajtómunkásnak elég-tételt és kenyeret adni, örködés az állam részéről saját közegeivel a kihágások és büntettek durvább esetében.

Milton és társai a tiszta lelkiismeretüeknek akarták a szabadságot biztosítani. Tisztán ezeknek. Nehéz föladat, de ha ezt megoldani nem bírjuk, a szabadság áldás helyett ostor és a romlás eszköze reánk és az egész emberiségre nézve.¹

¹ A hang és módor durvaságát a sajtószabadság nevében nem lehet követelni. Az angol törvény megengedi a kormány tevékenységének loyális, tisztos, illó módon és hangon való bírálatát, de nem engedi meg, hogy a szándékot meggyanusítsák s perfid és pervers okoknak tulajdonítsák. Mindaz, mi a kifejezés vagy szándék tekintetében sértő rágalmozás, seditious libel s büntetés alá esik. A király

Azoknak a föladatoknak vázolása, melyek e helyzetből fakadnak, kívül van ez előadás keretén. De rá kellett mutatnom arra, mily veszedelmekkel jár az, ha a társadalom letér a vallásból sarjadzó erkölcsi alapokról és nem őrzi féltékenyen a lelkiismeret érintetlen tisztaságát.

BERNÁT ISTVÁN.

halálára törekvést, az ellenséggel való egyetértést erős büntetés sújtotta a háború előtt is, most meg épen. Minthogy Anglia keresztyén állam, az istenkáromlás (blasphemia) bírság és börtönbüntetés alá esik. Blasphemia a mindenható létének tagadása, Krisztus megsértése, a szentírás kigúnyolása is.

JOHN KEATS.

(Halálának századik évfordulójára.)

Róma déli részén, a Porta Ostiensis mellett emelkedik ki az aurelianusi falakból 35 méter magasra Cestius pyramisa. E komor-szép síremlék márványburkolatán mintha a nap minden órájában rajta volna valami szürkés-rózsás lehellet: beleivódott tán kétezer esztendejének tömérdek alkonyrózsája. Mögötte és a vele összeépült falak egy darabja mögött terül el a római protestáns temető, szelid lejtővel ereszkedve a városra néző másik kerítése felé. A temető pyramis-melletti szöglete kiszélesedik ritkás ligetté, melynek magas fűvében és bozótjai között szerényen húzódik meg néhány vén sírhalom, csak ódon emlékköveik emelkednek ki. Fölöttük néhány kalapos fenyő álmodozva tartja hatalmas ernyőjét, belerajzolva mélyzöld silhouettejét a távoli Sabin-hegyek azúros merengésébe. E résznek, a Cimitero Anticonak, a város felé eső szögletében van egy sír, szerény kövén e felirattal: «Here lies one, whose name was writ on water.» (Itt nyugszik valaki, kinek neve vízre volt írva.) A legfinomabb angol költő, Keats nyugszik itt, ki gyógyulást keresni jövéen tüdőbajára, éppen most 100 éve, 25 éves korában, 1820 decemberében és 1821 januárjában és februárjában élte le élete utolsó három hónapját Rómában, de betegsége börtönében, a Piazza di Spagna egy sarokházának szegényes szobájában, mit sem látva és érezve meg s fejezve ki Rómából, már csak — a saját szép szavai szerint — «százszorszégeket érezve nyilni maga fölött».

E méla, egyszerű síremléktől, a világ e legbánnatosabb idylljétől száz lépésnyire, a temető sűrűbb, cyprusos részén, az aurelianusi fal tövében nyugszik egy másik nagy angol poéta, a ragyogón, de azért sok eleven színnel álmodozó,

fényes lázongású Shelley, ki utolsó útjára, midőn a Riviérán végzetes csónakázására indult, zsebében Aischylos mellett az akkor csak néhány éve meghalt Keatsnek költeményeit vitte magával. Kifogott holttestét egy másik nagy angol költő, Byron égettette el; azonban Shelley szíven, a legfényesebb izzású poéta-szíven, nem fogott földi tűz. S e szív nyugszik most a sírra fektetett márványlap alatt, melyen két fölirat van: az egyik «Cor Cordium» (Szívek Szíve), a másik egy regényesen idezsongó idézet Shakespeare Viharából:

«Nothing of him that does fade,
but has suffered a sea-change
into something rich and strange.»

(Mi sem vész el belőle, csak tengermélyi átváltozást nyert valami kincses csodává.)

Ez a Shelley a Keatsset elsirató nagy költeményének, az Adonaisnak, a világirodalom ez egyik legszebb sirámának előszavában azt mondja e temetőről, hogy «szerelmes lesz az ember a halálba, ha elgondolja, hogy ily édes szép helyen temetik el.» Kossuth nagy barátja, a tömörszavú angol poéta, a ki egyúttal a XIX. század legnagyobb latin versírója, Landor meg így szól (még a pápai állam idejében írva): «Ha valami még rávesz Róma meglátogatására, hogy elszenvedjem az agyonsebzett s döbbenetes romokon tobzódó sok politikai és egyéb komédiát, — ezt csak azért tenném meg, hogy azután eltölthessek egy órát abban a magányban, hol Cestius pyramisa ott áll a fal mellett és Keats és Shelley szerény sírjára mutat.»

Bourget azt mondja e két poétáról, hogy mellettük minden más költészet prózának látszik.

Keats, kire Tainenek nagy ötkötetes angol irodalomtörténetében — elég különösen — alig van néhány sora, az a csodálatosan finom és nagy alakja az angol irodalomnak, ki a XIX. század elején egyesíteni tudta magában — és pedig különálló pogány egyéniségében — a két előbbi nagy századnak, a XVI-nak és XVII-nek kincsét, a XVI. századból Spenser tündéri és szűzies ragyogását, a XVII-ből Milton széles, hősies, színgazdag zöngelmességét. Shakespeare-ből pedig — Matthew Arnold szerint — benne van a kife-

jezés kerekded tökélye és szerencsés szeretetreméltósága. Ezenkívül még a jövőbe is kihatott: Tennyson iskolája Keatsból indult ki. Sok kritikusa szigorún állapítja meg, hogy tudóvsze és első szerelme láza szerfölött égővé tette érzékiségét; ez azonban — tegyük hozzá — áttisztult a legfinomabb költői impressionismusba, melyben egy-egy érzékleti élmény az egész test és associációkban gazdag lélek együttes drága életévé válik és oly átszellemült metaphorákban fejeződik ki, mint például «azur szemhéjú álom» vagy: a csókok «az ajkak harmatos rímei», és oly szózenében csendül ki, mely az angyalok nyelvévé teszi az angol nyelvet. Matthew Arnolddal pedig még azt hangsúlyozzuk, hogy érzékisége mellett nemes, büszke erkölcsi ereje is van, melyben aztán hatalmas epos-töredékének, a Hyperionnak aischylosi erőteljessége is gyökerezik. E bimbó-szívű poétának a szíve a fölkelő nap tűzgolyója volt, midőn Hyperionját írta, melyben a sötétvörös titánok fölött nemes-győzedelmesen emelkedtetni föl Apollo hajnali fényét, azt az igazi piros fényt, melyből egyre fehérebb fény lesz. Keats teljes stílusából — ú. n. megkomolyodott hangjából — szeretnék itt valamit éreztetni, midőn a Hyperion bevezetését adom (szóru-l-szóra, prózában fordítva, de verssorok szerint tördelve):

Mélyen, egy völgynek árnyas bánatában,
 messze alábukva az üdítő hajnali szellő elől,
 messze a tüzes déli verőfénytől, a magányos esti csillagtól,
 ült az őszhajú Saturnus, mozdulatlan, sziklaként,
 némán, mint rejtekhelye körül a csend;
 a feje körül erdő erdőre dült,
 mint felleg fellegre. Nem rezsent a lég,
 annyi élet sem volt, mint mikor egy nyári napon
 még egy könnyed magocska sem lebben el a pihés bojtvirágról,
 hanem a hová lehull a holt levél, ott marad.
 Folyócska suhant ott hangtalan, még holtabbra válva
 ledült istenségének ráboruló árnyában;
 a najád pedig, sásai közt, hideg újját
 még jobban szorítá ajkaira.
 A fővenyparton pedig nagy lábnyomok vonultak,
 de csak a mennyire az isten lábai jártak,
 s azután úgy maradtak a nyomok. A megpuhult talajon
 vén jobbkeze ott pihent erőtlen, fesztelen, holtan,

jogára nélkül ; ország-vesztett szemei le voltak csukódva ;
lehajtott feje pedig mintha hallgatódzva figyelt volna
a földre, ősi anyjára, még várva tőle vigasztalást.

De e monumentálisat megelőző stílusa is ép oly értékes
a maga nemében. Finom érzékisége a szolásos látási és
hallási érzékletek mellett sajátos, találó szavak legárnyala-
tosabb gazdagságával fejezi ki a tapintás, ízlés, szaglás ér-
zéleteit, a legmegfoghatatlanabb dolgokat is. Még a kis
halak gyönyörét is érzi, a mint az üde víztől mérsékelt nap-
sugarakat élvezik ; hallja az erdő oly nesztét is, mely szinte
nesztelen terjed s egy oly sóhajból született, melyet álmában
lehelt ki a csönd. Érzékisége finoman terjed át a lélekre is,
ezt is képekbe sűríti át, ilyeneket mondva : «Hirtelen egy
gondolata támadt, olyan, mint egy nyíló rózsa, pirral öntve
el homlokát elgyötört, szívében bibor lázadást keltve.» Ne
felejtsük itt el, hogy a finomságok e finomságaival fölveszi
a versenyt egyik magyar poétánk is, kit a «népies» és «nem-
zeti» jegyében egy időben szinte elfeledtek rendkívüli művész-
nek is látni. Petőfi ez, ki ilyeneket is mond :

Nem voltam többé gyermek s nem valék
Még ifjú. Ez az élet legszebb éve,
Mint legszebb percz, midőn a hajnalégről
Az éj kárpítja félig van leveve.
Sötétség volt még egyfelől szivemben,
De másfelől már pirosan kelének,
Mint a közelgő nap szemeiből
Kilőtt sugarok, a vágyak s remények.

De hadd idézzem még angol poétánknak azt a helyét,
a hol a legcsodálatosabban változtatja át a lelket érzékvé
és egyúttal templommá, a Psychéhez írt ódája utolsó stro-
phájában :

•Igen, papod akarok lenni s szentélyt emelni Néked
lelkem egy még taposatlan vidékén,
hol ágas-bogas gondolatok, frissen, édes fájdalommal fakadottak,
susognak, majd fenyők helyett a szélben ;
s e fák majd messze köröskörül sötét csoportokban
szegélyezik zord-gerinczű hegységek lépcsőzetes körét.
S itt a zephirektől, folyóktól, madaraktól, méhektől
majd álomba ringanak a moh-ruhás driádok ;

s e messzeséges széles nyugalom közepén
 egy rózsás szentélyt akarok építeni
 töprengő agyam bonyolult lugas-rácsaiból,
 tímébókból, harangvirágból s névtelen csillagokból
 s mindabból, a mit csak kitalálhat a Képzelem,
 mely folyton termi virágait, de mindig másat :
 s Számodra meglesz itt mindama gyöngéd gyönyör,
 a mit csak nyerhet az ábrándos gondolat :
 ragyogó fáklya és egy fülke, éjjel is nyitva álló,
 beengedni a hő Szerelmet!»

Keats agyonfinomodott érzékisége érdekesen érzi agyon
 szinte a szépet is, alig bírja el, mint azt a csalogányhoz írt
 ódája elején láthatjuk. De ugyanez óda második versszaka
 a legmegragadóbb kifejezése a szegény beteg poéta gyö-
 nyörű lázának, melyben így kívánja égő szomjának eloltá-
 sát: «Ah, egy kortyot, valami olyan borból, mely sokáig
 hűtözött a föld mélyreásott ölen, s melyen Flóra zamata
 érezzék s a táji zöld, táncz, provencei dal és napsütötte vidám-
 ság!» E szépséges szomjú fiatalemberről van az is följegyezve,
 hogy egyszer nyelvét és toroka mélyét tört borssal hintette
 be, hogy annál jobban élvezhesse a francia vörös bor gyö-
 nyörőséges hűsítőerejét, «ennek teljes dicsőségében», — saját
 szavai szerint. A bordeauxi borért így rajong: «Éljen a
 bordeauxi!... Átható üdeséggel tölti be a száját, aztán
 hidegen száll le, nem gyújtva lázra; nem érzed, hogy czi-
 vódnék májaddal. Nem, sőt békéltető; békés marad, mint
 volt még szőlőfürti állapotában; balzsamos, mint egy méh-
 királyné; legétheribb elemei rászállnak az agyra, de nem
 rohammal veszik be a gondolat várkastélyát, mint az a vas-
 gyúró lovag, ki hölgyét keresve, ajtót ajtó után döngtet;
 hanem úgy megy e bor előre, mint elvarázsolt kastélyában
 Aladin, halkán, észrevétlen. A többi nehéz, szeszbor
 Silénné változtatja az embert; a bordeauxi pedig Hermest
 csinál belőle s a nőnek Ariadne lelkét s halhatatlanságát
 adja...»

Nézzük még első szerelmi lázának is egy étherien érzéki
 kifejezését, a midőn egy menyasszonyával töltött nap végén
 így sóhajt föl sonettjében:

Elmult a nap és minden édes élve,
 édes hang, kéz, ajak, még édesebb kebel,
 lángszó, sohaj, mely lágyan esdekel,
 szem tüze, élveteg alak tökélye!

Bimbó, virág, mind, mind letűnt az éjbe,
 elszállt a szépség láthatása, el,
 nincs már karomban drága teljivel,
 elmúlt a napnak édeni hevélye.

Korán letűnt, a tűnő alkonyatba,
 midőn az üdvre Ámor ünnepnapja —
 vagy ünnep-éje — szövi már a fátylat.

S engem . . . hívét most már aludni hagyja
 Ámor, hiszen végig valék ma papja,
 hisz' hőjtölök és mondok hő imákat!

A menyasszony, a kihez ezt és más, szerencsére nem sok költeményét írta, így írt jegyeséről tíz évvel annak halála után. «A legkönnyöritebb dolog volna hagyni őt pihenni a feledés homályában, melyre a körülmények ítélték.»

Költő-ábrándjainak annyi szivárványos szemelvénye után nézzünk most római otthonába, haldoklásának kietlen, komor árnyába. Csak orvosa és egy festőbarátja, Severn, törődtek vele, az utóbbi vele lakván és pénzét is megosztván beteg lakótársával, kit hűségesen gondozott s kinek utolsó napjairól pontos naplót is vezetett. Egyik részlete így szól: «Torlonia bankár nem akar többé kölcsönt adni nekünk. Holnap már rámegy utolsó aranyforintom ez átkozott szobára. Azután még, ha meghal Keats, az ágyakat és bútorokat elégetik, a falakat lekaparják, s mindennek költsége rám szakad. De a mi legjobban fáj: ez a nemes teremtés egy rozoga ágyon, mindama szokásos lelki támogatás nélkül, melyet akármelyik semmirekellő vagy bolond is megkap utolsó perceire.» Egy másik részlet: «Ez éjjel sok minden kívánsága volt, többek közt az is, hogy sírjára ez a fölirat kerüljön: «Itt nyugszik valaki, kinek neve vízre volt írva.» (Shakespeare VIII. Henrikjének egy verse nyomán.) Majd egy levelet kap Keats, elég egy tekintet a boríték írására; rettenetes fájdalom dúlja át lelkét; föl sem meri bontani a levelet. Gyöngegében félt még a szerettei szeretetétől is. Mivel első

ifjúságában gyógyszerészi pályára adták, tudott valamit az orvostanból s így tudatában volt végének, betegsége anatómiai részleteinek. Ezzel is győtrőbb volt halódása. Legutolsó pillanatai már csendesek voltak. Érezte már a természettel való szép összeolvadás poétája, hajtani testéből a százszorszépeket. Néhány hét múlva Severn, talán éppen ma pontosan száz éve, egy dicsően szép római márcziusi napon meglátogatni menvén barátja sírját, telenőve találta százszorszépekkel.

KŐSZEGI LÁSZLÓ.

ÚJABB ÉSZT LYRIKUSOKBÓL.

Őszi eső.

(Suits Gusztáv.)

Szürke az ég, a föld fekete,
Csak esik és esik ; nincs szünete.
Ködbe vesz az egész táj körülem.
Fáradt a lelkem és fáj a szívem.

Ah, csak ne szakadna szüntelenül,
Felhőt szél űzne el a nap elül!
Ámde sötét leszen és siri csönd :
Leszáll a nap és az est beköszönt.

Hol érhet célhoz a tévedező? ...
Dermesztő némaság éjjele jó.
Legalább egy csillag fénylene fenn,
Ne vón az éjszaka oly végtelen!

Játszol velem! ...

(Haava Anna.)

Játszol velem,
Játszom veled,
Csak játszunk mindaketten ;
Ha te dalolsz,
Én hallgatok,
Ha néma vagy,
Én dalolok :
Csak játszunk mindaketten.

Játszol velem,
 Játszom veled,
 Csak játszunk mindaketten ;
 Ha rám tekintsz,
 Boldog vagyok ;
 Ha messze vagy,
 Majd meghalok —
 Játékból, tréfaképpen . . .

Őszi virág.

(Sööt Elek.)

Nem bimbózó kikeletkor
 Találtam én, lányka, rád,
 Hanem, midőn őszi árnyék
 Suhant már a fákon át.

Mikor a dér vérszinűre
 Festé a zöld levelet,
 S a természet haldokolva
 Ezer sebből vérezett.

Ősz virága! sápadozó,
 Kéjlehellő bús virág . . .
 Hervadozó lombok között
 Találtam én, lányka, rád!

A férfi.

(Suits Gusztáv.)

A férfi.

Tölgyfákat is kidönt a zivatar.
 Erős a férfi, a ki hűn akar.
 Villám ha villan, törhet ércz, aczél.
 Ki férfi, az a sír szélén se fél.
 Kaszás előtt dől rendre a fűszál.
 A férfi, mint a sziklafal, megáll.
 Megáll! Szívében büszke láng lobog :
 Kik bátran élnek s halnak — boldogok!

Ford.: BÁN ALADÁR.

SZEMLE.

Jókai szobránál.¹

Mikor tizenhét évvel ezelőtt elvesztettük Jókai Mórt, mint akkori vallás- és közoktatásügyi minister kötelességemnek tartottam bizottságot alakítani, mely mozgalmat indítson a nagy költő síremlékének és szobrának felállítására.

A közönséghez intézett felhívást, melyet Beöthy Zsolt szerkesztett, társadalmunk legjobbjai irták alá. Az ötven aláíró közül ma már csak huszonketten élnek közöttünk. Az elköltözöttek közül hadd nevezzem meg Benczur Gyulát, gróf Csáky Albint, Hegedüs Sándort, gróf Kuun Gézát, gróf Széchenyi Bélát és gróf Tisza Istvánt.

A felhívás síremléket és szobrot kért Jókai Mórnak; de a bekövetkezett politikai harcok nem kedveztek a gyűjtésnek. A sajtót s a közönséget más dolgok foglalkoztatták; még aránylag legtöbb pénz az iskolákban gyűlt össze. Négy év elteltével a kegyeletes ügy további intézését az akkori közoktatásügyi miniszternek óhajtottam átadni, de az nem akarván a mű befejezését a kezdeményezők kezéből kivenni, a bizottság elhatározta, hogy a síremlék létesítését a törvényhozástól és kormánytól fogja kérni, a begyűlt összegből pedig egyelőre felállítja a szobrot s annak tervezésével Strobl Alajos mestert bízta meg, ki az építési feladat teljesítésére Gerster Kálmán műépítésszt kérte fel; a szobor helyéül akkor a bizottság a VIII. kerületi Rákóczi-teret választotta.

A művész nagy lelkesedéssel és nemes becsvágygyal fogott a munkához. Bár a bizottság mindjárt az első mintát elfogadta, Strobl mester újra meg újra átdolgozta művét, lehető legjobb alkotásával akarván a pályázat mellőzésével reá esett választást igazolni.

Időközben a szobor helyének kérdése is sok változáson ment keresztül. A Rákóczi-tér nagysága szelesebb méretű emlékművet igényelt volna; ilyenre azonban a szoboralap nem volt elegendő. Tervbe vettük a Baross-utcának a Wenckheim-palota előtti kis terét, melyre nézve azonban ép úgy akadályok merültek föl, mint a múzeunkertben való elhelyezés tekintetében, míg végre e helyre

nézve, a melyen állunk, jött létre a megegyezés a művész, a bizottság s az összes, hozzászólásra jogosult hatóságok között.

A hosszú és szerencsétlen háború s az azt követő belső zavarok is késleltették a kegyeletes terv végrehajtását. A granittalapat ide szállítása az időközben idegen állammá lett Csehországból nagy nehézségekbe ütközött s a teljesen megváltozott árviszonyok kimerítették a szoboralapot, úgy, hogy az emlék fölállítására szűkebb körben újabb gyűjtést kellett indítani. Kötelességem fölemlíteni, hogy ez újabb adakozások során Déri Frigyes, Bécsben élő hazánkia, egymaga százezer koronát bocsátott a szoborbizottság rendelkezésére. Így most már valahára lehetővé vált a szobor fölállítása, miután a székesfőváros előzékenysége biztosította a térnek új rendeltetéséhez méltó végleges rendezését, mely még ez év folyamában fog végbemenni és miután a közmunkatanács készségesen beleegyezett abba, hogy a Liszt Ferencz-térnek ez a nyugati része Jókairól neveztesék el.

Midőn a szoborbizottság, akarata ellenére ily hosszan elhúzódt munkásságának ekképen végre célpontjához jutott s az összes illetékes tényezőket erre az ünnepélyre meghívhatta, kedves kötelességet teljesíték, a mikor nevében meleg köszönetet mondok mindazoknak, kik bennünket a kegyeletes mű végrehajtásában támogattak. A köszönet első szava a művészt illeti, ki segítő társával együtt valóban önzetlen, odaadó és szeretettel elmélyedő munkát fordított a halhatatlan költő alakjának méltó megörökítésére. Köszönettel tartozunk a nagylelkű adakozóknak, a Magyar Általános Takarékpénztárnak, mely a szoboralap kezelését szívességből vállalta el, köszönettel a székesfővárosnak és mindazoknak, kik elméjük vagy kezök munkájával hozzájárultak az emlék létrehozásához. Végre hálát mondok az ország ama legfőbb tekintélyeinek, a Jókai szellemének hódoló külföld képviselőinek s mindazoknak a hatóságoknak, testületeknek és egyéneknek, kik meghívásunkat követve a mai ünnepélyt fényét képviselőikkel vagy megjelenésökkel s koszorú vagy virágadományokkal emelték.

Tizenhét súlyos év után ma tehát, habár csak szobor alakjában, viszontlátjuk a költőt, úgy a mint az emlékezetünk körébe eső idejében életének közöttünk járt, álmódzott és dolgozott; de ő — nem látja viszont azt a Magyarországot, a melynek képen megtörő szeme utolszor nyugodott. Az akkori büszke, nagy és erős ország helyett szomorú, összetört, kifosztott, megcsónkított hazát lát, melynek határáról ma, ellenséges támadás esetében idehallatszanék az ágyúszó;

látja, hogy gyermekkorra játszóterei ma idegent uralnak és idegent ural legtöbbje azoknak a történettől megszentelt helyeknek, a melyeknek emlékeit aranyzálakként fűzte regényei színgazdag szövedékébe . . .

De ha ő velünk könnyeket hullathatna ma, megérténé azt is, hogy ma még nagyobb szükségünk van, mint az ő életében volt, az ő költészetének arra a csodás világra, a melyet örökül hagyott ránk s a melyben közelebbi és távolabbi multunk képeit úgy varázsolta elénk, a hogy a legnagyobb művészi alkotóerő mellett csak magyar lélek képes azokat meglátni és csak magyar lélek képes megérteni. Azok a képek akkor, mikor a toll kihullott kezéből, csak gyönyörködtetésünkre szolgáltak, ma vigaszunknak és reményünknek kiapadhatatlan forrásaivá lettek.

Jókai ma úgyszólván az egész művelt világé; az a mód, a hogy ő az emberi szív, az emberi szenvedély és az emberi humor rejtelmait föltárni tudta, minden művelt embernél megértésre talál; de költészetének a nemzeti érzéstől rezgetett húrjai csak hozzánk szólnak, és csak hozzánk szól bűbájos nyelve, melyben mindenkorra utólérhetetlen példáját bírjuk a magyar elbeszélő próza zengzetes, színpompás, hol megrázó, hol andalító, az olvasót mindig egészen hatalmába ejtő nyelvének.

Négy korszaknak volt ő költője: már a forradalom előtt hírnévre tett szert; azután a Petőfi oldalán lelkesítette a forradalom ifjúságát; majd vigasztalója lett az elnyomatás korának, prófétája egy új nemzeti fölébredésnek. Bámulatos termékenysége akkor nyert legnagyobb lendületet, mikor ez az új korszak beköszöntött s ő azt végigkísérhette első alakulásaitól egész addig, a mikor ötvenéves írói örömnépén a nemzet hódolatától való meghatottsága percében elmondhatta: «Életemnek alkonyán megvan az a lelki megnyugvásom, hogy a miért ifjúkoromban lelkesültem, azt vénségemben megvalósulva látom, hogy nem hiába hirdettem a föltámadást.»

Nem hiába hirdette akkor, régen; hirdesse most érezalakja újra, mert új feltámadásra van szükségünk. Dús szellemi örökségéből magunkévá kell tennünk mindenkifölött azt a hitét, melylyel a lángész öntudatlanságával, de az öntudatlanság erejével is hitt az ideálokban, a nemzeti ideálokban is. Ez a hit a szívben gyökerezett, mint a hogy abban gyökerezett költészete, mely e gyökérszalakat soha el nem tépte, bármily magasságokba és bármily mélységekbe ragadta a képzelet. Ő mondá: «A nap csak eszköz, a föld a cél, bárha

ez forog is amaz körül; s a mindenség közepe nem a Syrius, hanem az emberi szív, mely megtelt Istennel!»

Hetvenkettedik évfordulóján annak az emlékezetes napnak, melyen a Jókaitól is dicsőített névtelen hősök újra kitűzték a nemzeti lobogót Budavár ormára, avatjuk föl s adjuk át az utókornak a költő szobrát, a költőét, kiben megtestesült az a múlt hagyományaihoz hű, tiszta, igaz, magyar nemzeti irodalom, a mely hivatva van a maga ihletével fölnevelni a névtelen hősöknek azt az új nemzedékét, mely a romjaiból újjraépült Magyarország fölött fogja majd a fel-támadás zászlaját lobogtatni.

Mint e szebb jövő egyik symbolumát adom át e szobrot, a nemzet nagy költőjének szobrát, érdemes polgármestere személyében Budapest székesfővárosnak, azzal a kéréssel, hogy őrizze meg, gondozza azt azzal a szeretettel, a melylyel a nemzet gondozta, nagyra, fényesre fejlesztette fővárosát; azzal a szeretettel, a melylyel Jókai vallotta otthonának s gazdagítótta csodálatos munkássága emlékeivel Budapestet.

Berzeviczy Albert.

Horvátország sorsa.

Állami életének csonkasága, nemzeti fejlődésének korlátai tették Horvátországot elégedetlenné a monarchiában. Hozzájárult ehhez az 1868. XXX. t.-cz. változatlan fentartása, mi a horvát nemzetre állambontó délszláv elemeket szabadított rá, az államépítő horvát elemeket a reménytelen ellenzéki mezejére szorítva. A monarchia összeomlásakor ez okok következtében volt hangulat az elszakadás mellett. A monarchiahű elemeket hallgatásra kényszerítette Bécs és Budapest öngyilkos forradalma, az ingadozókat megnyerte a délszláv egységnek az a káprázat, hogy a szerbekhez csatlakozva, a győztesek sorába emelkedhetnek. Ilyen körülmények közt mondhatta ki a horvát szabor 1918. október 29-én az elszakadást, a zágrábi Nemzeti Tanács november 23-án az egyesülést Szerbiával, mire Sándor szerb regens deczember 1-én proclamálta a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királyságának (*Kraljevstvo SHS*) megalakulását.

Az első csalódások már 1918 őszén bekövetkeztek. Tekintet nélkül a magát szövetségesnek kijelentett, a zágrábi Nemzeti Tanács kormányzata alatt harminczhárom napig létezett (1918 okt. 29-től decz. 1-ig) ú. n. Szlovén-Horvát-Szerb Államra (*Država SHS*), majd az új királyságra, Olaszország megszállotta a Diaz—Weber-féle fegyverszüneti szerződés által neki biztosított területeket, az entente lefoglalta az őfelsége október 29-iki elhatározásával a zágrábi Nem-

zeti Tanácsnak átadatni rendelt osztrák-magyar hadi flottát. Olaszszlovén nyelvterületeken kívül olasz megszállás alá kerültek a horvátok által igényelt Istria, Fiume, Dalmatia túlnyomó része s az olaszok kezdtek e területeken véglegesen berendezkedni.

Belpolitikailag is csaldás érte Horvátországot. A szerb csapatok megszállották az egész országot, a Nemzeti Tanácsnak a monarchia haderejéből átvett ezredeit leszerelték, tisztjeit nyugdíjazták. Később is az elvileg SHS-nek kimondott szerb hadseregbe aránytalanul kevés tisztet vettek át a monarchiában szolgált délszláv tisztek közül s ezekkel is mint másodosztályúakkal bánnak, vezető állásokba nem alkalmazzák őket. A Horvátországban lévő szerb csapatok nem tisztelték a még mindig érvényben levő horvát törvényeket, a miből számtalan összeütközés támadt. A lakosságot megtérítés nélküli requirálásokkal keserítették, s a legkisebb ellenkezésre megbotozták, gyakran nőket és művelt embereket is. A szerbek viselkedése semmiben sem különbözik az ellenséges megszállástól.

A zágrábi Nemzeti Tanács megerősítette állásában a még a magyar király által kinevezett áruló bánt, Mihalovich Antalt, ki a bevonuló szerbek kegyét a báni méltóságot csúffá tevő viselkedéssel próbálta megnyerni. Minden horvátnak arczába kergette a vért, mikor a báni palota előtt kolót tánczolt szerb közlegényekkel. 1918 december 24-én Protić Stojan elnöklete alatt azonban megalakulván az első délszláv kormány, Pribičević Svetozar, az új belügyminister, lemondásra szólította fel s helyébe bánná a cseh-szerb származású Paleček János képviselőt nevezte ki. A kinevezés a belügyminister és nem a miniszterelnök ellenjegyzésével történt s az új bán első nyilatkozata is (Riječ SHS 1919 jan. 24.) hangsúlyozta, hogy a horvát kormánynak semmi közjogi jellege sincsen, hanem egyszerű végrehajtó közege a belgrádi belügyministeriumnak. A báni méltóságnak és Horvátország közjogi helyzetének ez a kisebbitése nagyban hozzájárult a köztársasági mozgalom erősbödéséhez, melyet Radić István, a parasztpárt elnöke még 1918 novemberében megkezdett.

1919 márcziusában összeült Belgrádban az ú. n. ideiglenes nemzeti képviselőlet (*privremeno narodno predstavništvo*), melynek 300 tagját nem a nép választotta, hanem az egyes pártok és csoportok végrehajtóbizottsága előre megállapított kulcsok szerint. Horvátországra 64 mandátum esett. Az unionistákat és a jogpártot eleve kizárták a képviselőt küldő pártok sorából, a parasztpárt visszautasította a neki felajánlott két mandátumot, úgy hogy az utolsó, a Skerlec által oly elhibázottan vezetett horvátországi választások (1918) adatai szerint is az ideiglenes nemzeti képviselőletben nem nyert

képviselést a horvát választók fele. Horvát nemzeti programmal nem került be a parlamentbe más, mint a volt Starčević-párt, mely Nemzeti Club néven az összes parlamenti elégedetlen horvát, bunyevác és bosnyák-musulmán képviselők pártjává alakult, de 32 tagnál többet nem számlált. A többi horvát mandátumon a demócrata-párt, melynek magja a horvát-szerb coalitíó volt, a clericalis-néppárt, a socialisták és a szerb radicalisok osztoztak.

Az ideiglenes parlamenthez fűzött remények nem teljesültek. A parlament másfélvi léte alatt, az utolsó heteket kivéve, semmi-nemű alkotó munkát nem végzett, ténykedése meddő vitatkozásokban, botrányokban, állandó határozatképtelenségben merült ki. Bármilyen válogatással engedték is be a parlamentbe a pártokat és embereket, kiderült, hogy Jugoszlávia oly heterogén elemekből van összetéve, melyek egymással nem tudnak megférni.

Bizonyos belgrádi köröknek kedvezett ez a parlamenti chaos. A parlamenttől egészen függetlenül dolgozhatott a kormány az új életre serkedt nagyszerb törekvések megvalósításán. A szerb népet nem Jugoszlávia jelszavával hívták fegyverek alá, hanem Nagy-Szerbiáéval, a délszláv ideologia egészen idegen volt neki s ha vezetői a délszláv emigránsokkal kötött korfui pactumban (1917 jul. 20.) a londoni szerződés nyomása alatt s a monarchia összeomlásakor Wilson kegyeinek megnyerése céljából a délszláv egység elvi alapjára helyezkedtek is, a szerb nép megmaradt a maga nagyszerb ideológiájában, melyet egy évszázad tervszerű munkájával neveltek belé. A szerb közvéleményt kizárólag ez a pánszerbismus irányította s az ideiglenes parlament munkaképtelenségének az ország köz-kormányzati és közgazdasági zavarainak okát a nagyszerb eszmétől való eltávolodásban kereste. Ez a közhangulat váltotta ki az akkor Pribičevićben megtestesült centralista-mozgalmat. A centralisták tagadták, hogy 1918 december 1-én új állam alakult volna. Szerintök ekkor a régi Szerbia hatalma terjesztetett ki az eddig a monarchia rabságában sínylett délszlávokra. Ennélfogva mindent a régi Szerbia mintájára, egységesen kell szervezni, szakítva az új részek minden hagyományával, melyeket szerintök az osztrákok találtak ki, — egy bosnyák-szerb újságíró, Cokorilo, szerint a horvátokat is az osztrákok eszelték ki, — eltörölve az összes történeti határokat, az új részeket közvetlenül Belgrád alá kell rendelni. A horvát báni állás, a horvát szabor, a horvát autonómia és a többi tartományi kormány és törvényhozó testület is mind az állam egységének útjában áll. A régensi manifestum biztosította ugyan a délszláv constituante által meghozandó alkotmányig a hagyományos

önkormányzati szervek és törvények épségben tartását, de Pribičević belügyministeri tevékenysége a regens ünnepélyes ígérletén de facto túltette magát. A horvát szabort soha többet ülésre nem hívták össze.

Horvátországban a szerb hatalmaskodásnak centralista mezben való megjelenése óriási visszahatást keltett. Mindenki a horvát autonómia fentartásában és kiépítésében látott menedéket a szerb imperializmussal szemben. Egyszerre drága lett a magyar időkben annyszor kicsinyelt horvát autonómia, s hajdani legelkeseredettebb ostromlói, a Starčevićianusok, boldogok lettek volna, ha azt az új birodalomba átmenthetik. A nép zöme már alig bízott abban, hogy ez Jugoszlávián belül megtörténhetik, hanem bizalmával vagy a horvát köztársaságot ígérő Radićot, vagy a külföldön a horvát emigrációt szervező Frankot tisztelte meg. Valóságos legendák keletkeztek Frank előkészületeiről, hétről-hétre várták csapatainak betörését. Frank nem volt a szerbek hatalmában, de Radić ott volt; 1919 tavaszán letartóztatták és tizenegy hónapig kihallgatás és vizsgálat nélkül fogságban tartották.

A parlamenti helyzet tarthatatlansága és a concentrációs kormány belső ellentétei 1919 augusztusában kormányválsághoz vezettek. A demokraták és a szocialisták vették át a kormányt. Miniszterelnök Davidović Ljuba lett, belügyminister Pribičević maradt. Miután a kormány nem rendelkezett többséggel, ukázokkal kormányzott. Ez Szerbiában nem okozott nagyobb visszatetszést, az alkotmányos érzék fejletlensége miatt, hiszen ottan eddig is divat volt törvényeket ministeri rendeletekkel hatályon kívül helyezni. Palečeket, a ki nem bizonyult eléggé erélyesnek, Pribičević Tomljenović Tomislavval cserélte fel. Tomljenović egészen önkényesen kormányzott, a horvát öntudat minden nyilvánulását terroristikus eszközökkel torolta meg. A nemzeti arisztokrácia letörésére fokozott erővel folytatta a Paleček alatt megkezdett földbirtok-reformnak nevezett, közigazdaságilag átgondolatlan földosztást. A helyzet nem volt jobb az ország többi részeiben sem. A Vojvodinában megindult a magyarok kiüldözése, Macedóniában a muzulmánok mészárolása, Boszniában a muzulmánok erköcsi és anyagi teljes megsemmisítésére törekvő irányzat vált uralkodóvá, mely a «felszabaduláskor» birtokaikból egyszerűen kiűzött bégek sorsát az üldözött vadéval tette egyenlővé. A democrata-kormányrendszer rettenetes panamáival is nevezetessé tette magát. A Mihalovich-kormány idején 1917-ben és 1918-ban Zágrábban inaugurált koalíciós panama-világ most virult ki Belgrádban teljes fényében. A kiviteli engedélyek osztogatása

hatalatlan visszaélésekre adott alkalmat. Mindezek folytán az új királyság közgazdasági és politikai helyzete folyton súlyosabbá vált. Szerbia gazdasági helyzetén az új részek rovására akartak segíteni. A korona és dinár viszonyát 4:1 arányban szabták meg, holott a két pénznem vásárló ereje egyforma volt az országban. Elrendelték a korona lebélyegzését s ez alkalommal 20%-ot levontak. Így olvadt le azok vagyona, kiknek pénze koronákban volt, régi pénzvagyonuk $\frac{1}{5}$ -ére.

A democratapárt gyökere, a horvát-szerb coalitció, «prečani»-párt (tulsó oldali, így hívják a szerbek a Duna és Száva tulsó partján lakó délszlávokat) volt s a «prečani»-kat Belgrádban sohasem szerették. A demokratákkal szemben az ellenszenvet még fokozta, hogy soraikban sok volt a horvát és a szlovén, kiket Belgrád nem szívesen látott beleavatkozni Szerbia ügyeibe, bármennyire alkalmazkodtak is hozzájuk. A szerb nemzeti hagyományok letéteményese, a szerb radicalis párt, ezért s a régi szerb közéletből fakadó más okokból is, — mert a democratapárthoz csatlakoztak a volt szerb ellenzéki pártok, — meglehetősen idegenkedett a demokratáktól. A neve ellenére szerb nemzeti és conservativ radicalis párt a délszláv egység túlságos hangoztatásától, a szerbek, horvátok és szlovének összekeverésétől féltette a szerb faji jelleg tisztaságát, a térítés nélküli birtokosztogatásban és a socialistákkal való szövetségben a socialis forradalom előkészítését látta. Az állam berendezését illetőleg a radicalisok is a centralismus hívei voltak, de vezérük, Protić Stojan, belátta, hogy a centralismus csak a horvátok és szlovének letörése árán valósítható meg, ezt meg a mostani nemzetközi helyzetben veszedelmes kísérletnek tartotta, ezért bizonyos engedelményekre volt hajlandó. És itt volt az a pont, hol a nagyszerb Protić találkozott az autonomista horvát-bosnyák Nemzeti Clubbal és a clericális szlovén Délszláv Clubbal. A három párt két kisebb csoporttal megalakította az új. n. parlamenti blockot és programinjául vallotta a constituante alkotmányos előkészítését az ideiglenes parlament útján, szemben a demokratákkal, kik egyszerűen szét akarták kergetni a parlamentet és a délszláv alkotmányozó nemzetgyűlésre octroyált választási rend alapján kiírni a választásokat.

1920 februárjában a regens megtagadta Davidovićnak a feloszlatást elrendelő ukáz aláírását, mire a demokrata-kormány lemondott és Protić elnöklete alatt a parlamenti blokk vette át a kormányt. Horvát bán, ezuttal miniszerelnöki ellenjegyzéssel, Laginja Matko volt reichsrati képviselő, a Starčević-párt elnöke lett. Laginja szabadon bocsátotta Radićot, ki a börtönből egyenesen a népgyű-

lésre ment szokott beköszöntőjével: Dicsértessék a Jézus Krisztus, éljen a Köztársaság!

Protić három hónapi kormányzata czéltudatlan kapkodásból állott. A parlamenti blokk nem tudott a parlamenttel dolgozni, mert az első ülések után sohasem tudott többséget szerezni. Az államélet minden részletét másként felfogó férfiakból álló kormány tagjai össze-vissza intézkedtek. A demokrata önkénykedés után mindent szabadjára engedtek, separatista-mozgalmat és bolsevismust. A következmények nem is maradtak el. A horvát községi választásokon a bolseviek megdöbbentő győzelmet arattak. Zágráb, Eszék, Károlyváros bolseviki többséget választottak, míg a falvak hosszú sorozata parasztpártiakat. A bolseviki és parasztpárti községi képviselők megtagadták az előirt hűségeskü letételét, mire a kormány megfosztotta őket mandátumaiktól, egyes községekben új választást rendelt el, a mi sok izgatásra adott alkalmat. Áprilisban felfordulás volt minden. Előbb vasutas-strike tört ki, melyből utóbb általános strike-ok és bolseviki jellegű zavargások alakultak ki. Ha ekkor a horvát emigránsok betörnek Horvátországba, a szabadságharc kitört volna s talán összeomlik egész Eshæzija, a hogyan ma otthon Jugoszláviát csúfolják.

A fenyegető összeomlás hatása alatt Vesnić Milenko párisi követ elnökletével concentrációs kormány alakult azzal a programmal, hogy a rendet helyreállítsa, tető alá hozza a választójogot és biztosítsa a constituante-választások pártatlan lefolyását. Egy közbenső válság árán sikerült is a választójog megszavaztatása és néhány sürgős törvény meghozatala. Szeptember végétől azonban annyira megszűnt az érdeklődés az ideiglenes nemzeti képviselő ülési iránt, hogy a ház többet sohasem volt határozatképes. Ez az állapot kapóra jött a kormány szerb tagjainak, kik újra bevezették az ukázokkal való kormányzás kényelmes módszerét. A demokrata és radikális pártok ministerei egyre jobban közeledtek egymáshoz, hiszen a végcélban: a szerb hegemonia biztosításában egyetértettek. Pártjaik egyelőre még ádáz küzdelmeket folytattak a mandátumokért, de Protić kiválása óta a kormányból az ellentétek a két párt vezetői között folyton csökkentek.

A Vesnić-kormány a tartományi kormányokat is concentrációs alapon alakította át. Laginja megmaradt horvát bánnak, de a demokrata vicebán Roje és a demokrata belügyminister Drašković ellenőrzése alatt a jóindulatú, de kevésbé tehetséges öreg úr hatalma a minimumra csökkent. Belgrádi parancs-szóra már előbb le kellett tartóztatnia Radićot, kit aztán egy szerbekből álló bíróság felség-

és hazaárulás miatt harmadfél évre ítelt el s Laginja egész a választás napjáig nem tudott számára amnestiát kieszközölni, holott Radić bezárása volt a parasztpárt számára a legjobb agitáló eszköz. A belgrádi kormány, különösen Pribičević, ki most közoktatásügyi minister volt, egyre-másra rendelkezett horvát ügyekben a bán tudta nélkül, nyíltan támogatta Horvátországban az országos kormány-nyal szemben a separatista szerb radicalisokat s Szerém-megyét az állami élet több ágában tényleg is kivonta Zágráb hatalma alól.

Junius végén a kormány a regenssel hivatalos látogatást tétetett Zágrábban és Laibachban, szeptemberben Sarajevóban. A regens ekkor lépett először új tartományai fővárosainak földjére. A látogatások fényes külsőségek között zajlottak le, de az uralkodóház és új népei hideg viszonyán semmit sem változtattak. Nem volt hiány apró tapintatlanságokban sem. Zágrábban pl. kínos visszatetszést keltett, hogy a regens a miniszerelnökkel egy kocsiban vonult be a városba, holott horvát felfogás szerint Zágrábban a bán a házigazda. Laginja lapja nem késett feljegyezni, hogy az utolsó zágrábi király-látogatáskor 1895-ben gróf Khuen-Héderváry bán ült Ferencz József balján s nem a szintén jelenlevő báró Bánffy magyar miniszerelnök.

Szeptember első napjaiban erős rázkódtatás érte Horvátországot. Az elrendelt lósorozás, melyet a horvátok előtt ismeretlen balkáni módon lóbélyegzéssel végeztek, és a lovaknak térítésnélküli requirálása miatt Belovár-Kőrös, Zágráb és Varazsd megyék parasztsága sok helyen fellázadt s a szerb katonaság csak több napi vérengzés árán tudott rendet teremteni. A parasztlázadásba beavatkozott a szerb kegyetlenkedések üldözöttjeiből újra összeverődött zöld sereg is és pár napig olyan kritikus volt a helyzet, hogy egy kívülről jövő lökés felboríthatott volna mindent. A lázadás leverése után a parlamentben a Starčevićianusok viharos jeleneteket rendeztek, melyek folyamán a párt belgrádi ministerséget viselt tagjai, Surmin és Hanžek, nyíltan a parasztok védelmére keltek.

A parasztlázadás leverésének körülményei, továbbá az olaszokkal Rapalloban megkötött egyezmény, melynek összes teherátvitelét a horvátok és szlovének viselik, előnyeiket meg az olaszok és szerbek élvezik, megint csak Radić malmára hajtották a vizet. Radić börtönéből irányította pártja mozgalmait és visszautasítva a Starčevićianusok által felajánlott választási pactumot, tudatosan a horvát mandátumok többségének megszerzésére törekedett, hogy ez által jogcímzet szerezzon arra, hogy kezébe vegye a horvát nép sorsának irányítását. A november 28-iki constituante-választásokon a Horvátországnak

és a Muraköznek juttatott 93 mandátum közül a parasztpárt 50 mandátumot kapott, a mihez még Hrvoj parasztpárti dissidens és Kosutić jogpárti mandátuma számítandó. A demokraták 19 mandátumot kaptak, 9 szerbet és 10 horvátot, de az utóbbiak közül is csak egy képviselőt választottak meg horvát szavazók, a szerb radicalisok 9-et, a bolsevikiek hatot, a socialisták 1-et, a clericálisok és a Starčevićianusok 3—3-at. Belgrád kiméletlen centralismusa és a parasztpárt köztársasági izgatása között a közreputat kereső Starčevićianusok egyszerűen felörlődtek. A választás napján Radić amnestiát kapott s börtönéből diadalmas hadvezérként lépett ki.

Az SHS- királyság többi részein is nagyon zavaros helyzet alakult ki a választásokon. A 419 mandátum közül a két tulajdonképeni kormánypárt csak 187-et kapott, 94-et a demokraták, 93-at a radicalisok. Meglepő volt a bolseviki mandátumok nagy száma (58), ezeknek választói azonban nem voltak mind bolsevikiek, hanem gyakran csak Nagy-Szerbia ellenségei, így a macedóniai bolgárok, a szerémi és bácskai tótok, a montenegróiak nagy számmal bolseviki jelöltekre szavaztak. A paraszt-bolsevismust hirdető földművespárt 39, a clericálisok 27, a Nemzeti Clubból kilépett bosnyák-muzulmánok 24, a Nemzeti Club 11, a socialisták 10 mandátumot kaptak, nem szólva a kisebb pártokról. A mandátumok e szétforgácsolása ismét azt bizonyította, hogy a heterogén-elemekből összetakolt királyság nem tud szert tenni munkaképes parlamentre.

A szerb imperialismus azonban a választási vereség ellenére sem hátrált meg. A Vesnić-kormány változatlanul folytatta rendeletgyártó működését és az ez ellen tiltakozó két starčevićianus horvát és egy clericális szlovén ministert rövidesen lemondásra kényszerítette. A kormány egy egészen centralista alkotmánytervezetet készített s a constituante számára octroy útján hárszabályokat hozott, melyek a többi közt a képviselői jogok gyakorlásának feltételül hűségesküt írtak elő s megváltoztatva az állam alapokmányainak (minő a korfui pactum, a szábor elszakadó határozata, a regensi manifestum) rendelkezéseit, melyek az alkotmány megállapítását a három délszláv nemzet közös egyetértésétől és legalább kétharmadnyi többségtől tették függővé, az alkotmány megszavazására egyszerű többséget is elegendőnek nyilvánítottak.

Radić pártjával december 8-án Zágrábban nagygyűlést tartott. A gyűlés kimondotta, hogy a párt célja a horvát parasztköztársaság megvalósítása. Ezt törvényes eszközökkel, a szerbekkel egyetértésben akarja elérni, a mennyiben az egész délszláv ságot, a bolgárok bevonásával, foederatív köztársasággá akarja alakítani, mely foede-

rationak négy egyenlőrangú tényezője a szlovén, a horvát, a szerb és a bolgár köztársaság volna. A horvát köztársaságra azonnal letették az esküt az összes parasztpárti képviselők. Csak ha a foederatio nem sikerülne, kerülne a sor a független horvát köztársaságra. Kimondta a gyűlés, hogy a párt a constituantén mindaddig nem vesz részt, míg souverainitása az octroy hatályon kívül helyezésével helyre nem állítatik s míg biztosítékot nem nyernek arra nézve, hogy a horvátok majorizálása az alkotmánykérdésben ki nincs zárva. A gyűlésen a parasztság tizezrei vettek részt s a gyűlés befejezése után lovas bandériumban, katonai takarodóval vonultak végig Zágrábban.

Belgrádban nagy megdöbbenést okozott a parasztpárti ülés lefolyása s a hozott határozatokért, valamint a parasztpárt győzelméért Laginját tették felelőssé: elmozdították állásából s a báni teendőik ellátásával a szerb-zsidó származású Bošnyak Tivadar báni tanácsost bízták meg.

1921 január elsején nevezte ki a regens Pašić elnöklete alatt az új kormányt, mely kizárólag a radicalis és a demokratapártból alakult, a constituantén tehát a horvát parasztpárt távollétében sem volt többsége. A kormány mégis elkerülte a leszavaztatást, mert az ellenzék sem a végezőlban, sem a taktikában nem tudott megegyezni s egyes részei mindig kiegyezésre hajlottak. Így történhetett meg, hogy több-kevesebb vonakodás után Radićék kivételével az összes pártok letették a hűségesküt: hogy mikor a kormány belefogott a házszabályok revisiójába, ezek sérelmes intézkedései változatlanul megmaradtak; hogy az alkotmány-bizottságban a kormány többséget nyert; hogy az alkotmánybizottság a centralista alkotmánytervezetet magáévá tette, hogy a kormány a megegyezésre hajló Protićot mandátumának letevésére kényszerítette s végül, hogy a kormány megbontva a földművespárt egységét, annak szlovén tagjait egynek kivételével (8) céljainak megnyerte s az ezerfelől sanyargatott bosnyák-muzulmánokat, 15,000, az utcára kidobott bégcsaládnak adandó alamizsnával teljes meghódolásra bírta. A centralismus számára a többség a constituantén biztosítva van.

Az ellenzék, különösen a Nemzeti Club, mindent elkövetett, hogy Radićot a constituantén való megjelenésre bírja, a mi márczius közepéig feltétlenül a kormány leszavaztatását vonta volna maga után. Radić többször hajlott a megjelenésre, ismételten küldött követeket Belgrádba, maga meg Zágrábban Trumbić volt külügyministerrel és a szerb köztársaságiakkal tárgyalt, de a parasztpárti gyűlések folyton a távolmaradás mellett döntöttek. Radić mint

parlamentari gyakorlattal bíró férfiú jól tudta, hogy taktikai szempontból mennyire előnyös volna a kormány leszavaztatását lehetővé tenni, de azt is tudta, hogy e megjelenés bukását vonhatja maga után. A horvát köztársaság ismételt proclamálása után bajos a szerb királyra hűségesküti tenni. Pártjának egy része nem követné ez úton és pártszakadás esetén nem rendelkeznek többé a horvát mandátumok többségével; a mi csökkentené jelentőségét és megfosztaná népszerűségétől. A Radić pártjában nagy számmal bent lévő volt jogpárti elemek ez ingadozások alatt egyre jobban előtérbe nyomultak és Radićot a separatismus felé szorították. Kimondották a párttal a horvát közjog alapján Horvátország igényeit Dalmatiára és Boszniára, majd egy feliratot intéztettek Radićyval a regenshez, melyben tőle, mint a Horvátországot megszállva tartó szerb csapatok legfőbb parancsnokától, e csapatok kivonását kérik az országból, hogy ez akadálytalanul gyakorolhassa az ezeréves horvát közjog és a wilsoni elvek szerint őt megillető ömrendelkezési jogot.

Erre horvát bánná újra az erős kezéről nevezetes Tomljenovicot nevezte ki a regens. Az új bán kijelentette, hogy az összes rendelkezésre álló erővel le fogja törni Radićot. Radić e kinevezésre még semmi választ nem adott, de Pašićék elszántsága mellett bajos is addig válaszolnia, míg declaratiók felolvasásán kívül más fegyver nem áll rendelkezésére, vagy annak használatára el nem határozta magát.

A demokratapárt alig pár ezerre tehető horvát hívét nem tekintve, az egész horvát nemzet immár egységesen elfordult a szerbektől és a délszláv egység álmától. A politikusok egyelőre még mást beszélnek, hiszen okuk van rá, jórészt ők szabadították a horvát nemzet nyakára a szerbeket, de a választók ebben alig különböznek egymástól, akár a starčevićianusokra, akár a parasztpártra adták szavazatukat. Starčevićianus vezetők is keresik a formulát, miként szakítsanak a délszláv ideológiával. Bazala. Laginja cultus-osztályfőnöke, a zágrábi egyetemen a philosophia tanára, már kifejtette, hogy a délszláv egység azért nem sikerült, mert korán következett be, előbb t. i. külön kellett volna létrejönnie a szlovén, a horvát és a szerb egységeknek (Hrvat, 1921 jan. 15.), mely elmélettel a délszláv egység felbontása is igazolható. A jogpárt tovább megy és egy tudományos igényekkel fellepő cikkben bizonyítja, hogy Horvátország de jure független állam, 1918 október 29-én a horvát szabor kimondta az elszakadást a monarchiától és kikiáltotta a független horvát államot. Ehhez a horvát szabornak joga volt, de közjogi képtelenség volt, mikor ugyanezen az ülésen a monarchia többi délszláv részeivel

egy új államot alakított, holott nem dönthetett semmiféle alapon sem ez országok sorsáról s nem volt felhatalmazva arra, hogy a horvát állam souverainitásáról lemondjon. A harminczhárom napig de facto fent állott Szloven-Horvát-Szerb Állam közjogilag nem volt más, mint a souverain horvát állam körül összegyűjtött tartományok ideiglenes szövetkezése, mely szövetkezés azonban jogilag sem a horvát államot, sem a tartományokat nem kötelezte. E szövetkezés fentartásáról, vagy elejtéséről a horvát állam kormányformájáról és a horvát szábornak ugyancsak az október 29-iki ülésén kimondott azon hajlandóságáról, hogy Szerbiával egyesítse Horvátországot, a népek önrendelkezési joga alapján a horvát nemzetnek kell döntenie. A döntés megtörténhetett egy külön horvát constituante összehívása vagy egy új szábor választása, vagy plebiscitum útján. A november 28-iki választások adták meg a horvát nemzetnek az első alkalmat, hogy akaratát nyilvánítsa. Azzal, hogy a parasztpártnak adott többséget, plebiscitummal a független horvát köztársaság mellett döntött, melyet tehát 1920 december 8-án Horvátország alkotmányos többsége teljes joggal proclamálhatott (Hrvatska Misao 1921 jan. 22.). Nem az a fontos, mennyire áll meg jogilag ez az okoskodás, hanem, hogy minő tendenciákat szolgál.

Nem régiben kipattant, hogy a centralisták hogyan tervezik Horvátország szétparcellázását a centralista alkotmány megszüntetése után. Ez alkotmány a tartományi kormányokat egészen megszüntetve, az országot 28, közvetlenül Belgrád alá rendelt megyére osztja. Horvátországtól egészen elszakítja Szeréin-megyét, melyet négy részre szab, megosztván Belgrád, Sabacz, Brčko és Újvidék között. Lika-Krbavamegye északi és Zágrábmegye déli részét Bihaćhoz, Varazsdmegyét és a Muraközt Marburghoz csatolja. A megmaradt részeken Zágráb, Eszék, Sušak és Kaproncza (!) lesznek megyei székhelyek. A 8 horvát megyéből tehát marad 4, az is közvetlenül kiszolgáltatva Belgrádnak (Obzor, 1921 febr. 8.).

Világos, hogy a szerbek a történeti horvát nemzet teljes megsemmisítésére törekcsenek. Ezt a törekvést a horvátok már felismerték és keresik a védekezés útjait. A horvát kálváriának nem tudni, még hány stációja van hátra, de a horvát nemzet már vállára vette a keresztjét, hogy meginduljon vele a Golgothára, honnan az út annyi kín és megcsúfolás után a dicsőséges feltámadáshoz vezet.

Szücsi József.

ÉRTESÍTŐ.

Shakespeare és a renaissance.

Sebestyén Károly: *Shakespeare és az angol renaissance*. Génius Könyvtár. 1921. 191 l.

Ez a kis könyv, mely egy tervezett, de a háború miatt el nem készült, nagyobb munkának félig része, félig vázlata, töredékes és befejezetlen állapotában is a magyar Shakespeare-irodalomnak becses terméke. Tanult és gondolkodó szakember műve, mely a fölvetett problémákat érdekesen és vonzóan tudja tárgyalni. Újat, a mi magát Shakespeare életét illeti, lényegeset nem igen fog az olvasó e kis terjedelmű kötetben találni; de szerényebb kereteiben elolvasásra méltó s ismereteinket gyarapítja.

A könyv kiindulópontja a Bacon-elmélet, melyet szerzőnk újabb argumentumokkal törekszik megdönteni. A baconisták fővádja a nagy angol mester ellen tudvalevőleg az, hogy ez a tudatlan és műveletlen inas és komédiás, a kinek nevét viselik a drámai költészet legnagyobb remekei, sokkal tanulatlanabb volt, semhogy ezeket a páratlan műveket megírhatta volna és különösen (korlátozza szerzőnk közvetlen céljához képest ezt a tételt) sokkal kevesebbet tudott az ó-kor világából (hiszen sem latinul, sem görögül nem értett), semhogy római és görög tárgyú tragédiáit megírhatta volna. E szerint Sebestyén főcélja kimutatni, hogy a költő már az iskolában és utóbb a londoni renaissance légkörében elsajátíthatta azokat az ó-kori ismereteket, melyeken classikus tárgyú darabjai alapszanak. Nekünk, a kik soha egy perczig sem kételkedtünk Shakespeare szerzőségében, ez az egész tanulságos fejtegetés szükségtelennek tetszik, de szélesebb köröknek bizonyára nem az, mit a Bacon-humbug virágzása és epidemikus terjedése kétségtelenné tesz. Mert azt ugyan nem bizonyíthatja szerzőnk, hogy Shakespeare írta a neki tulajdonított darabokat, mert ez semmiféle bizonyításra nem szorúl; de igenis értékes adalékokat szolgáltat a nagy költő ismeretkörének pontosabb megállapításához.

Szerzőnk már az iskolával kezdi bizonyítását. Tudjuk, hogy Shakespeare két, esetleg három évig járt a grammar schoolba, a hol a latin nyelv kötelező tantárgy, sőt utóbb valószínűleg a tanítás

nyelve volt. Sebestyén fölmutatta ez iskolának akkori szervezetét, sőt főtankönyvét is és ezek alapján arra a meglepő eredményre jut, hogy a nagy költő ez iskolában sokkalta több (ó-kori) ismeretet sajátított el, mint a mai gymnasisták hasonló korban, és elegendő alapot szerzett arra, hogy később az életben, a virágzó renaissance korszakában, kifejleszthesse érdeklődését az ó-kor csodálatos gazdagsága iránt (19. l.). Ha meggondoljuk, hogy 8—9 éves fiúról van szó, és ha tekintetbe vesszük a latin tankönyv és tanítás kezdetlegességét, nem egészen fogunk osztozhatni szerzőnknek e vérmes föltevésében. De nem is helyezünk nagy súlyt e pontra: más nagy férfiak sem tanultak sokat az iskolában és mégis kitűnő költők vagy tudósok lettek. A Shakespeare esete is ilyen lehetett és londoni környezete bizonyára alaposan kiegészítette az iskolából hozott gyarló ismereteit. Ezt a londoni világot pedig Sebestyén tanulságosan és érdekesen tárgyalja, figyelemmel a színpadokon (nemcsak Londonban) szereplő római történetekre és hősökre is. De ha már Ben Jonson ismeretes mondatát, hogy Shakespeare keveset tudott latinul és még kevesebbet görögül, a 40. lapon úgy fejtegeti, hogy szinte ellenkezőjére magyarázza, ez oly túlzás, mely alig fog valakit meggyőzni, de melyre egyáltalában szükség sincsen.

Eddig könyvünk első, általános fele, mely egyes értékes és érdekes adatok és megjegyzések mellett Shakespeare életére vonatkozólag valóban újat voltaképp semmit sem tartalmaz, de gazdagabb színekkel tölti ki a körvonalakat. A könyv másik, terjedelmesebb fele tárgyalja a római és görög tragédiákat, igen érdekesen, bár céljához képest töredékesen, a mennyiben az egyes daraboknál csak egy-egy szempontot ragad ki, melyet részletesebben fejteget. Így pl. Coriolanusnál igen helyesen nevetségessé teszi azt az elméletet, mely a tragédiában az egyes és az egyetemes összeütközését látja. A mit szerzőnk a római tragédiákról egyebet mond, nagyjában elfogadható, ha fogalmazása néha nem egészen kifogástalan is. De már a görög tragédiákról nyilvánított fölfogásához semmiképp sem járulhatok hozzá. Végre mégis csak bele kell nyugodnunk abba, hogy Shakespeare neve alatt maradtak fön gyengébb vagy legalább kifogásolható darabok is. Itt szerzőnk föltevésekkel dolgozik. Így *Troilus* és *Cressida* című darabján Shakespeare (szerinte) mint ifjú, mint férfiú és mint öreg ember dolgozott volna («háromszor ragadta meg ez a tárgy», 148. l.) és ez okból nem vált belőle egységes — sem tragédia, sem comœdia. Ez nem volna baj, csak ne lenne a darab a görög (különösen a homerosi) világnak (azt hiszem, nem szándékolt csak, rossz fordításokon alapuló) izetlen travestiája. Szer-

zõnk a Timon-tragédiáról azt mondja: «Conceptio (?) tekintetében alig találunk Timon-nál hatalmasabb alkotást még Shakespeare tragédiái közt is» (176. l.) és «a ki e nagyszabású és tökéletes conceptiót bírálgatja, ócsárolja, az törpe önhihisséggel óriást ostromol» (178. l.). Nem állunk egyedül azon véleményünkkel, hogy *Timon* annyira naiv és kezdetleges, hogy fõnmaradt alakjában nem lehet sem az éretlen, sem az érett Shakespeare műve, a ki valószínűen egy régi gyarló darabot, sajnos, lényegében meghagyott és csupán szenvedélyes pessimismusának helyenként hatalmas nyilatkozataival ékesített föl.

A kötetben sok a sajtóhiba, a mi a mai nyomdai viszonyok közt eléggé érthető; de akadnak szerző stílusában is kisebb-nagyobb foltok. Legfeltünõbb, hogy az «antik» szót nálunk szokatlan germanismussal a német «die Antike» értelmében használja, a mi mágyartalan és sokszor majdnem érthetlenséget okoz, pl. «az antik csodálatos gazdagsága» (19. l.) vagy «Shakespeare és az antik viszonya» (54. l.) és még sokszor.

De apró kifogásaink nem ronthatják le, még nem is kisebbítetik könyvünk értékét. Csak azt sajnáljuk, hogy teljes, tervezett műve nem jelenhetett meg. De reméljük, hogy a mi késik, ez esetben sem múlik.

h. q.

Sajó Sándor új kötete.

Sajó Sándor: *Tegnaptól holnapig*. Újabb költemények. Budapest, Franklin-Társulat, 2920. 8-r. 152 l.

Sajó Sándor kötete értékes gyarapodását jelentette volna irodalmunknak azokban a boldog időkben is, mikor nemesak az üzleti érdek látta el könyvekkel az olvasóközönséget. Közel tíz év termését gyűjtötte e kötetébe s minõ tíz évét! Mily borzalmasan tükrözõdnek e szörnyű évek még ebben a kevésbé izgékony kedélyben, ebben az érzéseivel inkább férfiasan rejtõzködõ, a megnyilatkozástól szinte szemérmesen huzódozó s az ihlet perceit mindig ünnepi áhítattal plõ lélekben is!

Sajó költészetének eddig is a magyar végzet gyászát sirató, a magyar fátumot daczos szomorúsággal viselő érzés volt egyénileg legjellemzõbb sugallója, ez borongott azokban a meleg bensőségû, elégikus hazafias versekben, melyek osztatlan elismeréssel találkoztak legelõkelõbb irodalmi társaságaink pályázatain. E kötet tartalmának nagyobb részét is ez az érzés sugallta, de kiteljesedve és elmélyülve a szörnyű események között, melyek a költõnek szomorú

elégtételül igazolták az ő aggodalmait, meghasonlását és lemondását. Ő maga fekete szárnyú honszerelemnek mondja ezt a titkon álmódó, magunk bánatából megittasodó és jajra-csorduló magyar szomorúságot, mely bérczen, rónán átsuhanva, jajongó búval költögette egy nép haldokló istenét akkor, mikor még az övén kívül senkinek a homlokát sem felhőzte aggodalom. A nagy jövő álmát szőtte mindenki, mikor ő már hirdette, hogy szomorú végzet magyarnak születni s lázadó daczczal vagy lemondó búval hordani szivünkben gyötrő bizonyosságát annak, hogy bánatunk tehetetlen, átkunk visszapattan arról a kőszikláról, mely végzetünkül áll útunkban s szétzúznunk lehetetlen. Nem a Berzsenyi költészetén ünnepélyes komorsággal végighúzódo fátum-gondolat ez, sokkal magyarabb gyász. A magyar összeomlás sejtelmének ólomterhe nehezedik szívére, s még azzal sem vigasztalódhatik, hogy ez a múlt nagyságától, a nemzet kiválóságától kihivott, irigy fátum szárnyain közeledik felénk.

Ez a szomorúság színezi nemcsak egész érzésvilágát, hanem szemlélete egész körét is. Ennek a szomorúságnak színében látja a természet egész magyar világát. Örök magyar a ránk hajló kerek égbolt is: bágyadt verőfény, borongó fellegek, bús szürkeség váltogatják rajta egymást. Concretebb formában is nyilatkoznak e szomorúság indítékai: mindaz a kép, mely már a háború előtt álmatlanokká tette az aggódó magyar szívek éjtszakáit s gyötrelmesekké a jövőbe szálló gondolataikat, különösen Erdély, hol akkor már sokasodtak az árnyak s kísértetek jártak a havasok lejtőin. Ezek az aggodalmak inkább a gyötrődő szív féltései, az izgatott képzelet gyászos sejtelmei, mint kiteljesedőbb látomások a borzasztó jövőről, a milyenben megjelent Vörösmarty előtt a nagyszerű halál képe. De viszont szinte tragikus mélységet ad ez érzésnek az a gyötrő tudat, hogy a magyar sors jajául felsíró szava a maga végletes hűségével az idők jósa, és mégsem értik, még sem hisz neki senki.

A mit e jellemzően *Borongó magyar ég alatt* címet viselő ciklusban előre sejtett, előre látott, az csakugyan bekövetkezett, de előbb még a dicsőségnek húnnyó sugara aranyozta meg a magyar nevet az ő érzésében is azoknak a költeményeinek bizonyossága szerint, melyek a nagy háborúhoz fűződnek s *Háború* cím alatt vannak egybefoglalva. Nagy részük nemes, férfias, büszke vallomás a magyar derékségnek és hősiségnek, de szíve még öröme is félve dobban annak szomorú érzésében, hogy most is csak világ árvája a magyar, idegen érdekekért vérzik sorstól sújtott küzdelmében. S végül, mikor elkövetkezett, a mitől rettegett, azokban a költeményeiben, melyek

A sír széléről hangzanak, ez a gyász kipanaszolja magát, de aztán szárnyra kap s a végzet betelésekor perbe száll a végzettel s erős hittel vallja a csüggedt szívek hátorítására :

Hogy tesz még Isten gyönyörű csodát itt :

Havas Kárpáttól kéklő Adriáig

Egy ország lesz itt, egyetlen s magyar!

E három cikluson kívül, melyek legnagyobb részükben hazafias versekből állanak, még egy költemény-csoport van a kötetben. Ez *Ünnepnapok* cím alatt ódákat tartalmaz, melyeket főként a nemzetnevelés ünnepein s hőseinek magasztalására mondott el szerzőjük, s egy szép ünnepi költeményt, melyben Tompát énekelte születésének százados fordulóján, mint a bús magyar ősz, a borongós magyar ég dalosát és az ő lelki rokonát.

Nemcsak e, tárgyaik ünnepélyességével is emelkedett érzésekre keltő költeményekben, hanem más tárgyú verseiben is komoly, férfias lélek. Jellemző módon talán legkedvesebb képe a büszke bérczoronának a magános fenség képzetét felidéző képe. Nemcsak családi és szerelmi verseinek vezérmotivuma a férfi önérzete, hanem hazafias költészetének szomorúsága is a férfias, megalkudni nem tudó lélek szégyenéből, felháborodásából és büszkeségéből fakad. Megvan nála is a magyar költészetre annyira jellemző meleg, könnybe halakuló pathos, de el tudja kerülni e pathos megökljét : az üres rhetorikába való csúszást. Igen sokszor ódái emelkedés, mélyebb eszmei tartalom társul szemléleteihez. A repülőgép láttára az emberi merészség porba hullott hőseinek árnyaserege ébred életre tekintete előtt, a mint sírjuk virágait dobálják a diadalmas jövődbe. Képelete elé e látvány egyszerre az emberi haladás egész csodálatos útját rajzolja, melyen száz merészség porba hull, de száz új vágy röppen helyükbe s végül mégis diadalmaskodik az emberi akarat és kitartás. Még az ilyen reflexiós költemény is a dal könnyedségével, élénk lendületével és tömör befejezettségével ömlik nála.

A maga egyéni életéhez fűződő, kedves lyraiságú költeményein a melancholia édesbús sugara rezg. Ez színezi vallomását költői hivatásáról s azokról a szerény vágyakról, melyeket életéhez fűz. Ez a melancholia gyakran a sírva-vigadás hangulatáig keseredik. Azonban meleg és tiszta derű árad azokból a költeményeiből, melyekben az otthon kedves képein a mosolygó ifjúságba visszaringatózó emlékek keltik dalra. Egyáltalán, mint minden visszahúzódo, büszkén rejtőző léleknél, nála is költői világában igen nagy szerepük van a mult feljárom emlékeinek s a multtal való eleven kapcsolat egyik leg-

jellemzőbb eleme lelkének! Nála a mult igazán életre kél, bekapcsolódik a jelen. «Mind *van*, mit egykor általéltem, a mult, az emlék mind jelen» — mondja ő maga.

Legkevésbé erős a satírában. Gúnyjának éle nem villan ki, a szívbe fojtott fájdalom sem érzik ki eléggé, úgy hogy e költeményeit inkább vezérczikkszerű pirongatásoknak és gúnyolódásoknak érezzük. Magyarságának s verselésének tisztasága eddigi köteteiben is minden bírálójától kiemelt jelessége volt. Gondja ezek tekintetében e kötetében is kifogástalan, sőt formáiba igyekszik részint újszerű rím-elhelyezésekkel, részint egyes soroknak anapæstusos ugratásával változatosságot hozni. Egy pár bús hazafias költeményében a rím-telen sorok méla, halk ömlése jól illik a panaszban tépelődő, hitre lendülni nem tudó tartalomhoz.

Sajó Sándor megvalósította költői gyakorlatában azt, a mit kötete jeligéjeül írt. Neki valóban nem játék a költészet, énekeiben nemzetének lelke szól, hazája sorsán ott leng gondja, mint sirály a tengeren, szélcsendben halkan, viharban sikoltva. Hazafias verseinek bánatos szépségére gyászunkban most majd bizonyára jobban ráeszmélünk s bűnbánatuknak, daczuknak és hitüknek teljesebb odaadással tárjuk ki szívünket.

Kéký Lajos.

DANTE.

Hatszáz éve, hogy Dante Alighieri, Itália legnagyobb költője, a ki a világirodalom Parnassusán is a legelső helyen áll, szülővárosából, Firenzéből száműzötten bújdosva, fájtalmas kálváriájának utolsó állomásán, Ravennában, örök álmra csukta le szemeit. Szeptember 14-ikén van halála napja s már rég megindult a tisztelők, rajongók kegyeletes zarándoklása a sarkophagját rejtő sírkápolnához, hol hamvai felett örökéző mécses jelzi az olasz népnek soha ki nem alvó hódolatát, csodálatát.

De nemcsak Olaszország, hanem az egész földkerekség culturállamaiból is özönlenek oda a rajongók csapatai; mert a sommo poeta nem egyedül Itáliáé, lángelke bejárta és meghódította az egész világot, hol az isteni költészet iránt fogékony lelkek élnek.

Az ünneplők seregéből Magyarország sem hiányozhatik. Már 1865-ben, 56 évvel ezelőtt, a költő születésének hatszázéves évfordulóján is ott voltunk a jubilálók sorában.

Nagy költőink közül Petőfit kevés szál köti Dantéhoz.

Dante is utólérhetetlen szerelmi lángolással éneklie meg ideálját. Mindketten a képzelem merész szárnyain szállanak a végtelenségben, mindketten egyek abban az izzó hazaszeregetben, mely áthatja költészetüket s a nemzeti ideál bálványozásában találják műzsjuk stigmáját. Petőfi minden lelki rokonsága mellett sem emlékezik meg Dantéről, csak akkor, mikor olaszul tanul, hogy a költőket eredetiben érthesse, írta szobája ajtajára krétával a *Divina Commedia* Pokolkapuja feliratának első terzináját. Danténál nagyobb hatással volt rá a lyrikus Petrarca, a korai renaissance második nagy képviselője, Dantének kortársa; mert *Merengés* című költeményében tréfás párhuzamot vonva maga és költőtársa között, így énekel:

Hisz Petrarca és Petőfi
Félig-meddig már rokon ;
Annál inkább osztozhatnak
A horostyánlombokon.

Nagyobb rokonság van Dante és Arany János múzsája között. Mély gondolkozású és jellembonczoló bölcsészköltőnk áhitattal vegyes csodálattal áll Dante «vizének mélységei felett» és elragadtatással zengi :

Csodálatos szellem! egy a mérhetetlen
Éggel, a mely benne tükrödzik alattam!
Egy csak a fönségben és a terjedetben
És, mivel mindenik oly megfoghatatlan.
Az ember . . . a költő
Hitvány koszorúját, reszketvén, elejti
És, mintha lábait szentegyházba tenné,
Imádva borúl le, mert az Istent sejtí.

Dante Alighieri 1265 május havában előkelő családból született Firenzében, mely város volt a középkorban szét-darabolt Olaszország vezető köztársasága s adott annyi nagy férfit, egyaránt politikust, tudóst, költőt, művészt hazájának. Életrajzi adataiból keveset tudunk. Atyját korán elvesztvén, rokonai gondoskodtak neveltetéséről, s Brunetto Latini, a tudós író, volt tanára, jólelkű mentora és tanácsadója. A kor szokásos tantárgyai mellett kedvvel foglalkozott a rajz és ének tanulásával is. Kilencz éves korában egész életére, geniusára elhatározó befolyással volt az előkelő patricius, Folco Portinari leányával, a nyolczéves Beatricével való találkozása. Az anyagi megjelenésű leány annyira megbűvölte a még gyermek ifjút, hogy többé nem szabadulhatott varázsának hatalmától. Ez az eszményi, platói tiszta szerelem lelkesítette, éltette és ihlette őt, a nélkül, hogy az imádott, isteni leányhoz közeledett és szerelmét neki megvallotta vagy csak hozzá szólni is merészkedett volna. Rajjongó, ábrándos szerelme akkor sem változott, nem halványult el, a mikor Beatrice Simone De Bardi neje lett. Sőt, a korában szokásos és a troubadourok költészetében, minek még hatása alatt állott, egyenesen jogosult felfogás szerint, mely a férjezett nőkhöz intézett szerelmi ömlengéseket mintegy canonszerűleg

szentesíti, a feleség megéneklését pedig izléstelennek tartja és elítéli : Dante a választott ideálja iránt érzett szerelmét, imádatát még szenvedélyesebben énekli meg. Beatricének 1290-ben bekövetkezett halála után a költő szívének lángja extasissá fokozódott és mindig lángolóbban égett. Ekkor írta legszebb, legfájóbb érzésű dalait, melyeket később (1292-ben) a *Vita Nuova*-ban foglalt gyűjteménybe. Halhatatlanná vált művében örökíti meg tiszta szerelmének látományait, viszon­tagságait, gyötrelmét és boldogságát. Ez volt a Beatricének emelt első monumentum, mintegy előfutára a nevét és emlékét hatalmasabban megörökítő apotheosisnak, a *Divina Commediának*, mely ære perennius daczol a mulandósággal és él a dicsőülés Pantheonjában.¹ Akadtak életrajzírói között egyesek, a kik kétségbe vonták, hogy Beatrice élőlény lett volna, hanem csak a költő phantasiája szülöttének, allegorikus teremtménynek, mások a theologia személyesítőjének, az isteni szeretet incarnatiójának, symbolumnak tartják. Ezt a feltevést azonban mások megczáfolják. Beatricét különben a *Divina Commediában* a költő allegorikus értelemben szerepelteti s később symbolummá, szent fogalom­má vált.

Beatrice halála után pár évre megnősül a költő ; feleségül veszi Gemma Donatit, a kiről soha egyetlen szóval se tesz említést. Házasságukból négy gyermek született : Péter, a ki Veronában jogászkodott és édesapja költészetének volt első commentatora, öcsésével Jakabbal együtt, a ki Firenzében telepedett meg, Beatrice, a ki apáca lett és Antonia, kiről nevén kívül semmit se tudni. Alkalmasint csak az előbbinek szerzetesi neve.

Dante tanulmányaiban behatóan foglalkozott Aristoteles­sel, eredetiben olvasta Boëtiust és Cicerót s maga is írt latin műveket. Különösebben mélyedt el Aquinói Szent Tamásnak, a legnagyobb scholastikus dominikánusnak vallás­philosophiai tanában. Kívüle rajongó híve, bámulója volt a félszázaddal előbb élt Assisi Szent Ferencznek, a ferenczrendi szerzet alapítójának, a ki a vallásbeli demokratikus szellemet,

¹ A *Vita Nuova*t előbb Császár Ferencz fordította magyarra ; most pedig a magyar Dante-ünnepek alkalmából Ferenczi Zoltán újabb fordításában lát napvilágot.

az igazi Krisztusi szellemet vitte be az egyházba. Dante maga is tagja volt a ferencziek világi harmadik rendjének, sőt előbb novicius volt a rendben. De legnagyobb csodálattal ihlette meg Clairvauxi Szent Bernát, az aszkéta életű, mystikus lelkű ciszterci szerzetes, a ki a XII. század szellemi, egyaránt vallási és politikai életének irányítója volt. Hatalmas szónoklatával lebilincselő hatást tudott gyakorolni korára és a következő századra is. Innen magyarázható Danténak is tisztelete és rajongása a nagy férfiú iránt, a kinek a *Paradisóban* a legelőkelőbb helyet juttatja az Isten trónja mellett. Ezek a befolyások nem téveszthették el hatásukat a költő lelki világának kialakulásában. Mély vallásosság, apokaliptikus mysticismus itatják át meg át lelkét, mely kíméletlenül elítéli mindazt, a mi a vallás leple alatt nem-tiszta érzéseket, képmutatást, a lelki javakkal való visszaélést takargat. Ebben gyökerezik kérlelhetetlen igazságérzete, melylyel a legmagasabb állásokban hivalkodó bálványokat is a megérdemelt pokolbeli büntetéssel sújtja, ha lelki szemei előtt hünöseknek tűnnek fel. Téves azért némely magyarázónak abbéli állítása, hogy Dante nem volt vallásos ember, a mit azzal akarnak indokolni, hogy a tiara-viselők közül is helyez némelyeket a pokol különböző régióiba.

Dante korában Olaszország apró államokra, köztársaságokra, nyelvileg is elütő dialectusokra volt szétszakadozva, melyek egymás ellen elkeseredett harcot, valóságos irtóháborút folytattak. De ezek a gyűlölködések, ellenségeskedések, belső villongások magukban a kis területű provinciákban is pártokra osztották az egy haza polgárait, egy város fiait is. Ilyen szellem uralkodott Firenzében is. Ezeknek a pártoskodásoknak forrása a hatalomért versengő családok, törzsek ambíciójában, uralomvágyában keresendő. A pártok fejei vesztegetéssel, terrorral igyekeztek erejüket növelni, hatalmukat biztosítani. Sokszor megtévesztő, hangzatos jelszavakat írtak zászlajukra, melyek alatt egyéni szennyes érdekeik szolgálatába állították a félrevezetett tömeget. A guelf és ghibellin, a feketék és fehérek elnevezése alatt vívott a két párt egymás ellen élet-halál harcot. A pápaságnak a világi hatalom elnyeréseért és bírásáért megindított küzdelme már

régi keletű, de Dante korában a pápaság theokratikus törekvése újabb lángra kapott. Ezt a pártot szolgálták a feketék, míg a fehérek az egyetemes monarchiáért, melyet a császárság képviselt, harczoltak. Ezeknek programja volt Itália államainak egybeforrasztása, egy nagy államban való egyesítése, ez lebegett szemeik előtt.

Ebbe a politikai életbe, ebbe a pártharczba sodródott bele a guelf eredetű ifjú Dante is, a ki később, midőn a guelfeket hazájára károsaknak tanulta megismerni, meggyőződése szerint ghibellin érzelművé lett. Csak az egységes Italiában látta hazájának boldogulását, ennek az eszmének volt lelkes híve. Ebbeli érzelmeit kezdetben nem juttatta határozottan kifejezésre. Azért a közpályán egyes tisztségek viselését is lehetővé tette neki a guelfek pártja, mely az alacsony néprétegben erős támaszt találva, magához ragadta az uralmat. Minthogy a tisztségeket is leginkább néppárti feketékkel töltötték be, az előkelőbbek közül csak azokat fogadták be közhivatalokba, a kik czimeikről és címereikről lemondva, valamely czéhbe, szakszervezetbe iratkoztak be. Dante az orvosok és gyógyszerészek szervezetébe lépett, s így jutott be az előkelő priori állások egyikébe. Ezt a tisztelet nem sokáig viselhette; túrhetlenné tették helyzetét a mindinkább kiélesedő pártharczok, melyek elsimítására VIII. Bonifác pápa Valois Károlyt, Szép Fülöp francia király öcsesét küldötte Firenzébe pacierének, békeszerzőnek. Ez elégtelenséget kellett és Dante negyed magával Rómába ment a pápához, hogy őt a küldetés visszavonására rábírájék.

A kiküldetés nem járt eredménynyel. Mialatt távol volt Firenzéből, ellenfelei a pápától is támogatva, pört indítottak ellene, közpénzek hűtlen kezelésének ürügye alatt, s midőn ő ezen alaptalan vád tisztázására a megidőzésre nem jelent meg bírái előtt, előbb két évre, később életfogytig való száműzésre ítélték, azzal a hozzáadással, hogy elevenen megégettessék, ha a köztársaság területére találna lépni. Így tette őt száműzötté az átkos politika, mely annyi nagy embert tett martírrá, annyi nemes szívnek oltotta ki életét. Koldustarisznyát akasztott vállaira, koldusbotot vett kezeibe: így indult meg 1302-ben keserű száműzetésének hosszú útjára. Firenzében

maradt családja nyomorban, ott mindene, a mi kedves volt előtte. De magával vitte meggyötört lelkének keservét, fájalmát, a mélységes gyűlöletet, mit ellenségei iránt érzett és velejárt Beatrice rajongó szerelme, az a fényes csillag, mely bujdosásának rémes éjjeleit megvilágította. A mily szertelen, végletekben csapongó volt szerelme, oly mélységes és sötét volt lelkének gyűlölete. Ez a két motívum talál kifejezést a *Divina Commediában*, mely száműzetésének kálváriajárásán született. Ez a monumentális remekmű az ő életének, a küzdő és szenvedő embernek és vele az egész emberiségnek symbolikus története a sorsa ellen lázadó és elbukónak elkárhozása, a szabadságot keresőnek megváltása és a megnyugvó, kibékülő, magát megadó léleknek megdicsőülése, boldogsága. Firenze később amnestiát adott a száműzötteknek, de olyan kegyetlen és megszegyenítő feltételek alatt, hogy Dante önérzete nem hajolt meg előttük. Inkább ette tovább is a száműzetés keserű kenyerét és maradt távol szülővárosától, melyet határtalan rajongással szeretett az igazságtalan üldözések mellett is és a hol egyszer örök pihenésre remélte fejét lehajtani.¹ Hogy hol járt bujdosásának tizenkilenc hosszú évében, arról nem sokat tudunk. Menedéket keresett és talált Olaszország különböző udvaraiban, járt Luccában, Bolognában, Padovában, Pisában, Veronában a Scaligereknél, kik nagylelkűen fogadták és pártfogolták. Hontalansága idején beteljesedtek róla ósének, Caccioguidának róla mondott jószavai: «El fogod hagyni mindazt, a mit legjobban szerettél s a válás e fájdalommal lesz az első nyíl, mely a száműzés évéből rád lövettetik. Meg fogod tudni, milyen sós ízű a mások kenyere és milyen nehéz ösvény felslejárni a mások lépcsőin.» Maga is fájdalommal írja, hogy majdnem koldusképen járt-kelt Itáliá vidékein s kedve ellenére mutogatta a sorstól ütött sebeket. Egyes életrajzíróinak az az

¹ Nem megalázva, megkegyelmezett bűnös-ként vezekelve akart visszatérni. Azt hitte és remélte, hogy nagy munkájának hírnevétől elárasztva, mely fényt vet szülővárosára is, Firenze diadalmenetben viszi őt haza s a kedves S. Giovanni keresztelőtemplomban, hol megkeresztelték, fogják fejére tenni a költőkirály babérkoszorúját.

állítás, hogy járt Párisban és Oxfordban is, hol tanulmányokat folytatott, még megerősítésre szorul.

Dante száműzetése idején többször reménylette, hogy hazatérési vágya teljesül, Legnagyobb kilátás nyílt erre 1310-ben, mikor Luxemburg. grófja, VII. Henrik néven császár, átkelve az Alpokon, Olaszországba ment, hogy a római császári trónt elfoglalja. Az olasz ghibellinékkel Dante is eléje ment Milanoba s lelkesedéssel üdvözölte a fejedelmet, a ki ott a lombardiai koronát, Rómában pedig a császári koronát elnyerte. De 1313-ban hirtelen bekövetkezett halálával ez a reménye is füstbe ment. Ekkor írta a *De Monarchia* című latin nyelvű művét, mely három részben azt vitatja, hogy az állam nem köztársaságban, hanem csak császári monarchikus formában találja üdvét, hogy Rómának kell a császári címet viselnie, s hogy végül a császári méltóság egyenesen Istentől, minden más közvetítő kizárásával származik. Ez a mű a pápaság világi hatalma ellen irányulván, később megégettetett és Dante hamvai is csak nagynehezen kerültek ki a máglyatűz veszedelmét és szégyenét. A Hohenstaufok házának kihalása után a Habsburg ház uralomra jutásában, Rudolfban, utódában, I. Albertben s ennek halála után a fennebb említett VII. Henrikben bíztak a ghibellinék, de, mint láttuk, reményük meghiusult. Dante most már reménytelenül hűjdosott tovább udvaroktól udvarokhoz, míg valószínűleg 1316-ban, Guido Novello da Polenta meghívására Ravennába ment, hol pár év múlva, 1321 szeptember 14-ikén érte utól a halál. Tetemei ott pihennek díszes sarkophagban a ferenczrendiek templomának udvarán emelt sírkápolnában. A firenzeiek több ízben tettek lépéseket, hogy elődeik bűneit expiálva szülővárosába szállítsák a költő hamvait. Milyen dicső diadalmenete lett volna ez a halott Danténak! De Ravenna, Dante kívánságára is hivatkozva, hogy tetemét ki ne adják a hálátlan Firenzének, mindannyiszor visszautasította kérésüket. Be kell érniök azzal, hogy a Sta. Croceben, ebben a Pantheon-templomban, hol Firenze annyi jeles fiának hamvai pihennek, kenotaphiumot állítottak a sommo poetának. Odajárnak kegyelettel áldozni nemcsak Firenze és Olaszország fiai és leányai, hanem fel-

keresik azt mindazok az idegenek is, a kik a költő nagy alkotásait tisztelik, csodálják. Valahányszor, és mit tudom hány-szor, megfordultam a bájos Arnoparti városban, első utam mindig a Sta Crocéba vezetett s elmerengve álltam az Onorate l'altissimo poeta feliratú emlék előtt. De annál nagyobb kegyelet és szent ihlet kötött engem Ravennában a sarkophághoz, melyben minden idők egyik legnagyobb költőjének porai nyugszanak.

Dante az olasz költészetben Petrarccal és Boccaccióval a renaissance első hírnöke. Ott áll *Divina Commediájával* a nagy megújulás kapujában. És csodás jelenség, hogy ő, a ki latin nyelven írott műveivel is az elsőrangú írók sorában foglal helyet, a volgare-nak (a közönségesnek) nevezett olasz nyelven írott nagy művével az olasz nyelvet egy csapásra a tökély legmagasabb fokára emelte. Vele a sok tájszólás közül a toscanai nyerte el az elsőség pálmáját. Az olasz leányzó a latin anyából nem mint csecsemő, hanem teljes szépségében, fejlettségében vált ki és lépett életre. Ma is oly fiatal, oly ígésző, mint volt hatszáz év előtt. A Dante olasz leányzójának arcán ott ragyognak a latin anyának olyan szép vonásai, melyek mint az archaismus patinái, annak báját csak emelik, fokozzák. Ez az édesen zengő olasz nyelv a világ legszebb idiomája, mintha folyó aranyban pergő gyémánszemek ragyognának szemünk előtt és bővölnék el hallásunkat. A legszebb zene csendül meg belőle. És Dante *Divina Commediájának* egész architecturája oly mesterileg van összeállítva, egy tökéletes egészszé összeolvasztva, hogy annak egy láncszemét sem lehet helyéből kiemelni. Azok a bájos terzinák mint selyemzsinórra fűzött gyöngyszemek vannak egy koszorúba fonva és arany keretbe foglalva. Egymás fényét csak emelik, növelik az egymásból folyó és egymásba font sorok.

A *Divina Commedia*, melyet a költő csak *Commediának* nevezett, a *Divina* díszjelző Boccacciótól ered, a világgöltészet legcsodásabb remeke. Az Isteni színjátékban a költő képzelete utólérhetetlen szárnyalással csapong és járja be a világegyetem régióit; mesteri conceptióban a legnagyobb részletekig kimért keretekben rendezi el a gazdag anyagot, melyet phantasiája megteremtett; művészi plasticitással

tömören és tárgyyszerű szemléletességgel rajzolja meg a képeket és jeleneteket, melyek szemünk előtt elvonulnak. Mintha kortársának, lelki rokonának és jóbarátjának, Giottónak képei elevenülnének meg a szemlélő előtt, vagy Donatello bronzképei domborodnának ki élő alakokká a firenzei Battisterióról, melyet Dante annyi gyöngédséggel il mio del San Giovanninak nevez.

A *Divina Commediában* bejárja a költő a Poklot, a Purgatoriumot és Paradicsomot, a keresztyén vallás hitében élő három túlvilági országot, hol a kárhozottak a halál után bűnhődnek bűneikért, a második országban vezekelve várják megtisztulásukat és szabadulásukat, az igazak pedig a Paradicsomban Isten látásában gyönyörködnek.

Ebben a túlvilági három országban vándorol végig a költő, hová mély álomba merült állapotában jutott el, helyesebben mondva álmodja vagy visióban látja földöntúli bolyongását. A Pokolban és Purgatoriumban Virgil kalauzolta, az az ókori költő, a kit a középkorban mint csodatevő hatalmú bűvészt tiszteltek. A Paradicsomban a megdicőült Beatrice veszi át a kalauzolást és vezeti a költőt az Üdv honának kilencz régiójában.

A Virgil kalauzolásával körútjára induló költő legelőször a Pokol kapujához ér, a hol szemébe ötlük a sötét betükből és háromszor hármás sorból álló ismeretes felírás.

E szálló igékké vált világhírű sorok megdöbbenő színekkel ecsetelik és előre sejtetik velünk azokat a borzalmakat, melyek a Pokol megtekintésénél majd szemeink elé tárulnak. A Pokol kínjainak és borzalmainak festésében annyi leleményességet, soha nem ismétlődő, mindig újabb és újabb borzalmakat látunk, melyek láttára megfagy a vér ereinkben, megdermedve állunk a félelemtől és iszonyattól. Egymás hátán zsúfolva hemzsegnak a bűnösök, kik között találjuk az ókornak és újvilágnak sok ismert alakját, vegyesen pogányokat és keresztyéneket. Nagy szeretettel népesíti be a költő a Poklot Olaszország s főleg szülőföldjének szereplő egyéniségeivel, kérlelhetlen igazságszolgáltatással a kárhozott helyére küldve azokat is, a kiket életükben ő maga is tisztelt és szeretett, így Brunetto Latinit, az ő kedves tanárát és mesterét.

De a legnagyobb szigorral sújtja politikai és személyes ellenségeit, köztük VIII. Bonifác pápát, a ki miatt a költőt száműzte szülővárosa. A Pokol borzalmainak festésében nagy szerepe van az óvilág mythologiai szörnyeinek, Gerionnak, a harpiáknak, óriásoknak és különféle ördögöknek, a kik a kínzásokban segédkeznek. Az alvilági négy folyó: Acheron, Styx, Phlegeton és Cocytus is megemlítést érdemel, mint tulajdonképen egy folyónak a Pokol különböző helyein külön néven felbukkanó elágazásai, melyek eredetét a Pokol XIV-ik énekben szép allegoriában mondja el Virgil. A Pokol legfenekén, a tölcsérnek legszűkebb nyílásában, a legborzalmasabb helyen, találjuk Lucifert, az egykor legragyogóbb, de később Isten ellen pártütő angyalból lett legrútabb ördögöt, a kit Isten fejjel lefelé taszított a pokolba s oda szorult a szűk nyílásba, a hol jéggé fagyva szenved iszonyú kínokat és okoz más kárhözottaknak, így az áruló Brutus-, Cassius- és Judásnak kimondhatatlan szenvedéseket.

A Pokol jeleneteinek egymásra tornyosuló sorozatából különösen két csoportképet szeretnék kiemelni, melyek széles körben lettek ismeretessékké. Ezek egyike a Francesca da Rimini szerelmi epizódja. (Inferno V. 97—138.) Paolo és Francesca Lancelot szerelmi történetének olvasása közben önfeledten (senz'alcun sospetto) ragadtatták el magukat tiltott szerelemre, mely miatt Francesca férje, Gianciotto gyilkossággal állt boszút a két szerelmesen, nejjén és öcsésén. Szerelmük gyászos történetét maga Francesca néhány mondatban tömören és megindító szavakkal mondja el a költőnek. Ebben a szép epizódban van az az ismeretes és számtalanszor idézett mondás:

Nessun maggior dolore
 Che ricordarsi del tempo felice
 Nella miseria.   (*Inferno* V. én. 121—122. sor.)
 Nincs gyötrőbb, mint kínoknak közepette
 Emlékezni meg eltűnt boldogságról.

A második tragikus epizód az Ugolino és fiai története. Ruggieri érsek árulással törbe ejti gróf Ugolinót, elfogatja és két fiával, Gaddóval és Uguccióval és két unokájával, Ugolinóval és Anselmuccióval Pisában egy toronyba záratja és

éhhallással veszti el őket. Ezt a szörnyű történetet megható jelenetekben beszéli el a költő.

A Pokolfenékről a Földön keresztül a vízzel borított féltéken fekvő Purgatoriumba kalauzolja költőnket Virgil. A Tisztítóhely a földszínén ég felé emelkedő tömör kúp alakjában van felépítve egymásra helyezett kerek alakú kilencz terrazon (cornice). Itt vezekelnek és keresnek tisztulást a hét főbűnökben vétkezett lelkek, míg eleget téve a kiszabott büntetéseknek, felszállnak az égi sphærák magasságába. Itt is, mint a Pokolban, a lelkek legióival találkozunk, kiket részint maga Dante szólít meg, részint maguk állanak szóba a költővel és elmondják neki földi életükben elkövetett vétkeiket, melyek miatt idejutottak. Itt találjuk Habsburgi Rudolfot és fiát Albertet, a kiket Dante azért vezekeltet, mert fősvény kapzsiságból elmulasztották az Itáliába menetelt és az egyetemes császárság szervezését, a mi kötelességük lett volna s mit könnyen kivihettek volna.

Mielőtt a megtisztult lelkek a Paradicsomba szállának, előbb a Lethe vizéből kell inniök, hogy minden rosszat elfeledjenek s az Eunoë (Jóemlék) vizében kell megfürödniök, hogy emlékükbé idézzék mindazt a jót, a mit életükben cselekedtek, tenni akartak vagy gondoltak. Feledni és emlékezni, mily magasztos útravaló a mennyei üdv elnyeréséhez.

A Purgatorium legmagasabb fokán van a Földi Paradicsom, hol ősszüleink laktak bűnbeesésük előtt. Itt jelenik meg diadalszekéren mennyei fénytől és isteni kísérettől körülvéve az átszellemlült Beatrice, hogy átvegye Dante további kalauzolását a Paradicsom sphærájában. Virgil, a ki a költőt tovább nem kísérheti, megválnak tőle s Beatrice vezeti őt tovább. Nimbusszal fején és égi fényben ragyogva halad a költő előtt mindig fölebb és fölebb az égitestek világában. Bejárja vele a Holdat, Mercurt, Venust, Napot, Marsot, Jupitert és Saturnust, majd az állatöv csillagzatainak régióit, a honnan fölemelkednek a Kristályégbe, az Első Mozgó (Primum Mobile) honába, hol isteni erő az összes égitesteket örök mozgásban tartja és kormányozza. E fölé borul a mozdulatlan és a végtelenségben kiterjedő Empyreum, az Isten ragyogó trónusa. Itt ragyog az a káprázatos fényű mennyei

fehér rózsza, melynek szirmai között ülnek a megdicsőültek. Itt jelölte ki helyét a költő VII. Henrik császárnak, a kinek uralmától a pápaság theocrafiájának megtörését s az egységes Itáliának, mint világbirodalomnak feltámadását várta és remélte Dante, a kit a legolaszabb olaszoknak nevezhetünk.

A Paradicsomban találkozunk Martell Károlylyal, II. Károly nápolyi király idősebb fiával, a ki mint V. István magyar király leányának, Máriának fia, igényt tartott a magyar trónra s magyar királyllyá meg is koronáztatott. Dante személyesen ismerte őt s mint pártfogóját nagy tiszteletben tartotta. Költeményében ezt mondatja vele hazánkról :

Már koronája homlokomon van
A földnek, a melyet a Duna áztat,
Mikor megszűnik folyni Némethonban.

(*Paradiso*, VII. ének. 64—67.)

A Paradicsom másik helyén (XIX. ének 142—143. sor) közvetlenebbül szól hazánkról, midőn így apostrophálja :

O beata Ungheria, se non si lascia
Più malmenare! . . .

Oh boldog Magyarország, csak ne engedd
Gyötretetni már magad! . . .

(Szász K.)

Fontos intelem van a felkiáltásban, melyet a magyarázók sokféleképen értelmeznek. Ez a mondás Róbert Károly idejéből származik s az elődei alatti uralomra vonatkozik, de a jelen viszonyokra is találó intelem, melyet, ha megszívlelünk s a költőnek szülővárosához intézett ama korholó szavait is magunkra vesszük, hogy hagyjunk fel a pártoskodó gyűlölettel, az örökös torzsalkodással és egymás megrontásával, a helyett inkább legyünk egyek a testvéri szeretetben, az egy célra való munkálkodásban, akkor igazán elmondhatjuk a költővel : Oh boldog Magyarország!

A Paradicsomban a szentek és üdvözültek szentségük és a földön szerzett érdemeik szerint vannak kategóriákba osztályozva és elhelyezve. A költő itt is alkalmat vett magának, hogy szóba bocsátkozzék velük és a vallás igazságai, dogmák, hitelvek, az egyház tanai felől mély, subtilis és sublimis fejtegetésekbe és magyarázatokba mélyedjen el. Bámulva

hallgatjuk a költőnek a theológiában, a scholastikus philosophiában való jártasságát és a kérdésekben vallott nézeteit. Itt revelálódik a költőnek mély vallásossága, bölcséleti mysticismusa és exaltált istenimádása. Magasztosan fejezi be a Paradiso fejtegetését Szent Bernátnak a clairvauxi szerzetesnek fenséges imája, melyet Szűz Máriához intéz, mély alázattal kérve a Szűzanyát, részesítse Dantét abban a kegyben, hogy láthassa meg az Isten színét. A költő e kegyben részesülve, egy hármaskörben látja a Szentháromság kimondhatatlan titkát; a középső körben az istenember megtestesülésével. Egy hirtelen támadt fény tette ezt neki láthatóvá s a visio eltűnésével végződik is a Paradiso.

A *Divina Commedia* Túlvilágának három országa egyseges szerkezete, bámulatosan tervszerű architektúrája, minden részletnek az egész műbe való harmonikus beleilleszkedése, az episodok, életképek, jelenetek plastikus kidomborítása és keretbe foglalása olyan művészi alkotás, melyhez hasonlót a világköltészetben nem találunk. Az előadás jellemzetességében, művésziességében Arany János ecsetje és vésője vetekszik a Danteével. Igaza van Szász Károlynak, a ki Dante *Divina Commediájának* teljes fordításával és magyarázásával nagybecsű munkát végzett, mikor azt mondja, hogy Arany művészetének kellett volna a *Divina Commedia* fordítására, vállalkoznia. Csodáljuk is, hogy ő, a ki rajongással énekel Dantéről, művének fordítását nem tette életének egyik feladatává. Hozzá méltó vállalkozás lett volna Dante művének interpretatiója azok sorában, kik ezzel foglalkoztak. Ezek között találjuk a világirodalom sok jeles æsthetikusát, nagy költőjét, köztük Longfellowt, János szász királyt, a ki csak növelte koronája fényét azzal, hogy Philaetes név alatt a fordítók és magyarázók sorába lépett s lett azok elsőrangú versenytársa. Mert Dante művének olvasása és megértése commentár nélkül vajmi nehéz, majdnem lehetetlen. Ezt maga a költő is nyíltan kimondja. Majdnem minden sorában találunk valami kifejezést, mely tárgyi magyarázatra szorul. Különösen áll ez a Paradicsomról, melyet előzetes theologiai és bölcséleti tanulmány nélkül alig olvashatunk élvezettel. Innen van az, hogy többen vannak a Dante-rajongók, mint

művének megértői és élvezői. Mert nem mindenki szeret olvasni költeményt, ha commentárt és szótárt kell használni megértéséhez.

Danténak, a mint láttuk, az olasz egység, az egyetemes monarchia gondolata volt politikai programja. Ennek volt ő harczoza, hirdetője. Azért már századok óta az ő nevét írták gyászlapjukra az olasz irredenták, a kiknek ő volt vezető csillaguk. In hoc signo vinces, hirdették és vallották a Dante-egyesületek otthon és idegenben. Visszaszerezni és az anyahazához visszakapcsolni azt a nyelvterületet, a mi még politikailag és államilag különváltan él, darabokban sinylődő nyelvreszeket és államterületeket egy szoros egységgé összekapcsolni, volt az ő hitvallásuk. Ebben a gondolatban, ebben a nemzeti Hiszekegyben élt, ebben munkált minden olasz, egész tehetségével, minden törekvésével, akaratának szívósságával, kitartásával. És célját érte. Törekvését a legfényesebb siker koronázta. Dante vezércsillaga bevezette az Igéretföldjére. Megszületett az egységes Olaszország, Dante Minta Itáliája. A költő születésének hatszázadik évfordulóján a Dante lelke már közel állott a politikai egységes Olaszország bölcséjéhez. Mi magyarok is ott állottunk velük a küzdelem terén és segítettük őket, szívvel és magyar vér ontásával. Most, a költő halálának hatszázadik évfordulóján a program utolsó része is teljesedésbe ment. Visszakapta Olaszország a mit óhajtott, a miért küzdött, utolsó talpalatig, a legkisebb morzsáig. Dante nevének a varázsa megtette a csodát, beváltotta a hozzáfűzött reményt. A politika Dantéjának missiója megszűnt. Könyvének ezt a fejezetét lezárhatják. E hatszázéves évfordulóján Magyarország áll szétszaggatva, megcsonkítva. Ellenségeink minket kényszerítettek irredentistákká. Mi vesszük fel a létünkért való igazságos küzdelmet. Nem mondhatjuk el magunkról még most Dantéval : O beata Ungheria ! Legyünk rajta, hogy elmondhassuk.

ERŐDY BÉLA.

A FRANCZIA TÁRSADALOM TÖRTÉNETE A DIRECTORIUM ALATT.

A Goncourt-testvérek neve fogalomná vált azok számára, kik a XVIII. század Franciaországának culturtörténelme iránt érdeklődnek. Óriási szorgalommal gyűjtötték össze és dolgozták fel ennek a fascinálóan érdekes kornak művelődés-történeti adatait; a 14. csodás művészettel megirt kötetnek legkimagaslóbbika talán *A nő a XVIII. században*, s mindjárt utána a két ikertestvér: *A francia társadalom története a forradalom és a directorium alatt*. E legutóbbi a terreur bukása és a brumaire-i államesíny (1794 aug.—1799 nov.) közti időt öleli fel, s természetesen főképp Páris életéről szól. Hisz épen ez teszi Franciaország történetét Németországgal szemben annyira áttekinthetőbbé és vonzóbbá: emitt folytonos, szinte mozaikszerű szétdaraboltság, amott csaknem kizárólagos centralis perspectiva, — mintha minden az ország szíve, a dédelgetett, büszke Páris körül forgott volna! Páris volt az igazi főváros mindig; hiába ütötték fel a királyok székhelyüket Fontainblauban, Versaillesban, Marlyban: «Paris, c'est la France», jól tudta ezt IV. Henrik minden elődje és minden utóda.

Ebben a tekintetben egy állam sem hasonlít annyira Franciaországhoz, mint a mi hazánk, egész hosszú történelmi fejlődése alatt. A főváros, — a dédelgetett, kedves, sokszor gáncsolt, sokszor romlottnak bélyegzett főváros, a hova mindenki vágott, még ha százszor idegennek tekintette is a nemzet testében, Budapest volt. S ma, mikor mögöttünk van egy rövid, de következményeiben nagyon súlyos forradalmi korszak, talán nem lesz érdektelen néhány töredéket mutatni be a Goncourt-testvérek halhatatlan művé-

ből; figyeljünk néhány pillanatfelvételtre: hogyan élt Páris Robespierre-ék bukása után?

Az éj leszállt; hallga csak! az egész város morajlik, mintha a visszhangoktól fáradtan egy ezernyi zenekarból összeállított egyetlen zenekar szólna a város minden részéből, a folyó jobb- és bal partján egyaránt. Mindenütt fölhangzik a hegedű, — a sötét zsákutczákból kiabáló hangok, nyűtt vonók sívításai repülnek bele a homályba. A zenészek beleizzadnak munkájukba, s minden sarkon, minden utcza-keresztezésnél muzsika szól, vad zürzavarrá olvadva össze.

Franciaország tánczol.

Tánczol Thermidor óta, úgy mint azelőtt énekelt; tánczol, hogy bosszút álljon, tánczol, hogy felejtse! Tánczol, véres multja és sötét jövője közt! Alig menekült meg a guillotinetól, tánczol, hogy ne hígyen többé benne; ez a még vérző, tönkretett Franciaország nekifeszített térdekkel figyel a zene ütemére, kezét az első jött-ment vállára teszi, és forog, pirouettez, egy örült farandoleban¹ tombolva ki magát.

Marat után Vestris² következik a népimádat trónusán! Gyorsan, siessetek, ti tánczmesterek! Gyűljatok ki, ragyogó csillárok, az éjszaka napjai! Ti pedig, zenekar-szállítók, tartások készen harmonikus csapatjaitokat, azokat a fáradhatatlan zenészeket, kik győzik a munkát hajnali négyig. Késő éjjeli órákban kopognak ajtótokon: ébredjete, hegedűsök! itt van hat tallér és egy üveg bor az éjszakátokért! Boldog az a pár év előtti gazdag, a ki ért valami hangszerhez: mert abból él, hogy az «újdonsülteket» ugráltatja; nem egy közülük, ki tagja valamelyik zenekarnak, felismeri a salonban volt inasát, s ráhúzhatja a nótát: ahi, povero!

Mindenki rohan a bálba. Mindenki csak a jelennek él, felejtve a multat s lemondva a jövőről egyaránt; megrésze-gül a zajtól, a fénytől, a fátyolruháktól, meleg italoktól, fedetlen keblektől és sejtetni engedett idomoktól, szemektől,

¹ Provencei körtáncz.

² Gaetano Apollino Baldassare Vestris, híres tánczmester, megh. 1808.

csengéstől, érzéki gyönyöröktől; azokat a francziákat, azokat a fiatal armagnac-okat,¹ kiket két éven át öntözött apáik vérpadja, könnyű szerrel vigasztalja meg Terpsychore.

Tánczolnak finom topánban és durva faczipőben; tánczolnak a duda nyekergésénél és a fuvolák édes hangjánál; tánczolják a «bourrée»-t² és az «anglaise»-t.³ Gazdag és szegény, művész és nyárspolgár, jó és rossz társaság egyaránt rohan, míg lábai bírják, 644 bál járványos bacchanáljának zűrzavarában!

— — — — —
— — — — —

És abban a városban, hol annyi férfi és annyi nő hevül föl a bálók ragyogásában, s isznak teli pohárral, a hol a báltermek asztalai roskadoznak a ritka csemegéktől — mennyi háznál nincs hús, nincs egy falat kenyér! mennyi lakásban nincs tűz, — s odakint 10 fok a hideg!

Hajnalban, mikor a tánczosok jóllakott hada oszladozni kezd, a báltermek kapujában valami didergő, térdelő alakok verekszenek a kutyákkal egy-egy félig lerágott csontért: ezek — asszonyok!

Az aranyozott kocsik előtt néha egy férfi esik össze: néha haldokló, olykor már halott, kinek fogai között még ott van a fű, a mit a köztereken legelt — az éhenhalás ellen!

A kenyér hivatalosan megállapított ára fontonként 60 franc. A hús fontja 120 francha kerül, — sok mézszáros előbb még kiolvasztja, hogy külön adja el a fagyút.

Szomorú idők! Az éhség, mint valami tolakodó koldus, ott ül a legtöbb ajtó előtt, s nem lehet elkergetni. Hogy egy pillanatra elhallgasson, sült lóvért, rohadt heringet, gyökérnedvet esznek! Szomorú idők! Abban az egyetlen tál ételben, mit a családanya az asztalra tesz, 25 francért van bab, 10-ért vaj, s a szén, a mivel megfőzte, 3 francha került! Szomorú idők! Hosszú, kiéhezett sorok állnak a pékek, mézszárosok ajtai előtt; csöndes, a nyomorúságtól legázolt tömegek várják komor hallgatásban éjfélről reggelig azt a

¹ Armagnac egy régi francia provincia.

² Régi vidám francia táncz.

³ Régi angol táncz.

köteg fát, a mi mellett két óra hosszat melegedhetnek. Szomorú idők! Páris betegeinek nem jut cukor, s a hadsereg sebesültjei számára nincs faláb!

Egy ing mosása egy tallér¹; egy öl fa máról holnapra 2000 francal drágul. Az ivóvíz drágább, mint a bor, — s a bor ára megtizszereződik. A gyertya 45 franc, — az Opera helyárait egy harmaddal kell ezért fölemelni.

S ez az örült hajsza, egy fékevesztett élet költekezése, a képtelenségbe csap át. Ha a mai kor embere azoknak az időknek a számaít olvassa, a számoknak, összegeknek tündérmeséjét véli olvasni,² egy hallucináló Swiftnek utazását a Drágaság országában: úgy látszik, mintha a mérték nélküli arányokat öltő drágulás minden hiszékenységet meg akarna hazudtolni. Az assignat³-kötegek milliói, miket forgalomba dobtak, a köztársaság pénzének hallatlan elértéktelenedését vonták maguk után. S mégis csalódnánk, ha azt hinnők, hogy az ember akkor, midőn egy 20 francos arany 2400 papirfrancha került, egy arannyal annak tényleges értékét fizette volna meg. Azokban az időkben az arany, épúgy mint az ezüst, nem volt tárgy vagy egy végzett munka igazi értékének képviselője: ritkasága és a folytonos speculatio folytán csak a papirpénz elértéktelenítésének szolgált eszközüil, s a dolgok valódi értékéhez semmi köze nem volt, — ez utóbbi pedig csak az assignaták állandó zuhanását segítette elő. A munkás, kinek azonfelül ingyen kenyér járt, néha egy órai munkáért egy csomag assignatát kapott, s ennyit fizetett egy köteg zöldségért; a zöldségárúsnő napi keresete 1000 franc, a kalapossegédé 200 franc.

A papirpénz hitelvesztésének ebben a zuhatagában minden nap, a mely új assignat-tömegeket dob a piacra, hozzájárul azoknak elértéktelenedéséhez. A IV. év brumaire hónapjában⁴ Dubois—Crancé⁵ bevallja, hogy az assignat-gyártás a maga napi 100 milliójával a szükséglet felét is alig

¹ 3 franc.

² Mi nem!

³ A francia forradalom papirpénzei.

⁴ 1795 október 22.—nov. 20.

⁵ A forradalmi időszak egyik jelentősebb embere.

képes fedezni! Bevallja, hogy a kormány csaknem csődbe jutott, mert nem volt a bankjegynyomásra elegendő papíros. Akkoriban nem egyszer így kéregettek a koldusok: «Az Isten nevében, könyörüljön rajtam! még 130 francom hiányzik, hogy új czipót vegyek, mert ez itt már csupa lyuk.» A számok olyan lehetetlen mennyiségeket képviselnek, hogy nagyanyáink¹ háztartási könyvei hiába bizonykodnak, nem akarunk nekik hinni.

(És itt hosszú sorozata következik az egyes tételeknek, melyek 8 évvel ezelőtt még horrenseknek tündek fel, — sajnos, ma már nekünk nem azok. Bizonyos szempontból meg is haladtuk már azokat az árakat, mint p. o.: 7 pár fehér selyemharisnya 3600 fres, egy pár czipó 250 fres, $\frac{1}{2}$ disznó 7000 fres, két pulyka 500 fres.)

És kiktől kérik ezeket a valószínűtlen árakat? A Rémurom önkéntes és kényszerű kölcsönei által tönkretett birtokosoktól, a kik jövedelmük $\frac{1}{3}$ részét fizetik el egyenes adóban, s ezenfelül nyögnek a fogyasztási-, tűzhely-, ajtó- és ablakilletékek alatt. Olyanoktól, kik ellen a sorozási és nyilvántartási hivatalokat állították föl, a kik lakbérük $\frac{1}{15}$ részét szolgáltatják be külön illetékül, fizetve bélyegadót, fizetve a felényire elértéktelenedett földbirtok után (!) a régi adókat, tetézve újakkal, uszorakölcsönt véve föl, hogy eleget tehessenek kötelezettségeiknek. Birtokosoktól, kiket annyira megsarczoltak és megnyúztak, hogy tiszta jövedelmükből nem marad dohányra és sóra való és sóhajtva gondolnak vissza a régi sölletékre és adóra, s szomorúan kívánják vissza azt a kegyetlen Terray abbét, a kinek miniszter-sége alatt az adók csak az év nyolczadik vagy kilenczedik hónapjában voltak esedékesek; míg most az első határidő előtt 30 nappal!

Még kiktől kérik ezeket a valószínűtlen árakat? Azoktól a vidéki földbirtokosoktól, kiket a 93. és 94. évi requirálások, a katonai adók, a rendkívüli háborús adók, a Vendée adója, s az önkényesen kivetett illetékek már tönkretettek; földbirtokosoktól, kiknek bérlői még a forradalom előtti bérlé-

¹ A könyv 1864-ben jelent meg.

tekben ülnek, szinte mint törvényesített tolvajok, — s ezek a bérlők egy évi terméssel megvásárolhatják akár az egész birtokot!

Kiktől? Párisi háztulajdonosoktól, a kik ha reggel átvették boltos lakójuktól az 1790-ben megállapított boltbért és bemennek ugyanahhoz a boltoshoz, legyen az rőfős, vagy illatszerkereskedő, még ráfizethetnek a lakbér fejében kapott assignatákra!

Kiktől? közhivatalnokoktól, kiknek hitelt senki sem nyújt, s a kiket csak akkor kezdenek egy kissé fizetni, a mikor a kincstár tiszviselőinek példájára lázadással fenyegetőznek, kijelentve egy szép napon, hogy csak akkor intézik el ügydarabjaikat, ha pénzt kapnak érte.

— — — — —
 — — — — —

Ettől a kétségbeesett, nélkülöző, koldus tömegtől kéri a legközönségesebb, legelemibb szükségleti czikkeért azokat az árakat. És ezeknek a fölzejgatott, állandó nyomor előtt álló családoknak kell ilyen kiadásokat előteremteniök, miközben tekintetük a Perron-t keresi, s az Agio istenének néma ajkairól próbálják kitalálni, vajjon jut-e nekik adósaiktól, bérlőiktől, lakóiktól, a kincstártól néhány papirrongy, hogy holnap ebédelhessenek?

Mert a Vivienne-utczával szemben levő kikopott lépcsőzeten — ez a Perron — ott vannak a hitel zsarnokai, az arany árfolyamának szabályozói, — azok az emberek, kik minden áldott napon délután 3 órakor megmondják Párisnak, hogy mennyiben állapították meg Franciaország pénzének holnapi értékét. Ezeknek a tőzsdeügynököknek, minden dolgok ára mestereinek társasága az, a mely úgy rázza össze az árfolyamokat, mint egy palaczkot, kénye-kedve szerint emelkedést és zuhanást okozva a pénz, assignaták, papirok értékében.

Ők rendelkeznek a haldokló pénzügyek üterével, hirtelen dobálva baisset a haussera és hauset a baissere, perczről-perczre manipulálva, egyik órában fölhajszolva mindent s lenyomva a következőkben, — 1796 junius 6-án 23 ezer francra kergetve föl a húsz francos aranyat! Elég, ha egyike ezeknek az embereknek halkán a közönség fülébe súgja:

«Az angolok elrabolták egy 3 milliárd értékű tallérszállítmányunkat; — a kormány újabb félmilliárdnyi assignatát bocsát ki», — négy nap alatt az arany újabb 600 franczal emelkedik. S minden nap siettetik, sürgetik azt az órát, mikor a belföldi pénz egy rongy-hegységgé nő, a mely még koldustarisznyába sem való.

Ezek a baisse-speculálók olyannyira az ország új királyai és bankárjai, hogy Franciaország kénytelen elárve-rezni nekik a legszebb bútorzatokat, a leggazdagabb és leglombdúsabb erdőket! Annyira urai a directoriumnak ezek a Perron-férfiak, hogy a kormány már azt is diadalnak tekinti, ha kicsikar tőlük néhány zsák búzát vagy pénzt a katonaság számára — havi hat, nyolcz százalékra! S mintha ez a játék, a mi Franciaország minden értékével folyik, nem tudná ki-elégíteni ezeket a rablóvagyakat, ezeket a fölcsigázott kapzsiságokat, ezeket a milliárdos ambíciókat, rávetik magukat a teremtés adományaira, a nép anyagi életének minden táplálékára, elvonva ezeket az éhezőktől.

És e hallatlan meggazdagodások, e gombamódra termett óriási vagyonok közepett, Páris éhezik, szomjas, di-dereg, türelme fogytán van. Egyre ott kísért a könnyű szerencse példája, a hirtelen bőség lehetősége, s a nyereszkesedés láza fog el egyszerre mindenkit. Ezeket az üres gyomrokat egy járványszerű, bódult örület lepi meg: a nyomor ráveti magát a speculatióra, a tőzsdejáték prédája lesz az egész lakosság, s a Perron istene, a tolvajok Mercurja, szélesre terült szárnyakkal ott libeg egy hatszázezer embert befogadó játékbarlang fölött, a honnan morajló zürzavarban hangzik föl a tétek kiáltása s a hamis kockának perdülése.

Páris, egész Páris — egy zsibvásár! «Speculálunk, hogy éljünk, és azért élünk, hogy speculáljunk.» A járókelők görnyednek a mintapéldányok terhe alatt, — a nők zsebei, táskái tömve mintapéldányokkal. Minden csak a játék körül forog. Ha valaki kirándulást tesz Grenobleba, 50 pár keztyűt hoz onnan vissza, eladásra. A sétahelyeken az agio nymphái

megtámadják a sétálókat: «Uram, nagyszerű batiszt-üzletet köthetünk, — súgja egy csengő hang. Vagy talán czukrot, vagy sót tetszik keresni? Kérem, tiszteljen meg, azonnal szállítom.» «És én is», mondja a másik oldalon egy csinos nő. «Parancsol gyertyát, dohányt, czipőket? minden formában és minden nagyságban adhatok. Mindenki tudja, hogy kereskedő vagyok, itt a czímem.»

Mindenki mindent árul: ékszereket, bort, zsebkendőt, sőt, gyapotot, kegyeret, rizsport, posztót, könyvet, vasat, vaját, czémát, szappant, csipkét, zsírt, festményt, olajat, kávé, borsot, szenet, gyémántot, s ki tudja, mit még? Mindennel üzérkednek, még az éhenhalással is.

Az egész egy örült zürzavar, anarchia. A kereskedő mindent elad, csak azt nem, a mi a boltjában van: a kávé, szappant, a kalapos kávé, a fűszeres kalapot, a gyógyszerész czipőt! S minthogy mindenki elad, tehát minden eladó. A magánosok árúba bocsátják a leg-össze-nem-tartozóbb, legbizarrabb, legvalószínűtlenebb dolgaikat, Molière uzsorásaihoz méltó zagyvaságban.

Ezek a körvonalazott vagyonok, a megígért gazdagságok, ezek a speculatio-álmok alig néhány hónapig élnek. Alig sikerült megalapozni valahogy ezeket a vagyonokat, máris összedőlnek. A nagy üzérkedések örvényszerűen nyelik el az útjukba kerülő apróbb nyereszkeket. A bankárok, a kik uralkodnak, az árfolyamok diktálásával megszázszorozzák profitjukat. És mialatt a milliók lavinamódra nőnek, a százezer francok rohamosan fogynak és válnak semmivé, — s mikor Franciaország a speculatióból kezd kigyógyulni, az óriási vagyonok megmaradnak, talán még nőnek, s a nyomor még általánosabban, még mélyebben hull vissza mindenkire.

A nyomor mint valami meghonosodott betegség, nem engedi el az országot, hanem folytatja uralmát, hosszú éveken át. A hova nem juthat el közvetlenül, oda elküldi a nélkülözést. Az óriási város kis lakásaiban az étkezések órái oly szomorúak! A téli éjszakákon a szűkölködők ezrei nyögnek és szégyenlik, ha valaki meghallja őket. Mert nem a született

nyomorultak, nem azok, kik szegénységben nőttek fel, szenvednek legtöbbet, hanem gyakrabban az öregek, kiknek bölcsőjét a jólét ringatta, s most nincs kenyerük! A 83 éves Montalembert tábornok 65 évi szolgálat után mindenéből kifosztottan éri meg azt a napot, mikor utolsó bútorait kénytelen eladni; ¹ a 77 éves Bomare, kinek *Dictionnaire d'histoire naturelle*-jét minden nyelvre lefordították, napi 2 uncia² fekete kenyérből él, s estéenként a folyóból hozott jégdarabkákat olvaszt föl, hogy legyen mit innia; Duras marsallné a St.-Antoine kórházban hal meg.³

Mennyi nélkülöző családot üldöz egykori gazdagságának emléke! Hány öreg anya, fiatal nővér küzd az éhenhalással, kiket egy fiú tartott el, s kiktől ezt az utolsó támaszt is elviszi a sorozás! A fiúnak mennie kell; s mielőtt elindulna, rohan, kutat, keres egy jómódú embert, a kitől kikönyörögheti, hogy vegye meg azt az utolsó pár megmaradt ékszerdarabot. Íme a szegény kis leltár: «Egy szép arany ismétlőóra, ütőszerkezettel, vastag aranylánczczal; egy arany czeruza; egy három számlapos ezüst óra, mutatva az órát, a napot és a hónapot; egy elefántcsontdoboz, a jemappesi csata domborművü képével, — elsőrangú műdarab.»⁴ S mit kap érte? a súly szerinti értékét ezeknek a letűnt jólétre valló drágaságoknak, miknek birtokosa egy kevés pénzt remél hátramaradó, könnyező szerettei számára!

Vannak sokan, kik éheznek és hallgatnak; vannak olyanok, kiket elfog a kétségbeesés, s megölik magukat. Mintha egy átkos tanács járná be az utcákat; nyomában ott az öngyilkosság. Olaszországi győzelmeinknek híre megcsönkített holttestekre bukkan; Mantua elestének híre⁵ egy szerencsétlennek temetési menetével találkozik, ki golyót röpített fejébe, mert nem tudta túlélni 25 ezer franc jövedelmét. Máskor az elegáns fogatok egy vérfoltos helyen robognak át: Rancourt kisasszony apja vetette le magát a negyedik emeletről! Milyen igaza van annak a caricaturának, melyen

¹ 1796 augusztus.

² Kb. 6 deka.

³ 1796 július.

⁴ Apró hirdetés 1795 február.

⁵ 1797 febr. 3.

egy halárús kofa alamizsnát ad egy kistőkésnek! Milyen jellemző ez utóbbiaknak szomorú köriratú legyezője : «Voltam, voltál, volt, voltunk.»

S a családok? hova jutottak az egykori háztartások! szomorú tűzhelyeiken decadeonkint ¹ egyszer van tűz — ujságpapírosból! S azok az átkozott gyerekek éhesek és elnyúnek mindent, csak úgy, mint boldogabb időkben! A családanya leszedett egy selyemkárpitot a falról és papirt ragasztott helyébe ; nekiült varrni, s a kárpitból kis ruhák készültek, — míg aztán elszakadtak, sajnos, ezek is. «Az aczért is tönkreteszik ezek a kölykök», mondja a szomorú anya. S a családapa, miközben szokásból a kandallóban égő papirdarabok tüzeit élesztgeti, elméláz emlékein : még hallja felesége vidám énekét asztalterítés közben, az abrosz vakító fehér volt, rajta a pinczéből felhozott borosüveg, és a leves!... illatával betöltötte az egész kis lakást... Megborzong, s föleszmél. Sajnos, nincs már sem abrosz, se bor, se húsleves, sem ének! Körülnéz : két alom szalma van az egyik sarokban ; — az óra már elvándorolt : — a bútorok egyenként tünedeztek el, s az egykor oly csinosan berendezett otthon egyre sivárabb, egyre üresebb, — nemsokára egészen üres.

És mintha az emberiség történelmében egy nép minden anarchiára példát akarna adni, a Directorium társadalmának családi életét egy anarchia-törvény bomlasztja szét : ez a válás törvénye. A dolgok és eszmék, minden egyformán inog lebeg ; s ebben a holnap nélküli világban a családi tűzhely is bizonytalan, átmeneti. A hitvesi összetartás csak ideiglenes : azt a felbonthatatlan köteléket, a mely a szerelmi kötelesség polgári szentségét s az egyesülés észszerű sanctióját jelentette, kitörölték a társadalmi intézmények sorából. Hiszen miért készítette volna a forradalom törvényhozóit valami engedékenység az előítéletek iránt, valami gyöngeség évszáz-

¹ A forradalmi időszámításban egy hónap 3 decade-ból = 3-szor 10 napból állt.

dos erkölcsi törvényekkel szemben arra, hogy a házasságnak meghagyják ünnepélyes örökkévalóságát? Mi nekik a házasság? Egyszerű üzlet. Sem polgári, sem vallásos, hanem természetes actus. «Cselekvő természet», mondja Cambacérés¹ a polgári törvénykönyv tervezetében. S a házasság a forradalmi köztudat szerint oly igazán «cselekvő természet», hogy ez a «cselekvés» még házasság nélkül is a legkomolyabb és legnagyobb mértékben egyenértékű magával a házassággal. A törvényen kívül született gyermek, a fattyú, a törvényes gyermekkel egyenlően osztozik az örökségben.

S minő családi élet alakul ki az intézmények és erkölcsök ilyen egybehangzó szabadságában, a fékevesztettség és erkölcstelenség elvi és tételes védelme alatt! Nincs már botrány, — a hűtlenség csak formaság! Ha tetszünk egymásnak, azonnal törvényes az egyesülés, — ha nem tetszünk, ép oly könnyű a válás. A nő férjéről férjre jár, követve szeszélyét; a boldogságra méltatlanul oldja meg újra és újra övét. Közkézen forog, mint valami kecses árúczikk. Feleség, míg meg nem unja, anya, a míg ez mulattatja. A férj — néha kiskorú árva, kinek semmi nősülési engedélyre nincs szüksége — egyik nő karjaiból a másikéiba siet, feleségében csak szeretőt, csak sokszoros vágyainak kielégítését keresve, s érzéki speculatio tárgyává aljasítja le a hajadonokat. A házasság? mi ez? Egyszerű bérlet, mely hétről-hétre, éjszakáról-éjszakára felbontható. Mi ez? Egyszerű contratáncz! Elválnak egy félévi távollét miatt, elválnak kölcsönös szeszélyből, elválnak semmiért. Házasságot kötnek azért, hogy elválhassanak, s elválnak azért, hogy újra nősülhessenek; a férj nem féltékeny a multra, a nő nem szégyenli a multat; úgy látszik, mintha az akkori házasságok mintaképe a próbaménes lett volna.

Azok, kik tegnap még házastársak voltak, ma már mint új házások találkoznak a sétatereken. Olyan jól elfelejtettek már mindent, hogy köszönnek egymásnak! A válás egyaránt hétköznapi a felső és alsó rétegekben: amott szokás, itt divat. Az egykori grófnők elválnak, s hozzámennek volt cse-

¹ A Directorium egyik vezéralakja, később a brunairei államcsíny után Napoleon consul-társa.

lédjeikhez. Nancyban, Metzben, a hova a katonák téli szállásra gyűlnek össze, megnősülnek, előre kikötve azt, hogy ha tovább kell menniök, elválnak. S a nép miért ne utánozná azt, a mit az előkelők csinálnak? Miért ne venné ki a maga részét a «tívornya törvényéből?» Régi időkben megverte a feleségét, most szebbet cselekszik: egyszerűen elkergeti.

És a halál már nem érdekli, nem sujtja súlyos ütésekkel ezt a társadalmat, nem emeli föl a túlélők gondolatait a jelen óra fölé. A halál a rémuralom óta banálissá vált Franciaországban! a halál a guillotine óta otthonos mindenütt! a halál egy kellemetlen, alkalmatlan látogató, a ki megzavarja a vendégeket: pedig a vendégek alig kelnek föl helyükről, ha a halál belép és alig számlálják meg az üresen maradt helyeket, ha távozik. Mi a koporsó? játékszer, mióta St.-Denis királysírjait kirabolták! A rémuralom, mikor mindent eladott, nem adta-e el a gyászokocikat és a halotti díszítéseket is? Nem adta-e el a II. évben ¹ a Croix-de-la-Bretonnerie utcabeli temetkezési társaság minden függönyét, fekete posztóját, baldachinját és bútorát? És a Directorium «emberiessége» a legtermészetesebb emberi érzések tagadásával, a maga önzésének teljes szemérmertlenségében hördárokkal intézteti el a családi és baráti temetéseket.

Nincsenek már könnyek, nem sírnak senki után! A Directorium társadalma elhanyagolja, kerüli, lenézi a gyásznak egyszerű conventióját is, a mivel az emberiség a halál fenségének szokott adózni, — lenézi azt a symbolikus költészetet, a melyvel a pogányok halottaikat körülvették, azokat a virágokat és viaszfigurákat, mikkel Lybitine istennőjének adóztak, — még azt a keveset is megveti, a mit egyesek a forradalom halottainak akartak osztályrészül juttatni. A ki meghal, azt elföldelik, mint egy kutyát. Szülőknek, barátoknak még ki sem hült teteme «valami állati maradvány, a mitől lehető gyorsan kell megszabadulni, kizárólag rendőri úton». A holtak magánosan indulnak útjokra, az örökkévalóság

¹ 1793—94.

lakóit nem kíséri senki. A koporsó mögött, melyet napszámosok dobálnak ide-oda, senki se lépdel, egyedül megy, mintha kalandot keresne. A fekete fátýolszövetet néha megczibálják a nevető gyermekek, kik játékot űznek a koporsóval egy-egy csapszék ajtajában, hol a halottvivők leisszák magukat. Néha egy apa gyászkocsija után nem látui egy lelket sem!

Seine megye közigazgatása kénytelen megmondani a polgártársaknak, «mennyire elszomorító az a barbár nem-törődés, melylyel legkedvesebbjeiknek földi maradványait a temetőbe küldik». Hogy Franciaországot megszégyenítsék, elhatározzák, hogy ezentúl minden temetésen ott lesz egy gyászfátyolos rendőrtiszt.

S mint a hogy pusztá lett minden a lelkekben, pusztaság lett a holtak mezője is: a temetők — hova Leclerc a sírok republicanus egyenlőségét és a sírkövek egyformaságát akarta bevezetni — már nem adnak reményt a halhatatlanságra. Ezeken az elhagyatott dögtereken nem sír már senki, — csak a tolvajok törik fel a koporsókat és rabolják ki a holtakat!

BAYER JÓZSEF.

Bayer József, a magyar színészet és drámaírás hervadhatlan érdemű krónikása, lelkében rokon első nagy munkájának, a magyar játékszín történetének hőseivel, az első keservesen küzdő magyar színészekkel. Róluk mondja egy helyen : «Hol a lelkesedés a tettek rúgója ; hol a mindennapi falat hiányát képes egy eszméért való rajongás elviselhetővé tenni : ott egyesek buzgalma csak annál nagyobb azon foglalkozás iránt, mely e nemes eszmék szolgálatába szegődött.» Talán nem is tudta, hogy mennyire magáról írja ezt. Nála igazán a lelkesedés volt a tettek forrása. A gazdag, hangyaszorgalommal és bámulatos megbízhatósággal összehordott anyag nem formátlan tömeg nála. Egységes művé forrasztja azt felfogása, mely az ő idealismussal átítatott lelkéből fakadt. A nemzeti színészet első képviselőiben apostolokat látott, küzdelmeiknek önzetlensége mélyen meghatotta, mert testvérük volt a tiszta lelkesedésben, a magyarságért végzett culturalis munkában. Regényíró nem állhat hőseihez közelebb, mint ő ehhez a nékülözve dolgozó színészgárdához. Ezért tudott annyi munkát áldozni küzdelmes pályájuk felderítésére.

Bayer könyvtárának Tahy Antaltól készített ex librise munkást ábrázol, ki egyik kezével ásójára támaszkodik, a másikkal pedig magasra emeli a színészetnek a földből kiásott symbolumát, a tragikus álarczot. Igazán nem lehetne Bayer József munkássága számára találóbb jelképet alkotni : hosszú évek nehéz munkájával kutatta fel a kezdő magyar színészetnek aktahalmazok, zsebkönyvek, folyóiratok adataiban eltemetett multját. A Nemzeti Játékszín történetével indul meg voltaképp a magyar színészettörténeti kutatás.

Ennek a tudományágnak ő szab Magyarországon irányt és helyes irányt: az alaposságát, a lelkiismeretességét és pontosságát. Az a kevés, a mit nálunk előtte a színészet multjáról írtak, merő dilettantismus. Bayer előzmények nélkül hatalmas alapvető művet ad.

A *nemzeti játékszín történetének* megjelenése előtt is működött az irodalom terén. Azok közül az emberek közül való, a kiknél az írás belső szükség. Már egyetemi hallgató korában dicséretet nyert Arany balladáinak a magyar népbaladakkal való összevetéséről írott műve. Azután a *Fővárosi Lapokba*, a *Magyar Tanügybe* és más lapokba irogat és kiadja a középiskolai törvény magyarozatát; majd az *Egyetértés* zenei tudósítója. Czikkei főképp művelődéstörténeti és pædagogiai tárgyúak vagy színi kritikák. Valamennyiben egy a törekvés: előbbrevinni a magyar culturát. Működésének a Kisfaludy-Társaság pályázata adta meg a döntő irányt, erre készült a *Nemzeti játékszín története*. A pályázat az első határidőre eldöntetlen maradt; a bíráló-bizottság a két beérkezett mű szerzőjének újabb határidőt adott művük kidolgozására. Ennek elteltével a pályalombot Bayernak ítélték oda és méltán. Művének erényei önmagukban is szembeötlők; de csak akkor tűnnek fel teljes jelentőségükben, ha a másik dícséretet kapott pályaművel, Váliéval összevetjük. Nemcsak terjedelmesebb, hanem alaposabb, világosabb elrendezésű és egységesebb szempontú. Váli a színpad külső történetét adja; Bayer nem feledi, hogy a színpad a drámáért van; tárgyalásába beleszövi a színészet megindulásával összefüggő drámai irodalom történetét és keserves munka gyümölcszeként közli függelékül a különböző szintársulatok műsorait. Mint vérbeli tudós, érzi, hogy az ilyen adatközlés és összeállítás kincsesbánya, a mely a jövő tudomány számára tanulságok egész sorát foglalja magában. S Bayer, mint igazán a tudományért dolgozó tudós, mindig szeme előtt tartja a jövő kutatást; láncszemnek érzi magát egy folytatásra váró sorban. Pedig nálunk nem láncszem az ő munkássága, hanem egy tudományág gyökere. Itt mindenki Bayer tanítványa, a ki ezen a téren dolgozik.

A kutató és feldolgozó kettősen fáradságos munkáját

végezte s a kutató nagyobb elismerésre késztet, mint a feldolgozó. Kiváló kutató, a nagy kutató minden erényével, minő a fáradságot nem kimélő utánjárás, s az anyag megbecsülése. Hiába nézem végig a színészettörténeti munkák sorát, a németek közt sem találok egyet sem, a mely ilyen összefoglaló s egyben ilyen részletező lenne; egyet sem, mely ekkora adatkészlettel dolgoznék; egyet sem, mely minden oldalról emyire kimerítené tárgyát. A mi Bayernél a függelékebe jutott, egy egész külön mű feladata. Már első munkájában jelentkezik fő jellemző sajátsága: ő minden kérdésre egész feleletet szeret adni. Teubernél megtalálta a kutatás útjait aktákon, zsebkönyveken, folyóiratokon át; Laubenál a drámairodalmi kapcsolatok kidomborítását; Wlassaknál a teljes, táblázatos műsort. Módszerének mintája Teuber munkája volt, *Geschichte des Prager Theaters*, de ő kibővítette, több szempontúvá, műsorral és mutatóval használhatóbbá tette művét.

A *Nemzeti játékszín történetének* megjelenése, 1887 óta immár közel 35 esztendő telt el s még nincs folytatása; a Nemzeti Színház története megíratlan. Tőle várta mindenki, de ő másokra hagyta.

Munkája meghozta Bayernak 1888-ban az első elismerést, a Kisfaludy-Társasági tagságot. Ezután nem a pihenés következik, hanem szakadatlan munka. 1897-ben már a második műve, *A magyar drámairodalom története*, hagyja el a sajtót. Azt a M. T. Akadémia a Bézsán-jutalommal tüntette ki. Az előszóban Széchenyit idézve panaszolja, hogy nálunk mindent a második lépéssel kezdenek; ismét kutató és feldolgozó volt egy személyben s az egyik munkától fáradtan foghatott csak a másikba. «Erőmtől telhetőleg olyanná igyekeztem tenni munkámat, hogy jó alapvető munka legyen, mely másokét megkönnyítse» — mondja. Nála ez nem szófia beszéd; ő mindig gondolt a jövőnk munkájára.

Elolvasott minden magyar drámát és minden színbírálatot. Kritikusai szemére vetik, hogy néha kevésbé jelentékeny írók ép oly részletes méltatásra találnak nála, mint a nagyobbak. Neki minden kövecske drága, a mit a magyarság culturalis munkája kifejtett. Büszkén vonja le a tanulságot:

«Nincs nemzete Európának, mely egy emberöltő alatt, a legkedvezőtlenebb viszonyok között odáig tudta volna dráma-irodalmát juttatni, mint a magyar.» Ilyen szeretettel csügg a magyarságon, pedig családja bajor eredetű és szülei még nem is tudtak jól magyarul.

Kritikáiban Gyulai és Greguss tanítványa : főleg a cselekvény motiválása és a jellemrajzolás érdeklik. Kevesebbet foglalkozik irodalomtörténeti kapcsolatok földerítésével. Sokszor szabatosan fogalmazza meg egyes írók jelentőségét. Művének Madáchról szóló fejezete az egykorú kritikák óta az első jelentős elemzés volt.

Az igazi philologus a mű függelékében jelenik meg ; nemcsak az anyag fontos neki, a mit fel tud dolgozni, hanem az is, a mit útközben talált, de már nem fért műve keretébe ; ezt függelékben adja.

Munkássága elismerésül a M. T. Akadémia 1899-ben levelező taggá választotta ; székfoglalóul kedves themáját dolgozza ki : *A nemzeti játékszín mint közügy* címmel.

A magyar drámairodalom története Bayernak leghasználtabb munkája. A legszélesebb szakkörökön is túlható érdeklődést azonban harmadik nagyszabású műve keltette. *Shakespeare drámái hazánkban* ismét a magyarság culturalis munkájának nagyságára akar kellő világot vetni. Nagy fáradságot fordít annak a pontos megállapítására, hogy a Nemzeti Színháznak 1837-től 1867-ig terjedő korszakában nagyobb volt a Shakespeare-előadások átlagos száma, mint az udvari támogatást élvező Burgtheaterben. Mert ő minden tételét adatokra építi, statistikára. Valami lemondás-félettérzünk benne, mikor constatálja, hogy Shakespeare a continentalis német kerülön jutott hozzánk. Van benne valami vágy a német, s különösen az osztrák kulturától való elfordulásra ; ő 1851-ben született, az elnyomatás korában tanult ; s ez az érzés nála a magyarság iránti szeretet egyik formája. Gyűlöli a hazai német színpadokat, a küzködő magyar színészet támogatott vetélytársait. Rengeteg fáradság árán kutat elő egy-egy adatot, a mely azt bizonyítja, hogy a magyar cultura valamely szempontból a külföldit felülmulta. Neki sikerült egy ilyen munkát végezni. Egy nemzet tudományos irodalmá-

ban sincs ilyen nagyszabású munka, mely Shakespeare szerepét a hazájukbeli szellemi életben ekkora adatkészlettel tárgyalná. Jusserand műve, *Shakespeare en France sous l'ancien régime*, csak egy korszakot kísér figyelemmel; módszerben közelebb áll Bayerhez Genée munkája: *Shakespeares Dramen in Deutschland*; de Bayer kimerítőbb, különösen a játékszíni részt illetőleg.

Bayer derített elsőízben teljes fényt Shakespeare szerepére a magyar szellemi életben; több, eddig inkább csak sejtett tételt mond ki: hogy Shakespeare a XIX. század magyar szellemének egyik kovásza; Shakespeare cultusa a fejlődő magyar vándorszínészet iskolája; hatása megérzik legnagyobb drámaíróinkon: róla írták az első mélyebb dramaturgiai dolgozatokat Egressy, Vörösmarty és Bajza, drámáinak fordításával kezdődik a magyar verses műfordítás és a fordításbírálat; ő a világirodalom első classikusa, a kinek műveit teljesen bírtuk magyarul.

Két évvel Shakespeare-ről szóló munkájának megjelenése után, 1911-ben már készen állott akadémiai székfoglalója: *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalomban* címmel. Kimutatja, hogy a Schiller-cultus nem osztrák közvetítéssel jutott hozzánk, hisz a *Die Räuber* és a *Kabale und Liebe* előadásával megelőztük Bécsét. Rámutat ismét a még hátralevő feladatokra, melyek a magyar Schiller drámák fordításainak kritikai méltatása, Schiller magyar előadóinak jellemzése, irodalmi hatásai. «Tán a sors kedvezéséből magam végezhetem el néhány év múlva ezt a munkát is» — írja előszavában. Nem végezhetette már el.

Más kapcsolatokat is felderít, Calderon, Molière, Grillparzer, Bauernfeld és Beck magyarországi szereplését vizsgálva; a vidéki magyar színészet történetének adatai, közlések a régi Pest művészi életéből, a melynek kitünő ismerője volt, könyvismertetések tömege munkásságának gyümölcsei,

Külön kell megemlékeznünk kiadásainak gazdag soráról, minők Pálos iskoladrámák és Balog István *Ludas Matyija* a Heinrich Gusztáv-féle *Régi Magyar Könyvtárban*. Egy magyar *Eszther-dráma* az Akadémiai Értekezések közt. Déryné naplójának első teljes közzététele és a Kisfaludy-Társaság

Nemzeti Könyvtárának Szigeti-kiadása. Valamennyi pontos szövegek közlés eredeti szövegek nyomán, helyenként variánsokkal, sokszor, (pl. Balognál), valóságos reconstructió különböző sűgőpéldányok nyomán. Mindegyikhez bevezetést ad, a mely tanulmánynyá bővül; nem csak általános jellemzésre szorítóköző összefoglalások ezek, hanem kiterjednek a drámák játékszini szerepére és előadásait kritikájára is. A *Magyar Remekírók* Szigligeti kötetének előszava hézagpótló és úgyszólván egyetlen összefoglaló tanulmány Szigligetiről. Ő indította meg a *Magyar Shakespeare Tárt* és szerkesztette első öt kötetét.

Bayernek munkáiban is érzik egyénisége, idealismusa, lelkesedése, szeretete a cultura iránt. Ennek gyümölcse páratlanul értékes könyvtára. Könyvekből építette fel Eldorádójának falát, a mely őt a világtól elzárta. Egy egész élet lemondása árán szerezte ezeket. Könyvei pótolnak neki mindent: családot, barátot, szórakozást.

A kb. 7000 kötetre terjedő könyvtár legértékesebb része az a 2500 könyv, a mely a színészet történetére vonatkozik. Tervszerű összeállításban vannak együtt az egyes európai nemzetek színészet-történetére és drámairodalmára vonatkozó összes számottevő munkák. A XVIII. század végén a bécsi színpadon előadott drámák eredeti kiadásokban, melyek a kapcsolat révén fontosak; számos unicum a magyar színészet kezdő korából; egykorú ujságok, színlapok, naplótöredékek, kéziratok, röplapok, képek, sűgőkönyvek és rendezői példányok: egy egész magyar színészettörténeti múzeum. Kiegészíti ezt az Országos Levéltár és Pest vármegye Levéltára-beli Acta Theatraliának s az összes magyar színházi zsebkönyveknek pontos másolata (a Vármegyei Levéltár-beli Acta Theatralia tönkrementek azóta). Ez a Nemzeti Színház megírásra váró történetének anyaga.

Ugyanilyen czéltudatos gyűjtés gyümölcse vagy 1000 kötetre terjedő Shakespeare-könyvtára.

Bayer világa könyvei, élete művei voltak. Ha szegénységben, egyedülvalóságban töltött életére nézünk, Apáczai Cseri János jut eszünkbe, a magyar cultura fanatikus harczosa. De Bayerben semmi sem volt Apáczai keserűségéből.

Bonnard Sylvestre volt ő, Anatole France gyermeklelkű tudósa. Nem tudta, mi a külső érvényesülés, nem is járt utána. Erkölcsi eredményekért küzdött, mint az első magyar színészek, s azt el is érte. Maga beszélt, mint vett kisdíjak korában összekuporgatott pénzén könyveket és hogy részegítette meg a friss nyomdafesték illata. Élete végéig maradt benne valami ebből a mámorból. — Ahhoz a nemzedékhez tartozott, mely 67 után törhetetlen energiával dolgozott tudományos életünk megteremtésén. Életének tragicuma, hogy meg kellett érnie a nagy összeomlást. 1919 december 12-én délutáni álmra dőlt le és nem ébredt fel többé. Nem volt vele senki, csak kedves könyvei. Kéziratai most kiadatlanul, rendezetlenül hevernek, páratlan könyvtára gazdátlanul, elzárva azok elől, a kiktől ő életében sohasem zárta el: a kutatók elől. Ha majd mindezeket újra használhatjuk, az már a magyar ébredés jele lesz.

KÁDÁR JOLÁN.

KINEK DALOLTAM?

I.

Míg gyermek-kézzel lantom nyaggatám,
Volt egy hűséges hallgatóm: apám.

Majd felsírt égő dalaim zenéje,
S egy drága szív vágyban hajolt feléje.

Megértő lélek is, néhány, akadt,
Méltányolá a zengő húrokat.

Sőt később— s későn— párszor, lelkesült
Közönség zúgó tapssal is becsült.

De mindez elmúlt. És én itt maradtam
Rideg magányban, búsán, egymagamban.

Dalomra többé senki sem figyel,
Visszhangtalan s árván enyészik el;

Mindent halló nagy Isten, alkotóm,
Te vagy ma már egyetlen hallgatóm.

II.

Adtál, Uram, szivet, dallal telít,
S hiszem, dalomban örömed telik.
Ha senki sem figyel bús énekemre,
Felhat tehozzád méla zöngedelme.

Hisz kedves néked a madárdal is,
Még a harasztban harsogó haris
Fakó dalát is úgy elhallgatod ;
Hát két legédesb ajku dalnokod :
A fülmilét s a fömzengő pacsirtát?!...
Énekre őket te magad tanítád.

Az én szívem szintén te ihletéd,
Adván nemes lant tiszta zöngzetét.
Csodáival a nagy természetet
A lelkem tükrében te fürdeted ;
S te engedéd, hogy bú- s gondtól leverve
Lágy dalba olvad szívem zord keserve.

Hadd zengek hát, magamnak és neked,
Még egy-két halk, borongó éneket,
Míg újjaim megdermednek a lanton,
S fáradt fejem te szent kezedre hajtom.

(1919. április 18.)

VARGHA GYULA.

SZEMLE.

A debreczeni magyar királyi gróf Tisza István tudományegyetem.

A «Reformatum Collegium Debreceniense» szervezete az 1588-ik évben kiadott törvényei szerint a német protestáns egyetemekéhez volt hasonló.¹

Bár később a főiskola szervezete egyetemi jellegéből veszített, azt tanárainak külföldön is elismert tudományos fajsúlya pótolta.

Az 1867-iki kiegyezés után csakhamar megindult a mozgalom arra, hogy a mint dr. Török József orvos a collegium tanárai testületének legidősebb tagja kifejtett a debreczeni főiskola egyetemmé alakuljon. Kezdetben az volt a törekvés, hogy protestáns egyetem létesüljön, ezen törekvés eredménytelenségét követte az állami egyetem elnyeréséért folytatott küzdelem, mely az 1912. évi XXXVI-dik törvényczikk megalkotásával sikerre is vezetett. E törvény kimondta, hogy Debreczenben fokozatos fejlesztés mellett tanszabadsággal felruházott magyar kir. tudomány-egyetemet állítanak fel.

Az 1914/15-ik iskolai évvel meg is nyílt az egyetem három facultása (theologiai, jogi és philosophiai), melynek létesítéséhez Debreczen városa és a tiszántúli református egyházkerület jelentékeny anyagi áldozatokkal járult hozzá. Debreczen városa 120 hold területet, 8 millió koronát, a bábaképezdét, vízvezetékét, csatornázást, világítást, villanyosvasuti összeköttetést ajánlott fel. Jelentékeny összegeket s értékes épületeket ajánlott fel az egyház is. A törvényhozás az első tíz évre 10 millió koronát szavazott meg, 1922-ik évtől pedig a rendes állami költségvetés gondoskodik a fenntartásról.

1921 június hó 5-én a kormányzó felhatalmazásával az egyetemet gróf Tisza István nevére keresztelték.

E felavató ünnepélyen gróf Bethlen István miniszterelnök ezeket mondta :

«A Megváltó keresztrefeszítése után harmadnapra feltámadott,

¹ A debreczeni egyetemért a tiszántúli református egyházkerület emlékkönyve. 1917.

40 napra menybe ment ; és mikor 40 nap múlva a tanítványok összegyűltek, azért, hogy ünnepet üljenek emlékére, akkor tüzes nyelvek jelentek meg fejük felett és szívüket megszállotta a Szent Lélek.

Tisza István koporsója felett alig borult el a szemfedél és máris az ő hírnevétől és dicsőségétől visszhangzik az ország. Már is azt látjuk, hogy ő nem halott : hanem halhatatlanná vált. És most, mikor itt összegyűltünk azért, hogy nevének dicsőségére egy új oltárt emeljünk a magyar culturáért, akkor azt kell mondanunk, hogy jól teszi Debreczen városa, ha az ő dicsőséges nevére kereszteli ezt az egyetemet. És a mikor ezt teszi és teszszük mi, a kik részt veszünk ezen az ünnepen : ihlesse meg ezt a közönséget Tisza István szelleme és hazafisága ; ihlesse meg férfias kemény akaratereje ; és ihlesse meg az ő önfeláldozása, a melyről mindig tanubizonyyságot tett e hazának. Tisza István férfi volt, kemény és harcziás. Kegyetlenül szókimondó, a ki sebeket osztogatott és fogadott, a saját sebeire sohasem volt büszke. Tisza István hazafi volt, a ki a hazáért élt és a hazáért halt meg, a ki nem szóval, hanem cselekedettel szerette a hazát.

Tisza István kálvinista volt, olyan, a ki oktalanul, czéltalanul visszavonást és ellentéteket sohasem keresett. Olyan kálvinista, a ki megbízott Isten akaratában, a ki a maga részéről az isteni gondviselés előtt meghajolt. Olyan kálvinista, a ki hitét, ha szükség volt, megvédte. És ha egyszer megvetette a lábát, nem volt vihar, a mely megvívja ezt a kemény sziklát.

Tisza István olyan állanferfi volt, a ki nemcsak megállott a közvélemény előtt, hanem olyan, a ki a hol megjelent, megcsínálta a közvéleményt.

Szívesen szorította meg a kérges kezű munkásnak a tenyerét, hogyha mögötte becsületes szív dobogását érezte. Hátat fordított a nagy úrnak, hogyha benne gőgös pöffeszkedő embert látott.

És magyar volt mindenek előtt. Nem szóval, nem külső csillogással, hanem lelkének mélyéből. Szíve minden dobbanása a hazaért vert, az utolsó is, melylyel mártírhálált halt.

A mikor tehát a mai napon az ő emlékére avatjuk fel Debreczen városában ezt az egyetemet, a magyar cultura ezen templomát, azt kívánom, hogy Tisza Istvánnak ne csak a neve tündökölhessen az egyetem kapuja felett, hanem szelleme és hazafiassága is.»

Vass József vallás- és közoktatásügyi magy. kir. minister többek közt azt mondotta :

Ez az ünnep nem egyszerű «Nominis invocatio», azaz nem egyszerűen egy névnek az emlékezetbe idézése, hanem arra való törek-

vés, hogy a név mögött rejlő nagy valóság álljon ide az ifjúság elé. Ez az ünnep «Numinis invocatio», azaz szellemidézés.

Nagyon érdekes, hogy a magyar nemzet -- ha magára eszmélt nehéz idők átélése után -- mennyire ösztönösen pillant a saját lelkébe, hogy megtalálja ezeket az ideálokat és megsejti azokat az erőket, melyeket ezen ideálok szolgálatába kell állítani : nem egyszerű jelszót keres többé.

Nem kell senkinek attól tartani, hogy szűk keretek közé állítatik a tudomány közlésére hivatott egyetem (tehát a legmagasabb institutio), a mikor specifikusan magyar és keresztyén keretek közé állítjuk be ezt az ünnepet. Miért nem kell ettől félni? Azért, mert a «mi magyar valóságunk» nem mérhető csak a multnak vagy a jelennek mértékével. A magyar fajban potentiák vannak, a magyar fajban lehetőségek vannak. Ezekből sok minden valóra vált a multban. Érények, jeles momentumok, férfiak, intézmények, a történelmi korszakok ragyogó, legendás híré alakjaiban. De minden lehetőség nem vállhatott valóra. Sőt a magyar lélek erejével mondhatom, hogy a magyar fajban rejtőző tehetségeknek csak kisebbik része vált valóra a történelem kegyetlen keze miatt. Hiszen nyugodt kézzel nem tudunk könyvet írni, mert kard volt a másik kezünkben. Bús véres mezőkön védtük a nyugat culturáját. Míg mások gazdagodtak, mi magunk szegények és árvák maradtunk, tengődtünk. Következőleg előttünk még a jövő. A mi jövőnk nem a hátunk mögött van ; nem a történelmi mult értékeivel mérhető.

Attól se féltse a nyugat szemével vizsgálódó a magyar tudományt, hogy a keresztyénségben szűk keretek közé korlátoztatnék. A keresztyénség Istennek nagy világ-programmja, csak nagy ívonalakkal mérhető. -- Az új tyipust, a socialis embert és socialis államot még el sem kezdte szolgálni. -- előtte van a fejlődés roppant vonala. --

«Felőrom gróf Tisza István nevét ennek az egyetennek a homlokára es ennek az ifjúságnak a homlokára. Belé kell gyökereztetni a tanárokon keresztül az ifjúságba, a társadalom minden rétegébe és az itt összesereglett és összesereglendő magyar és keresztyén ifjúság lelkébe, hogy a Tisza Istvánok fajtája s ezzel magyar fajta legyen szívből-lélekből. -- —»

Az ünnepi beszédet Barabási Kun József egyetemi tanár tartotta, az üdvözlések során Boóthy Zsolt, Balogh Jenő, Kenyeres Balázs, Csengeri János, Kovács Nagy Sándor bihari főispán, Gyülvérszi István egyetemi hallgató beszéltek. Az egyetem tanácsa elhatározta, hogy évente Tisza István halálának évfordulóján október hó 31-ikén em-

lékünnepet tart, s elhatározta, hogy Tisza István reliquiáit gyűjti, melynek első tárgya Tisza István pápaszeme, melyet viselt.

Jobbat nem kívánhatunk a debreczeni egyetemnek, mint azt, hogy e névavatás valóban, mint azt Vass minister mondta, ne csak invocatio nominis, de invocatio numinis is legyen.

Grósz Emil.

Ünnepi beszéd a Tisza István-egyetem fölavatásán.

Azt kérdezhetné valaki, miért van az, hogy a debreczeni m. kir. tudományegyetemet gróf Tisza István nevééről kereszteljük el? Miért nem választottuk a nemzet történetének tragikus hősei közül például Zrínyi Miklós, Rákóczi Ferencz vagy Széchenyi István gloriás nevét?

A felelet egyszerű. Ezek a nagyjaink, bármennyire méltók a nemzet hálás emlékezetére, nem voltak és nem is lehettek kapcsolatban fiatal egyetemünkkel. Még Bocskai István sem, a ki pedig a dicsőséges multú debreczeni református collegium, a «collegium celeberrimum», fejedelmi patrónusai között szerepelt.

A ki a debreczeni m. kir. tudományegyetem keletkezésének hosszú történetét ismeri, jól tudja, hogy ez az egyetem létrejöttét elsősorban gróf Tisza István hatalmas pártfogásának köszöni; jól tudja, hogy Tisza István erélyes támogatása nélkül — az iskolafenntartó tiszántúli ref. egyházkerületnek és Debreczen városának rendkívüli áldozatkészsége ellenére is — 1912-ben, az új vidéki egyetemek felállításának alkalmával, Debreczen nem kap egyetemet s így az időközben reánk szakadt nagy nemzeti szerencsétlenség következtében talán sohasem létesül a debreczeni állami egyetem. Az el nem múló mélységes hála érzete sugallta tehát azt az eszmét, hogy egyetemünket annak a nagy államférfiúnak neve díszítse, ki az ő magyar szívével és látónoki ösztönével Debreczen városát szemelte ki az egyik új egyetem magyar székhelyéül és ezt az izzó nemzeti gondolatát minden akadály legyőzésével diadalra juttatta.

De egyetemünknek nem a pusztán névre volt szüksége, még ha az utolsó évtizedek legnagyobb és legerősebb magyar államférfia viselte is, kinek nőttön nő varázsa s a kit, az örökké élő, hiába keresnénk a holtak között. Nekünk nem az egyetem elnevezése volt fontos és sürgős, hanem égető szükségünk van a nagy nemzeti vértanu nevéből sugárzó vezető eszmékre és erkölcsi erőkre. Szellemét hívjuk segítségül, mert ő benne, ki immár nemzeti eszménynyé dicsőült,

látjuk nemzeti feltámadásunk egyik leghatalmasabb erőforrását: a nemzeti közösség érzetének minden széthúzás felett diadalmaskodó munkálóját. Az ő nevét irtuk egyetemünk homlokára, hogy ezzel is jelezzük, hogy államfértői és emberi nagyságának kívánunk hódolni, az ő vezérlő eszméit akarjuk szolgálni, az ő magasztos erkölcsi példaadását követni és ifjúságunk elé állítani.

*

Szállóige mostanában, hogy «a politikát ott, a hol Tisza István elhagyta, folytatni nem lehet».

Csakugyan, a politikát nem lehet egyszerűen ott folytatni vagy igazában: nem lehet mindenben ott folytatni, a hol Tisza István elhagyta. Hiszen a világháború megváltoztatta Európa térképét, Tisza elestével elbukott a régi Nagymagyarország, a trianoni békeszerződés gyilkos paragraphusai elszakították hazánk területének több mint kétharmadát, népességének több mint felét, vármegyéink közül csak 10 maradna meg sértetlenül. Megszűnt az Ausztriával való «feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklás»; megszűnt vele az osztrák-magyar dualismus, az az «átkos» 67-iki kiegyezés, a mely épen a magyar nép körében nem volt népszerű. Holott igazi politikai remekmű volt épen magyar nemzeti szempontból, mert első-sorban a magyarság érdekét szolgálta; mert lehetővé tette, hogy a maroknyi kis magyar nemzet egy nagyhatalom erőforrásait a maga céljai szolgálatába állítsa és ezen óriási előny fejében önrendelkezési jogát bizonyos mértékben kellett korlátoznia. És micsoda nagy függetlenség volt az szemben a mai lealázó rabsággal, mert ellenségeinktől való kényszerű függéssel.

A világháború forgószele elsodorta a közös ügyeket és így a politikát már ebből a szempontból sem lehet ott folytatni, a hol Tisza István elhagyta. De azért csakugyan mindenben új politikát kellene kezdeni, «tabula rasa»-t csinálni a multból? Korántsem. Hiszen az új politikát össze kell kapcsolni a multtal, össze kell kapcsolni azokkal a nagy tradíciókkal, a melyekkel áll vagy bukik e nemzet. S épen ezért a magyar nemzeti politikát — akarva, nem akarva — sok mindenben ott kell folytatni, a hol Tisza István abbanhagyta. Mert lehet-e tagadni, hogy az ő politikai és társadalmi vezéreszméi azokhoz a nagy nemzeti hagyományokhoz tartoznak, melyeket az ország pusztulása nélkül mellőzni nem lehet? A magyar politikai ég sok csillaghullást látott már, sok fényes meteor letűnt onnan örökre, a

feledés homályába. De ennek a magyar égnek, ennek a mostani magyar éjszakának vannak álló csillagai, melyek soha ki nem alvó fényvel ragyognak. Ezek között a csillagok között világítanak irányítva Tisza István politikai és társadalmi vezéreszméi. Melyek voltak ezek?

Politikájának alap gondolata: a nemzeti öfenntartás és önkifejtés. Oly cél, melyet minden idők államférfiának egyaránt kell követnie. Ezt a magasztos célt háromféle eszközzel igyekezett szolgálni: egyetértés a királylyal, ragaszkodás a 67-es kiegyezéshez, az országgyűlés rendjének biztosítása. Azóta megváltozott a világ körülöttünk, nagyott változott az ország képe, de vajjon elavultak-e a sikeres nemzeti politikának emez eszközei?

Egyetértés a királylyal: erre bizonyára a jövőben is változatlanul szükség lesz, akárhogy fordul is a nemzet sorsa, akár mint alakuljanak is az erőviszonyok nemzet és király között. A jövőendő államférfiának persze könnyebb lesz ezt az egyetértést sikerrel munkálnia, mert bizonyára meg fog szünni nemzetünk tragikus multjának egyik legfőbb oka: az, hogy a király nem akart vagy nem tudott magyar király is lenni. És meg fog szünni ennek a szomorú ténynek az a nem kevésbé sajnálatos következménye, hogy legjobbaink politikai pályája kudarczczal végződött, mert a helyes középúton járva, elvesztik mind a nemzet, mind a király bizalmát.

A 67-es kiegyezés, igaz, nincs többé: Ausztriával való évszázados kapcsolatunk fonala elszakadt. De maradandó életérdeke a magyar nemzetnek, hogy támaszt és szövetségest valamely nyugati szomszédjánál keressen, valamelyik európai nagyhatalom katonai erejére támaszkodhassék. Erre annál nagyobb szükségünk van, minél gyöngébbek lettünk. Csak így tarthatjuk meg állami létünket és remélhetjük borzalmasan megcsönkített országunk helyreállítását. Az Árpád-ház kihalta óta rendszerint a nyugati szomszedságban kerestünk fejedelmet, a jövőben is csak a Nyugat felé kereshetünk külpolitikai kapcsolódást.

Tisza István a sikeres nemzeti politikának harmadik előfeltételét a képviselőház tanácskozási rendjének helyreállításában és a parlamenti többség uralmának megszilárdításában látta. Ezért küzd kíméletlen, halálos elszántsággal a technikai obstructio nemzeti színű jogtíprása ellen. És lehet-e bárhol vagy bármikor felelős államférfi, a ki szabad teret engedne a házszabályokkal visszaélő rakonczzatlan kisebbség féktelenségének, a parlamenti anarchia nemzetromboló tobzódásának?

De a parlamenti kormányzat rendjét és lehetőségét még egy

másik nagy veszély is fenyegeti. Tisza István tisztában volt azzal, hogy általános választójog és parlamenti pártkormányzat szinte szöges ellentétben áll egymással. Hogy az állami érdekektől nem korlátolt választójog szükségszerűen leszállítja a parlament színvonalát, aláassa tekintélyét, gyengíti és diszcreditálja az államot, mert megsemmisíti az értelmiség domináló állását és veszélyezteti a nemzet lelki egységét, tág kaput nyitva a felekezeti, nemzetiségi és osztálygyűlöletre alapított demagógiának. Jól tudta, hogy a nyers általános választójognak a pártalakulásra gyakorolt atomizáló hatása majdnem lehetetlenné teszi, hogy elvi alapon nagy egységes kormánypárt keletkezzen. Ezért küzdött Tisza István nemzeti érzésének és statusférfiúi felelősségtudatának egész erejével a választójogi radicalizmus ellen, nem törődve népszerűséggel, szembeállva a magyar «közérdek» szent nevében a pusztá «közhangulat» és az «európai áramlat» szeszélyesen változó hullámaival. És ma, midőn máris saját testünkön tapasztalhattuk a szélsőségesen általános választójog áldásait, ma már nálunk ismét egyre sűrűbben felhangzik az óhaj a választójog józan korlátozása, az állam életérdekeitől dictált mérséklése után. Vezető államférfiaink is egyre hangoztatják, hogy a választójog szükségszerű reformjánál biztosítani kell az értelmiség vezető szerepét. De lehetséges-e ez a választójog megszorítása nélkül? Államférfiaink e részben is Tisza István hazafias bölcsességétől kérhetnek tanácsot.

A nemzetiségi kérdésnek a megcsonkított Magyarországon korántsem lesz olyan elsőrendű fontossága, mint volt a múltban, mikor a nem magyar ajkúak száma a lakosságnak majdnem felét tette. A trianoni békeszerződés folyamánaként — s ez az egyedüli örvendetes mozzanat — Magyarország csaknem teljesen tisztá nemzeti állam, a mennyiben népünknek 88·4% magyar lesz, a másajkúak közül a németek 7%, a tótok 2·2%-ot képviselnek, a többi nemzetiségi töredék mind alul marad az 1%-on is és a lakosságnak csak 4·6%-a nem bírja a magyar nyelvet. (L. Buday Lászlónak *A megcsonkított Magyarország* című művét.) De azért a nemzetiségi kérdést az új Magyarországon sem szabad elhanyagolnunk, hanem fokozottan törekednünk kell az itt élő nemzetiségekkel szemben a kölcsönös bizalom és bensőséges jó viszony ápolására. És meggyőződésem szerint a nemzetiségi problema megnyugtató, az egységes magyar nemzeti állam szempontjából elfogadható rendezése — tekintettel a trianoni békeszerződés idevágó rendelkezéseire — ma sem történhetik más úton, mint a melynek fővonalait Tisza István 1914 február 20-án tartott nagyjelentőségű képviselőházi beszédében kijelölte. «A magyar

nemzeti politika — úgymond — abban keresi a maga sikereit, a maga érvényesülését, hogy a magyar állam nemzeti jellegének fenntartása mellett a magyar állam czéljaival összhangba hozza az ország idegenajkú polgárainak jogos érdekeit. Történik ez az egyenjoguságnak és történnie kell a testvéries érzésnek alapján, mert csak a jogok terén való bőkezűség és a testvéries érzés együtt teremtheti meg azt a légkört, a melyben ők csakugyan jól érezhessék magukat s meglegegett polgárai lehessenek e hazának. Hogy ez a légkör k fejlődhessék, az természetesen nemcsak a magyar nemzetet, hanem az ország idegenajkú polgárain is múlik. Nekik kell olyan magatartást tanúsítaniok, nekik kell a maguk jogos törekvéseit a magyar nemzeti állam létfeltételeivel úgy összhangzásba hozniok, hogy ezáltal eloszlassák a féltreértést, eloszlassák a bizalmatlanságot és megteremtsek a bizalomnak, az együttérzésnek alapjait.» Arany szavak ezek, melyeknek a jövő nemzetiségi politikájának is iránytűjének kell maradniok.

Tisza István egész életében liberalis volt és annak vallotta magát. Legújabbán a világháború és a két szerencsétlen forradalom okozta nagy lelkifelfordulás után a liberalis szó szinte rossz hangzású lett. Az emberek ma nem szeretik magukat liberálisnak nevezni. Még azok sem, a ki röviddel ezelőtt büszkén hirdették szabadelvű voltukat. Ma mindenki «keresztyén és nemzeti» akar lenni. Egészen úgy vagyunk ezzel a liberalis jelzővel is, mint a «destructio» szóval, a melyről igen találóan mondta a minap gróf Apponyi Albert: «Nagy veszedelem, ha a szavak folytonos használatával végre oda jutunk, hogy ha valakinek valami nem tetszik, azt destructivnak tartja.» Manapság a liberalismus sok ember szemében annyi, mint: haza- és vallásellenes irány: annyi, mint a socialis érzés hiánya és szabad verseny korlátlan érvényesülése: annyi, mint a történeti előzményeket semmibe vevő és a nemzeti hagyományokat kigúnyoló nemzetközi sivár rationalismus. Szóval a köz érdekével nem törődő féktelen egoismus. Ha csakugyan mindezt a rosszat jelentené a liberalis irány, akkor minden jobbérzésű embernek felháborodással kellene tőle elfordulnia. De ezt jelenti-e igazán a maga jól felfogott értelmében? Ezt jelentette-e Tisza István és nagy elődjei, a vele lelkileg rokon Széchenyi István és Deák Ferencz liberalismusa? Ezt jelentette-e a reformkorszakbeli magyar ellenzék liberalismusa, a melynek nemes hagyományai Tisza István lelkében is élnek? Nem és százszor nem. A liberalis irányt ne téveszszük össze léha könnyelműséggel annak elfajulásával, a libertinismussal vagy egoismussal.

És ha kétségtelen, hogy a liberalismust annak 48-előtti halha-

atlan hívei hazánkban úgy értették, hogy az a gyengének védelme az erősebbel szemben : ép oly bizonyos az is, hogy a mérvadó magyar liberalis politikusok és írók közül 48 után sem gondolta senki, hogy a liberalismus a szabad verseny nevében az állami érdek és az erkölcsiség mindenekfelett álló követelményeinek megsértését is megengedhetőnek tartja. Ellenkezőleg abban a meggyőződésben voltak, hogy (Concha Győző szép szavaival élve) «a liberalis irány mindenkinek egyenlő érvényesülést ad hitben, tudásban, anyagi javakban a nemzet megdicsőülése végett». Hogy a liberalismus az egyénnek mint magánembernek egy bizonyos állam-mentes körben való örendelkezési jogát, összes erőinek relativ önczélú szabad kifejtését kívánja, de sohasem téveszti szem elől a közjó érdekeit és sohasem engedi meg az egyén korlátlan érvényesülését a közérdek rovására. Hogy pedig vallási buzgalom és szabadelvű politikai álláspont mennyire megfér egymással, talán legmeggyőzőbben bizonyítja nálunk br. Eötvös József példája, ki a keresztyénség és szabadság legszorosabb kapcsolatát illetve azt vallja, hogy a liberalis életfelfogás lényegében annyi, mint az egyenlő emberi méltóságnak és a keresztyén felebaráti szeretet parancsolta köteleiségeknek a tudata. Ezt az az Eötvös József hirdeti, ki nagyjaink közül legmesszebbmenőleg hódol a nyugateurópai természetjogi individualista felfogásnak.

Ilyen a valóságban az Új Testamentom isteni tanaiból fakadt, tehát keresztyén származású és jellegű liberalis elv. Nem más az, mint a mit ma a «keresztyén nemzeti gondolat» jelszava alatt hirdetnek és követelnek. Így értette azt Tisza István is, kinél hübb fia nem volt hazájának és egyházának, nagyobb tisztelője a történeti előzményeknek és nemzeti hagyományoknak, rajongóbb imádója a magyar fajnak, őszintébb barátja a magyar népnek, odaadóbb gondozója a társadalmi és felekezeti békének. Az ő szabadelvűsége nem világkerülő elvont észjogi speculatio gyümölcse és nem is külföldi tömegárú. Nem a «laissez faire» vagy a manchesteri irány elveit követi, nem is a francia forradalom állambontó rationalista eszméinek vagy a Spencer-féle administratív nihilismusnak visszfénye. Semmi köze a francia és angol szélsőséges individualista tanokhoz. Szabadelvű életfelfogása az ő lelki calvinismusának mélységeiből fakadt és a magyar reformkorszak nemzetteremtő munkájából táplálkozik. (De hiszen nálunk még az ellenreformatio korának nagy államférfiai is mérséklék vallási türelmetlenségüket, mert mindenekfelett hazájukat imádták.) Tisza István vérbeli keresztyén és fajmagyar nemzeti liberalismusát mi is magunkénak vallhatjuk és követhetjük, sőt porba sajtott hazánk

felemelése végett vallanunk és követnünk kell. Szembeszállva az igazság nevében azzal a népszerű balhittel, mely októberi összeomlásunkért a liberalis irányt okolja.

Egyetemünk nemcsak az ő eszméit igyekszik szolgálni, hanem emberi nagyságából és magasztos erkölcsi példaadásából ihlető erőt kíván meríteni a nemzeti újjáépítés nehéz munkájához. Ezekben a végtelenül nehéz időkben fokozott szükségünk van arra, hogy Tisza István kemény férfiaságától, áldozatos honszerelmétől kérjünk kitartást, elszántságot, lelki bátorságot.

És most önökhöz fordulok, egyetemi polgárok!

A ki abban a nagy szerencsében és ritka lelki gyönyörűségben részesül, hogy belepillanthasson Tisza István ifjúkori leveleibe: a fiatal Tiszának elragadó lelki képe bontakozik ki előtte. Ezeket a leveleket lapozva, mintha a Kárpátok balzsamos erősítő levegője áradna felénk. Emelkedett gondolkodás, lelki tisztaság, baráti hűség, keresztény jóindulat, finom gyöngédség, férfias megbízhatóság, gyöngyöző magyar humor, a testi és lelki épség e jóleső jele és kiváltsága: ezekből az egyenkint is oly becses adományokból szövődik a fiatal Tisza magyar, úri, nemesveretű egyénisége. Már ez ifjúkori levelekben benne van a későbbi Tisza István nagy erkölcsi komolysága, feltétlen kötelességérzete.

Íme pl. ezt írja mint a berlini egyetem hallgatója 1878 febr. 1-én kelt levelében az akkor még nem is egészen 17 éves ifjú: «A politikai tanulmányokra nem azért adtam magamat, mintha a politikai pályát a legháládatosabbnak találnám, akár nálunk, akár másutt, hanem kötelességérzetből, «noblesse oblige». Annak, a ki elég szerencsés helyzetbe született arra, hogy mentve legyen az élete fenntartásáért vívott küzdelmektől, más bajával is kell egy kicsit törődnie. Hatáskörömet persze előre nem állapíthatom meg, miután csak a gyakorlati életben fogom kiismerhetni saját erőmet. Most készítem magam a munkára s akkor igyekezni fogok képességeimnek megfelelő állásba jutni, nem nézve le a legkisebb munkát sem s esetleg nem riadva vissza a legnehezebbtől sem.»

Nemde, már előrevetí árnyékát az a ritka lelkiismeretességű, férfias erőt sugárzó kemény magyar, a ki akkor egyetemi diák korában «készíti magát a munkára» s a ki később a nemzet és a maga igazaiért szemhunyorítás nélkül kész elmenni — mint egykor prófétai előrelátással mondta — «a golyóig és az akasztófaig».

Az előbbihez hasonló gondolatokat rögzít meg egy későbbi levele, mely Gesztről 1881 október 16-án kelt. «Komolyan készítem

elő magam azon időre — írja a 20 éves Tisza — midőn a cselekvés terére léphetek. Hogy ez mily körben s modorban fog történni, azt most még nem tudom. Független az elsősorban attól, hogy tehetségem, képességem, melyek ignota quantitas-t képeznek most még reám nézve is, milyeneknek fognak a gyakorlati életben bizonyulni. De azt tartom, minden független socialis állású s főleg földdel bíró embernek kötelessége, erőinek megfelelő körben részt venni a közéletben. Valódi, szabadságot, rendet teremtő alkotmányosság egyik alapfeltétele, hogy ezen noblesse oblige hassa át az illető körök minden tagját : elég szomorú, hogy az annyira kihalóban van minálunk.»

De nem folytatom tovább az idézést. Hogy ki volt a későbbi Tisza István, mindenki tudja. De hogy azzá válhatott, a minek ismertük és rajongva csodáltuk : csak most ez ifjúkori levelekből értjük meg. A fiatal Tisza lelki vonásai életpályája folyamán csak nyertek színben és erőben, míg az erkölcsi fenség magaslatára emelkedve, hordozóját nemzeti tragédiánk hőisévé és vértanújává avatták.

Tisza István nagy lelki erői termékenyítsék meg a magyar elméket és szíveket! Neve gyújtsa fel önökben is, egyetemi polgárok, az önfeláldozó munkás hazaszeretetet szent lángját, a «noblesse oblige» nemzetfenntartó hevületét. Szelleme legyen mindennapi tanácsadójuk ; érlelje tette azt az elhatározásukat, hogy becsületesen igyekezni fognak hozzá hasonlókká lenni a «munkára való készülés» és a későbbi kötelességteljesítés lelkiismeretes komolyságában, az erkölcsi érzés erejében. Mert ügyjék el — s ezt már a nagy Széchenyi István hirdette és manapság is közéletünk vezetői egyre hangoztatják — hogy csak az erkölcsi megújulástól várhatjuk a trianoni győzők dictátumától halálosan megsebzett szegény hazánk feltámadását. Reméljük a mai tragikus korszakból, hőskölteménybe illő glóriás tettek árán, Magyarország újabb aranykorát.

A fiatal Tisza, mint heidelbergi diák, üzeni önöknek is, egyetemi polgárok, azt a nagy igazságot, hogy «a qualificatio, a tanultság legkevésbé sem biztosít a moralis romlottság ellen». (1880.) febr. 3. levél.) A siralmas emlékü két forradalom eléggé megmutatta, hogy mit ér a «qualificatio, a tanultság» önmagában.

És a debreczeni egyetem nem gerincztelen akarnokokat, nem sivárlelkű «intellectuel»-eket kíván nevelni, hanem Széchenyitől követelt «delki függetlenek»-et és Tisza István hősi szellemétől ihletett férfias bátorságú, önzetlen munkásokat a köznek, a kik nem «protectio» útján, hanem verejtékes szorgalommal keresik boldogulásukat. Csak addig van létjogosultsága ez egyetemnek, míg ezt a legnagyobb

feladatát, a jellemképzés feladatát is becsülettel betölti. Mert ha valaha, úgy napjainkban van égető szükség a közérdek szolgálatában czéltudatos, akaraterős, elvhű és vasenergiájú egyéniségekre.

Tisztelt ünneplő közönség!

Keresztelőn vagyunk. A debreczeni m. kir. tudományegyetem keresztelő ünnepén. És ez alkalommal önkéntelenül a keresztyén világ legnevezetesebb keresztelőjére gondolok: Jézus megkeresztelésére és Keresztelő János alázatosságára. Máté evangéliomának ama részére, a melyben Keresztelő János megtérésre hivatván, mondja: «Én ugyan vízzel keresztellek titeket megtérésre, de a ki utánam jó, erősebb nálamnál, a kinek saruját hordozni sem vagyok méltó; Ő Szent Lélekkel és tűzzel keresztel majd titeket.»

És mi is itt, egyenkint, méltán kérdezhetnők Keresztelő János alázatosságával Tisza István szellemétől: «Nékem kell Általad megkeresztelkednem és Te jössz én hozzám» Mert mi itt valamennyien, a kik közreműködtünk abban, hogy egyetemünket Tisza István neve díszítse, mi csak annyit tehattünk, hogy ezt az egyetemet az Ő nevéből kereszteltük el. De Ő, ki mától fogva bevonul ez egyetem falai közé, erősebb mindnyájunknál. Ő martyrlelkének lobogó szent tűzével ihlet majd minket. Ez egyetem minden tagját, tanárt és tanulót. És nemcsak minket; mindenkit, ki ez egyetem közelébe jó; mindenkit, ki ez egyetem nevét kiejti ajkán; mindenkit, ki magyar embernek vallja magát.

Segítsen a magyarok istene, hogy így legyen!

Barabási Kún József.